

SOCIÉTÉ ROYALE
Association sans but lucratif
PIONNIERS ET ANCIENS
DE L'AVIATION

Sous le Haut Patronage de S.M. le Roi Albert II

LES VIEILLES TIGES

DE L'AVIATION BELGE

•
BULLETIN TRIMESTRIEL
•

N° 1/2001
Janvier-Février-Mars 2001

KONINKLIJKE MAATSCHAPPIJ
Vereniging zonder winstgevend doel
PIONIERS EN ANCIENS
VAN DE LUCHTVAART

Onder de Hoge Bescherming van Z.M. Koning Albert II

DE 'VIEILLES TIGES'

VAN DE BELGISCHE LUCHTVAART

•
DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
•

Nr 1/2001
Januari-Februari-Maart 2001

Siège social
LA MAISON DES AILES
rue Montoyer 1 Boîte 13
1000 Bruxelles

Maatschappelijke zetel
HET HUIS DER VLEUGELS
Montoyerstraat 1 Bus 13
1000 Brussel

Rédacteur en chef – Hoofdredacteur
Robert FEUILLEN
Collaborateur – Medewerker
Jean-Pierre SONCK

Vertalers – Traducteurs
Gill GEBHARD-VAN DEN BROECK
Leon BERGMANS
Jean KAMERS
Alex PEELAERS

SOMMAIRE

- Editorial
- Biographie du capitaine-aviateur F. de Spirlet
- Nouvelles de l'association
- Le mot du trésorier
- Convocation pour l'assemblée générale statutaire
- Invitation pour le banquet annuel
- Le chemin des évadés belges vers la Grande-Bretagne durant la deuxième guerre mondiale.
- Péripéties d'une traversée des Pyrénées

INHOUD

- Editoriaal
- Biografie van kapitein-vlieger F. de Spirlet
- Nieuws van de vereniging
- Het woord van de schatbewaarder
- Uitnodiging tot de algemene statutaire vergadering
- Uitnodiging voor het jaarlijks banket
- De weg van de Belgische ontsnapt naar Groot-Brittannië gedurende de tweede wereldoorlog.
- Gebeurtenissen bij de overtocht van de Pyreneeën

Volgend tijdschrift
Prochain bulletin
15.04.2001

Assemblée générale statutaire
du 24 mars 2001

*

Algemene statutaire vergadering
van 24 maart 2001

*

Le diplôme de 70 ans de brevet
sera attribué à :
Het diploma van 70 jaar brevet
zal toegekend zijn aan:

Charles LEJEUNE
Joseph SCHOMBROODT

*

Le diplôme de 60 ans de brevet
sera attribué à :
Het diploma van 60 jaar brevet
zal toegekend zijn aan:

Jean BRUART
Georges DELTOUR
Raymond LALLEMANT
Robert LAUMANS

*

La médaille de 50 ans de brevet
sera attribuée à :
De medaille van 50 jaar brevet
zal toegekend zijn aan:

Georges BERY
André DE KIMPE
André DELFLY
André DILLIEN
Michel DOUTRELOUX
Albert DUQUET
Yvonne HENDRICE
Alexandre JANSSENS
Philippe LAPORT
Albert LEDUC
Marcel LEMAIRE
Tino MIGGLIAVACCA
Alphonse PELTIER
René SEYNAEVE
Julien THYS
Jacques TONET
Pierre UYTENHOVE
René WACHEUL

Editorial

Bien chers amis et amies,

Les fêtes de Noël ont apporté les cadeaux, les crèches, les sapins joliment agrémentés, il y a même eu de la neige ! Tout est prêt pour l'an nouveau, le nouveau millénaire.

La Saint Sylvestre ! N'est-ce pas le parfait moment pour vous souhaiter à tous et à toutes une bonne et heureuse année, même si ces vœux ne vous atteindront que fin février. Que chacun d'entre vous soit pleinement heureux en famille ainsi que vos enfants, petits-enfants et arrière-petits-enfants ...

Les années passent, nous avons eu à déplorer le décès de notre ami fidèle, le Général Jean CHENET, Président des Vieilles Tiges (France). Nous avons pu lui dire un dernier adieu en la chapelle de l'Ecole Militaire à Paris au cours d'une très belle cérémonie à l'occasion de laquelle nous avons pu dire à Madame CHENET combien nous participions à son chagrin.

Notre Président d'Honneur, le Général aviateur HENRY nous a demandé de bien vouloir accepter sa démission. Nous devons absolument trouver une occasion pour le remercier officiellement.

Mais regardons de l'avant. Nous prenons de l'âge, il faut faire de nouvelles recrues. Ce serait magnifique si chacun d'entre nous amenait un nouveau membre. Comment ? En expliquant que nous sommes un groupe d'amis convaincus, qu'il est si bon de se rencontrer de temps à autre, au moins à l'occasion de notre banquet annuel que nous annonce ce bulletin.

Bonne année donc et longue vie à notre association.

Léon BRANDERS
Colonel aviateur e.r.
Président

Editoriaal

Beste vrienden en vriendinnen,

De Kerstfeesten brachten geschenken, kribben, mooi versierde kerstbomen. Er was zelfs sneeuw ! Alles is klaar voor het nieuwe jaar, het nieuwe millennium.

Sint Sylvester ! Is dit niet het perfecte ogenblik om u allen een goed en gelukkig jaar toe te wensen, zelfs indien deze wensen slechts eind februari bij u belanden. Moge elk van u echt gelukkig zijn in het gezin, ook uw kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen ...

De jaren gaan voorbij, wij moesten helaas het overlijden van onze trouwe vriend Generaal Jean CHENET betreuren, Voorzitter van de Vieilles Tiges van Frankrijk. Wij hebben hem een laatste afscheidsgroet gebracht in de kapel van de Militaire School in Parijs in de loop van een heel mooie ceremonie, waar wij de gelegenheid hadden aan Mevrouw CHENET te zeggen, hoezeer wij haar droefheid deelden.

Onze Erevoorzitter Generaal Vlieger HENRY heeft ons verzocht, zijn ontslag te willen aanvaarden. Wij moeten absoluut een gelegenheid vinden om hem officieel te bedanken.

Maar laten we vooruit kijken. Wij blijven niet jong, er moeten nieuwe recruten komen. Het zou prachtig zijn indien elk van ons een nieuwe lid aanbracht. Hoe ? Door uit te leggen dat wij een groep overtuigde vrienden zijn, dat het zo fijn is, elkaar nu en dan te ontmoeten, tenminste naar aanleiding van ons jaarlijks banket dat in dit tijdschrift aangekondigd wordt.

Gelukkig nieuwjaar dus en lang leven van onze vereniging !

Leon BRANDERS
Kolonel Vlieger b.d.
Voorzitter

Le capitaine aviateur – Kapiteine vlieger

François de SPIRLET

François, Xavier, Equinoff de SPIRLET est né à Ayeneux, près de Liège, le 3 décembre 1916. Milicien de la classe 36, il entre en service actif au 3e Régiment d'Aéronautique, le 24 septembre 1936. C'est donc à l'Ecole d'Aéronautique d'Evere qu'il suit les cours d'observateur. Le 23 novembre 1936, le caporal élève observateur de SPIRLET est admis dans le personnel navigant. Le 23 juin 1937, il est assimilé sergent et le 24 novembre il passe adjudant candidat sous-lieutenant de réserve. Mis en congé sans solde le 21 mai 1938, il passe à la réserve et sa carrière militaire pourrait s'arrêter là. Cependant le 31 août de cette même année, il reprend du service à l'Aéronautique militaire. Il est remplacé caporal assimilé sergent à sa demande et le 1 septembre 1938, après avoir signé un rengagement pour une période de 2 ans, il rejoint l'Ecole de pilotage de Wevelgem où il est versé dans la 78e promotion d'élèves pilotes. Il obtient son brevet élémentaire le 15 mai 1939 et le 18 août suivant il reçoit les ailes de pilote en même temps que son brevet élémentaire.

Le 26 août 1939, François de SPIRLET est muté à Evere. A la 7e escadrille, « la Flèche ailée », du IIIe Groupe du 3e Régiment d'Aéronautique, il vole sur des biplaces Fairey Fox VIII. Il est nommé sergent aviateur le 21 septembre 1939 et le 12 octobre, il décroche son brevet supérieur.

Commissionné sous-lieutenant de réserve d'Aéronautique le 20 novembre 1939, il est muté huit jours plus tard à la 1re escadrille du Ier Groupe du 3e Régiment d'Aéronautique, celle qui a le « Dragon noir » pour emblème et qui est également basée à Evere.

C'est là que l'alerte du 10 mai 1940, le surprend. Dès le 12 mai, l'escadrille passe en France avec le vain espoir d'y réceptionner de nouveaux avions. Via Norrent-Fontes, Tours, Montpellier, Port-Vendres et Gibraltar, de SPIRLET rejoint finalement la Grande-Bretagne. Le 7 juillet 1940, il se trouve à Liverpool où il s'engage dans les Forces belges en Grande-Bretagne. Le 12 juillet 1940 il est au RAF Dépôt de Gloucester, le 20 c'est avec le grade de Pilot Officer qu'il rejoint le 15 OUT de Harwell, le 27 il passe au 7 OUT de Hawarden et le 12 septembre il est fin prêt pour participer à la « Bataille d'Angleterre ». Il vole sur Hawker Hurricane au 87 Squadron.

Le 15 avril 1941, il est muté au 609 Squadron à Biggin Hill. A cette époque la 609 opère sur des Spitfire I qui seront progressivement remplacés par des Spitfire IIa puis par des Spitfire Vb.

François, Xavier, Equinoff de SPIRLET wordt op 3 december 1916 geboren te Ayeneux, in de buurt van Luik. Op 24 september 1936 treedt hij als milicien van Klas 36 in actieve dienst bij het 3de Luchtvaartregiment en volgt de cursus luchtwaarnemer in de Luchtvaartschool op het vliegveld van Evere. Op 23 november 1936 wordt korporaal leerling-waarnemer de SPIRLET opgenomen in het kader van het varende personeel. Op 23 juni 1937 wordt hij gelijkgesteld sergeant en op 24 november wordt hij adjudant, kandidaat-reserveonder-luitenant. Op 21 mei 1938 krijgt hij verlof zonder wedde en gaat hij over naar de reserve. Hoewel zijn militaire carrière daar had kunnen eindigen, neemt hij op 31 augustus van datzelfde jaar opnieuw dienst bij de Militaire Luchtvaart. Op zijn aanvraag wordt hij terug korporaal, gelijkgesteld sergeant, en op 1 september 1938, na een diensterneming voor een periode van 2 jaar ondertekend te hebben, vervoegt hij de Vliegschool te Wevelgem waar hij opgenomen wordt in de 78ste Promotie leerling-piloten. Op 15 mei 1939 verwerft hij het elementair brevet en op 18 augustus ontvangt hij de pilotenvleugels en het militair brevet.

Op 26 augustus 1939 wordt François de SPIRLET afgedeeld in Evere. In het 7° Smaldeel, de "Gevleugelde Pijl" van de IIIe Groep van het 3^e Luchtvaartregiment vliegt hij op de tweezitter Fairey Fox VIII. Op 21 september 1939 wordt hij benoemd tot sergeant vlieger en op 12 oktober behaalt hij zijn hoger brevet. Acht dagen na zijn benoeming tot Reserveonderluitenant op 20 november 1939 doet hij mutatie naar het 1ste Smaldeel van de I^e Groep van het 3^e Luchtvaart regiment, dat de "Gouden Draak" als embleem voert en eveneens in Evere gestationeerd is.

Daar wordt hij verrast door de gebeurtenissen van de 10 mei 1940. Vanaf 12 mei wijkt het smaldeel uit naar Frankrijk in de hoop (tevergeefs zoals later blijkt) daar nieuwe vliegtuigen in ontvangst te kunnen nemen. Via Norrent-Fontes, Tours, Montpellier, Port-Vendres en Gibraltar kan de SPIRLET uiteindelijk Groot-Brittannië bereiken. Op 7 juli 1940 neemt hij in Liverpool dienst bij de Belgische Strijdkrachten in Groot-Brittannië. Op 12 juli 1940 bevindt hij zich in het RAF-depot van Gloucester, op 20 juli vervoegt hij als Pilot Officer de 15 OTU van Harwell, de 27ste verhuist hij naar de 7 OTU van Hawarden en op 12 september is hij klaar om deel te nemen aan de "Slag om Engeland". Als piloot van het 87 Squadron vliegt hij dan op Hawker Hurricane.

Op 15 april 1941 doet hij mutatie naar het 609 Squadron te Biggin-Hill. Op dat ogenblik opereert het 609 Squadron met Spitfire I, die geleidelijk vervangen worden door Spitfire IIa en nog later door Spitfire Vb.

Cette unité groupait à son origine sept pilotes belges dont les noms méritent d'être rappelés : Eugène SEGHERS, Vicky ORTMANS, Robert WILMET, Roger MALENGRAU, Willy VAN LIERDE, le comte Ivan DU MONCEU de BERGENDAL et François de SPIRLET.

Le 17 juin 1941, François de SPIRLET abat un Me 109^E au large du TOUQUET. Le 22 juin 1941, au-dessus de la Manche, son appareil reçoit un projectile en plein moteur. Blessé à la jambe, il est repêché par une vedette de la RAF et transporté à l'hôpital de Ramsgate.

Le 20 juillet 1941, il obtient le grade de Flying Officer et le 25 août il est nommé « acting » Flight Lieutenant. Le 29 de ce même mois, après que l'escadrille ait été déplacée à Gravesend, il obtient sa seconde victoire en descendant un Me109E près de Gravelines.

Le 31 octobre 1941, il est commissionné lieutenant de réserve d'Aéronautique et le 26 février de l'année suivante, il obtient le grade de capitaine de réserve d'Aéronautique.

Au mois d'avril 1942, l'escadrille a été équipée de Hawker Typhoon Ia et opère depuis l'aérodrome de Duxford. Le 26 juin 1942, quatre Typhoon décollent de Duxford en formation serrée. Le pneu gauche du Typhoon de François de SPIRLET éclate et le pilote qui ne peut éviter la collision avec son numéro 2, part en chandelle, fait une abattée et percute le centre de la plaine. C'est sans vie qu'on le retire des débris de son appareil.

Distinctions honorifiques

Croix de Guerre avec Palme
Citation à l'Ordre du Jour de l'Armée et attribution d'une Palme supplémentaire sur la croix de Guerre.
Chevalier de l'Ordre de Léopold avec Palme (posthume)
Autorisé à porter à titre définitif l'Insigne métallique pour les Forces belges en Grande-Bretagne.
Médaille des Volontaires 1940-1945
Star and Clasp (Battle of Britain)
Aircrew Europe Star
War Medal 1940-1945

Bij de aanvang maakten zeven Belgische piloten deel uit van dat smaldeel: Eugène SEGHERS, Vicky ORTMANS, Robert WILMET, Roger MALENGRAU, Willy VAN LIERDE, graaf Ivan DU MONCEAU de BERGENDAL en François de SPIRLET.

Op 17 juni 1941 haalt François de SPIRLET vóór Le Touquet een Me 109^E neer. Op 22 juni 1941 wordt de motor van zijn toestel getroffen boven het Kanaal. Hij wordt opgevisst door een motorboot van de RAF en met verwondingen aan een been naar het hospitaal van Ramsgate overgebracht.

Op 20 juli 1941 wordt hij Flying Officer en op 25 augustus wordt hij benoemd tot "acting" Flight Lieutenant.

Hij keert terug naar zijn smaldeel dat nu vanuit Gravesend opereert en op de 29ste van dezelfde maand behaalt hij zijn tweede overwinning op een Me109E te Gravelines.

Op 31 oktober 1941 wordt hij aangesteld in de graad van Reserveluitenant van de Luchtvaart en op 26 februari van het jaar daarop wordt hij Reservekapitein van de Luchtvaart.

In april 1942 wordt het smaldeel, dat nu ontplooid is op het vliegveld van Duxford, uitgerust met Hawker Typhoon Ia. Op 26 juni 1942 stijgt een dichte formatie van vier Typhoons op. De linkerband van de Typhoon van François de SPIRLET klappt. Hij kan een botsing met zijn nummer 2 niet meer vermijden, vertrekt in een chandelle, zakt door en stort in het midden van het vliegveld te pletter. Zijn levenloze lichaam wordt uit de wrakstukken bevrijd.

Onderscheidingen

Oorlogskruis 1940 met Palm
Vermelding op de Dagorde van het Leger en toekenning van een supplementaire Palm op het Oorlogskruis 1940.
Ridder in de Leopoldsorde met Palm (postuum)
Toestemming ten definitieve titel tot het dragen van het metalen Insigne voor de Belgische Strijdkrachten in Groot-Brittannië
Medaille Vrijwilliger 1940-1945
Star and Clasp (Battle of Britain)
Aircrew Europe Star
War Medal 1939-1945

NOUVELLES DE L'ASSOCIATION

Bienvenue aux nouveaux membres

Admission du 8.11.2000

TREMERIE Gérard

Breveté pilote d'avion en septembre 1946 par

l'Administration de l'Aéronautique

Admis dans la catégorie « Vieille Tige »

Parrains : Léon BRANDERS et Jean KAMERS

Toelatigen – Admissions van 13.12.2000

TOP Michel

Gebrevetteerd vliegtuig piloot door de Luchtmacht

op 03.04.1970

Toegelaten in categorie "Vieille Tige"

Peters: Léon BRANDERS en Alex PEELAERS

DE GOBERT Pierre

Admis dans la catégorie "Sympathisant"

Parrains : Léon BRANDERS et Georges de CONINCK

Le mot du trésorier

Si ce bulletin trimestriel est agrémenté d'un point rouge, vous n'êtes pas en règle de cotisation pour 2001.

Si vous souhaitez rester membre de notre association, veuillez de toute urgence verser 600 F ; au compte

000-0356122-35

Vieilles Tiges de Belgique

Rue Montoyer 1 Bte 13

1000 BRUXELLES

Faute de vous mettre en règle pour l'assemblée générale du 24 mars prochain, ceci est le dernier bulletin qui vous sera envoyé.

**Pour plus de transparence et
d'efficacité !**

*

 *Notre association dispose de deux
comptes-courants*

NIEUWS VAN DE VERENIGING

Diegene die ons verlaten hebben Ceux qui nous ont quittés

Général Jean CHENET, membre d'honneur, président national des Vieilles Tiges, survenu à Paris le 5 novembre.

La messe des funérailles eut lieu le 9 novembre à 14.00 heures à la Chapelle Saint Louis de l'Ecole Militaire à Paris. L'association était représentée par le président, le secrétaire-général et leurs épouses.

Paul-Albert SIROUX, DFC, le 21 novembre

Nous présentons nos sincères condoléances aux familles et amis de ces chers disparus.

Onze innige deelneming aan de families en vrienden van deze dierbaar overledenen

Het woord van de schatbewaarder

Indien deze trimestrieel tijdschrift een rood merkpunt heeft, u bent niet in orde met het lidgeld voor 2001.

Indien u wenst verder lid te blijven van onze vereniging, gelieve dan onmiddellijk de som van 600 F. te storten op rekening 000-0356122-35 van

Vieilles Tiges van België

Montoyerstraat 1 Bus 13

1000 BRUSSEL

Indien u de toestand niet regulariseert voor de aanstaande algemene vergadering van 24 maart, is dit het laatste tijdschrift dat u wordt toegestuurd.

**Voor meer klaarheid en
doelmatigheid !**

*

 *Onze vereniging beschikt over
twee lopende rekening*

①

CCP : 000-0356122-35
Vieilles Tiges de Belgique

Ce compte doit être utilisé pour vos paiements ordinaires comme votre cotisation ou un achat à notre magasin ou encore pour un don.

Comment verser ? En utilisant :

- la formule de virement préétablie qui vous est adressée (cotisation)
- vos propres formules de virement via votre organisme bancaire.

②

FORTIS (ex CGER) : 001-1908100-90
VTB JOUREZ

Ce compte est utilisé pour les activités spéciales telles que, banquet annuel, visites et voyages.

Comment verser ? En utilisant les formules de virement qui vous sont adressées pour ces activités ou en adressant un chèque barré libellé à VTB JOUREZ.

Il ne faut jamais utiliser un compte pour l'autre

Exemple : payer votre cotisation en retard avec la formule d'inscription pour le banquet. Vous nous obligez, en cas d'erreur, à des inscriptions supplémentaires et à des transferts. Votre trésorier n'aime pas cela !

Annulation et remboursement

Vous vous êtes inscrit pour une activité (banquet, voyage, visite) et en dernière minute, vous devez annuler votre participation. Serez-vous remboursé ?

1. Les délais sont suffisants et l'association a eu le temps d'annuler votre participation auprès de l'organisation contactée :

vous serez remboursé intégralement

2. Votre inscription comprend une participation à un voyage en car :

la part du voyage (car) NE POURRA PAS vous être remboursée. (le car est loué globalement).

Mais la part d'inscription à la visite ou au repas vous sera remboursée si les conditions du 1. ci-dessus sont réunies.

3. En cas d'annulation tardive et si l'organisme exige le paiement total, *aucun remboursement* ne sera possible.

En conclusion, respectez scrupuleusement les limites d'inscription et le mode paiement exigé.
Merci pour votre compréhension.

①

PCR : 000-0356122-35
Vieilles Tiges van België

Deze rekening moet gebruikt worden voor uw gewone betalingen zoals uw lidgeld, een aankoop uit onze winkel of een gift.

Hoe storten? Gebruik:

- het u toegezonden vooraf gedrukte stortingsformulier (lidgeld)
- uw eigen stortingsformulieren langs uw bankinstelling.

②

FORTIS (ex CGER): 001-1908100-90
VTB JOUREZ

Deze rekening wordt gebruikt voor speciale activiteiten zoals, jaarlijks banket, bezoeken en reizen.

Hoe storten? Door gebruik te maken van de overschrijvingsformulieren u toegestuurd voor deze activiteiten of door een gekruiste cheque op te sturen op naam van VTB JOUREZ.

Gebruik altijd de juiste rekeningnummer

Voorbeeld: uw lidgeld betalen samen met de inschrijving van het jaarlijks banket. In geval van fouten, zijn wij verplicht bijkomende inschrijvingen en overschrijvingen te doen. Uw schatbewaarder vindt dit niet leuk!

Afzegging en terugbetaling

U bent ingeschreven voor een activiteit (banket, reis, bezoek) en op het laatste ogenblik moet u uw deelname afzeggen. Zal u terugbetaald worden?

1. De termijn zijn voldoende en de vereniging heeft tijd om uw deelname af te zeggen bij de betrokken inrichters:

uw wordt volledig terugbetaald

2. Uw inschrijving bevat een deelname aan een busreis:

het reis gedeelte (bus) ZAL U NIET terugbetaald worden (de autobus wordt globaal gehuurd). Maar het bezoek of maaltijdegeltje van uw inschrijving zal u terugbetaald worden indien u aan hierboven voorwaarden voldoet.

3. In geval van laattijdige afzegging en indien de inrichter een volledige betaling eist, *zal geen enkele terugbetaling* mogelijk zijn.

Besluit: houd u nauwgezet aan de inschrijvings-termijn en de vereiste betalingsmethode. Beste dank voor uw begrip.

CONVOCATION A L'ASSEMBLEE GENERALE STATUTAIRE

Vous êtes prié d'assister à l'assemblée générale statutaire qui se tiendra le samedi 24 mars 2001 à 10h45 dans la salle Léopold, au 26ème étage de l'hôtel Hilton, boulevard de Waterloo 38 à Bruxelles.

En vertu de l'article 17 des statuts, le droit de vote est réservé aux membres des catégories « Vieille Tige » et « Actif », en règle de cotisation. Les autres membres sont également cordialement invités mais n'ont pas voix délibérative.

Si vous ne pouvez pas participer à cette assemblée générale, faites-vous représenter par un membre de votre catégorie de votre choix qui sera présent, en lui faisant parvenir la procuration jointe à ce bulletin.

ORDRE DU JOUR

1. Ouverture de la séance par le président et rappel du nom des membres décédés au cours de l'exercice précédent.
2. Allocution du président.
3. Approbation du procès-verbal de l'assemblée générale statutaire du 25 mars 2000, paru dans le bulletin N° 2/2000 (Avril-Mai-Juin 2000.)
4. Rapport du secrétaire général.
5. Rapport du trésorier.
6. Rapport des commissaires aux comptes et décharge aux administrateurs pour la gestion écoulée.
7. Nomination de deux commissaires aux comptes pour l'exercice 2001.
8. Nomination de deux suppléants aux commissaires aux comptes.
9. Elections statutaires : En vertu de l'article 9 des statuts, un tiers des membres du conseil d'administration est renouvelable chaque année à l'occasion de l'assemblée générale. Les administrateurs sortants et rééligibles pour l'exercice 2001 sont : DOME Jacques, FEUILLEN Robert, NIELS Norbert, PEYRASSOL Charles et CLOECKAERT Hugo.

Les membres des catégories « Vieille Tige » et « Actif » qui désirent poser leur candidature à la fonction d'administrateur, sont priés d'adresser leur demande par écrit au secrétariat de l'association au moins huit jours avant la date de l'assemblée générale.

UITNODIGING TOT DE ALGEMENE STATUTAIRE VERGADERING

U wordt verzocht de algemene statutaire vergadering bij te wonen op zaterdag 24 maart 2001 om 10.45 uur in de zaal Leopold op de 26de verdieping van het hotel Hilton, Waterloolaan 38 te Brussel.

Krachtens artikel 17 van de statuten, is het stemrecht voorbehouden aan de leden van categorie "Vieille Tige" en "Actief", in regel met hun bijdragebetaling. De andere leden mogen deelnemen aan de vergadering maar zij hebben geen stemrecht.

Indien u de vergadering niet kan bijwonen, gelieve de bijgaande volmacht te overhandigen aan een lid van uw categorie van uw keuze, waarvan u weet dat deze zal aanwezig zijn.

AGENDA

1. Opening van de zitting door de voorzitter en afroeping van de namen van leden die in de loop van vorig dienstjaar overleden zijn.
2. Toespraak van de voorzitter.
3. Goedkeuring van het verslag van de algemene vergadering van 25 maart 2000, afgedrukt in het tijdschrift Nr 2/00 (April-Mei-Juni 2000)
4. Verslag van de secretaris generaal
5. Verslag van de schatbewaarder
6. Verslag van de rekeningscommissarissen en verlening van ontlasting aan de beheerders voor het beheer van het afgelopen dienstjaar.
7. Benoeming van twee rekeningscommissarissen voor het dienstjaar 2001.
8. Benoeming van twee vervangers voor de rekeningscommissarissen.
9. Statutaire verkiezingen: Krachtens artikel 9 van de statuten, is het mandaat van een derde van de leden van de raad van beheer elk jaar hernieuwbaar naar aanleiding van de algemene vergadering. De uittredende en voor 2001 herkiesbare beheerders zijn: DOME Jacques, FEUILLEN Robert, NIELS Norbert, PEYRASSOL Charles, en CLOECKAERT Hugo.
10. De leden van categorie "Vieille Tige" en "Actief" die hun kandidatuur willen stellen voor de functie van beheer, worden uitgenodigd dit schriftelijk te doen op het secretariaat van de vereniging uiterlijk acht dagen vóór de algemene vergadering.

9. Remise du diplôme de 70 ans de brevet à (*) :
LEJEUNE Charles et SCHOMBROODT Joseph
10. Remise du diplôme de 60 ans de brevet à (*) :
BRUART Jean, DELTOUR Georges, LALLEMANT Raymond et LAUMANS Robert
11. Remise de la médaille de 50 ans de brevet à :
BERY Georges, DE KIMPE André, DELFLY André, DILLIEN André, DOUTRELOUX Michel, DUQUET Albert, HENDRICE Yvonne, JANSSENS Alexandre, LAPORT Philippe, LEDUC Albert, LEMAIRE Marcel, MIGLIAVACCA Tino, PELTIER Alphonse, SEYNAEVE René, THYS Julien, TONET Jacques, UYTENHOVEN Pierre et WACHEUL René. (*)

(*) Ces noms sont donnés en nous référant à l'annuaire des membres. Si par un malheureux hasard, votre nom n'a pas été repris, veuillez nous en excuser et nous en faire part sans tarder.

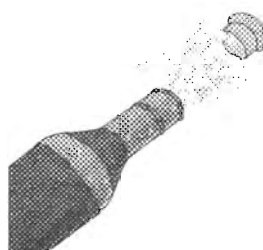
12. Les membres qui souhaitent faire inscrire un point à l'ordre du jour de cette assemblée générale du 24 mars 2001, sont aimablement priés de le faire par écrit par pli adressé au secrétariat de l'association pour le 16 mars 2001.

9. Uitreiking van het diploma van 70 jaar brevet aan:
LEJEUNE Charles en SCHOMBROODT Joseph.*
10. Uitreiking van het diploma van 60 jaar brevet aan:
BRUART Jean, DELTOUR Georges, LALLEMANT Raymond et LAUMANS Robert *
11. Uitreiking van de medaille van 50 jaar brevet aan
BERY Georges, DE KIMPE André, DELFLY André, DILLIEN André, DOUTRELOUX Michel, DUQUET Albert, HENDRICE Yvonne, JANSSENS Alexandre, LAPORT Philippe,, LEDUC Albert, LEMAIRE Marcel, MIGLIAVACCA Tino, PELTIER Alphonse, SEYNAEVE René, THYS Julien, TONET Jacques, UYTENHOVEN Pierre et WACHEUL René. (*)

(*) Deze namen zijn gegeven met verwijzing naar de informatie op het jaarboek van de leden. Indien uw naam door een ongelukkige samenloop van omstandigheden niet vermeldt staat, gelieve ons te verontschuldigen en ons zo spoedig mogelijk te verwittigen.

12. De leden die een punt wensen in te schrijven op de agenda van deze algemene vergadering van 24 maart 2001, worden verzocht ons dit schriftelijk te laten weten door brief geadresseerd op het secretariaat ten laatste op 16 maart 2001. Dank u.

BANQUET ANNUEL

Le banquet annuel suivra l'assemblée générale et aura lieu à 13.00 heures le 24 mars 2001, au 27ème étage, salle « Plein ciel » de l'hôtel Hilton, 38 boulevard de Waterloo à Bruxelles.

L'apéritif sera servi à partir de 12.15 heures dans la même salle.

Le prix de la participation est de 1.850 francs par personne. Formulaire d'inscription dans ce bulletin. Paiement uniquement à l'aide du bulletin de virement ci-joint.

Clôture impérative des inscriptions le 16 mars

Parking : Les « Deux Portes », Porte de Namur ou avenue de la Toison d'Or.
Tarif : 65 F l'heure.
(Attention : Prix du parking de l'hôtel très élevé !)

JAARLIJKS BANKET

Het jaarlijks banket dat traditioneel aansluit op de algemene vergadering, zal plaats hebben om 13.30 uur op 24 maart 2001, op de 27de verdieping "Plein ciel" van het hotel Hilton, 38 Waterloolaan te Brussel.

Het aperitief wordt opgediend vanaf 12.15 uur in dezelfde zaal.

De prijs voor de deelneming is 1.850 frank per persoon. Inschrijvingsbriefje in deze tijdschrift. Betaling uitsluitend met het hier bijgevoegde stortingsbulletin.

Inschrijvingen worden onverbiddeijk afgesloten op 16 maart.

Parking: De "Twee Poorten", Namensepoort of Gulden Vlieslaan.
Tarief: 65 F per uur
(Opgepast: Prijs van de parking in het hotel zeer duur!)

Général-Major Médecin e.r. Edgard Evrard

Membre d'honneur des Vieilles Tiges de l'Aviation belge

**Le chemin des évadés belges
vers
la Grande-Bretagne
durant la deuxième guerre mondiale**

**Péripéties
d'une traversée des Pyrénées
en 1942**

Generaal-majoor Geneesheer b.d. Edgard Evrard

Erelid van de "Vieilles Tiges" van de Belgische Luchtvaart

**De weg van de Belgische ontsnapt
Naar
Groot-Brittannië
gedurende de tweede wereldoorlog**

★

**Gebeurtenissen
bij de overtocht van de Pyreneeën
in 1942**

Nederlandse vertaling: Leon Bergmans

Avant-propos

Nous devons le récit publié ci-après, écrit par feu le général-major médecin Edgard Evrard, à son fils Michel que nous remercions vivement.

C'est l'histoire de la traversée des Pyrénées en 1942, par un groupe de Belges, dont faisait partie le docteur Evrard, déterminés à rejoindre les Forces combattantes en Grande-Bretagne.

Le caractère méticuleux, précis, scientifique du général transpire à la lecture de ce document dont il termina la version définitive en avril 1999, trois mois avant sa mort survenue le 1er juillet.

En 1998, il n'hésita pas à retourner à Espolla, premier petit village catalan qu'il rencontra après la traversée des Pyrénées, pour rechercher sur place tous les éléments en vue de la reconstitution précise du trajet qu'il effectua dans les « Puigs » catalans.

Son texte analyse aussi, d'une manière fouillée, le comportement d'un prêtre espagnol qui lui accorda une aide matérielle à cette époque-là.

Le général Evrard se proposait d'inclure son récit dans une œuvre plus complète relatant les péripéties des Belges qui passèrent les Pyrénées et traversèrent l'Espagne durant la Deuxième Guerre mondiale. La maladie qui le foudroya ne lui permit pas de réaliser son projet.

Voici, en exclusivité pour les membres des Vieilles Tiges de l'Aviation belge dont le général Evrard fut un éminent membre d'honneur :

Le chemin des évadés belges vers la Grande-Bretagne durant la Deuxième Guerre mondiale.

*

Péripéties d'une traversée des Pyrénées

INTRODUCTION

Les Belges qui, pendant la deuxième Guerre mondiale, s'évadèrent de la Belgique occupée pour rejoindre la Grande-Bretagne et reprendre la lutte au sein des armées alliées, passèrent, pour la plupart, par la France et l'Espagne.

La traversée de la frontière franco-espagnole s'effectuait clandestinement, avec l'aide de passeurs, en des endroits qui variaient selon les lignes et réseaux d'évasion, les saisons, l'estimation des dangers de capture, les dispositions prises par les polices bordant la frontière, etc ...

Voorwoord

Het hierna volgende verhaal dat met veel overtuiging werd neergeschreven door generaal-majoor geneesheer Edgard Evrard, zijn wij verplicht aan zijn zoon Michel, die wij hiervoor hartelijk danken. Het is de geschiedenis van de overtocht van de Pyreneeën in 1942 door een groep Belgen waarvan dokter Evrard deel uitmaakte en die vast besloten was de strijdkrachten in Groot-Brittannië te vervoegen.

Het doorlezen van het document waarvan hij de definitieve versie beëindigde in april 1999, drie maanden voor zijn overlijden op 1 juli, brengt het zorgvuldige, nauwkeurige en wetenschappelijk karakter van de generaal aan de oppervlakte. Hij aarzelde niet om in 1998 terug te keren naar Espolla, het eerste kleine Catalaanse dorpje dat hij tegenkwam na de overtocht van de Pyreneeën, om ter plaatse al de elementen te verzamelen met het oog op de nauwkeurige wedersamenstelling van het doorlopen traject in de Catalaanse "Puigs".

Zijn tekst analyseert eveneens op indringende wijze het gedrag van een Spaanse priester die hem in die periode materiële hulp verschaftte. Generaal Evrard besloot zijn verhaal te laten aansluiten op een vollediger werk over de bewogen lotgevallen van de Belgen die de Pyreneeën overstaken en Spanje doorkruisten gedurende de tweede wereldoorlog. De ziekte die hem trof belette hem zijn project te realiseren.

Hier is, in primeur voor de leden van de "Vieilles Tiges" van de Belgische Luchtvaart, waarvan generaal Evrard een uitstekend erelid was:

De weg van de Belgische ontsnapt naar Groot-Brittannië gedurende de Tweede Wereldoorlog.

*

Gebeurtenissen bij de overtocht van de Pyreneeën

INLEIDING

De Belgen die gedurende de tweede wereldoorlog het bezette België ontvluchten om Groot-Brittannië te bereiken teneinde in de schoot van de geallieerde legers de strijd te hernemen, deden dit voor het merendeel via Frankrijk en Spanje. Het overschrijden van de Frans-Spaanse grens gebeurde met de hulp van mensensmokkelaars clandestien op verschillende plaatsen, al naargelang de ontsnappinglijnen, het ontsnappingsnetwerk, de seizoenen, de inschatting van gevaren van vangenneming, de maatregelen getroffen door de grenspolitie, enz...

Dans leur très grande majorité, ces franchissements de la frontière eurent lieu, soit à l'extrémité occidentale des Pyrénées (Pyrénées-Atlantiques), soit à l'autre extrémité de la chaîne, à travers le massif des Albères, dans les Pyrénées-Orientales.

En juin 1942, par la ligne d'évasion des membres de l'Aéronautique militaire, je suis arrivé à Montauban, après avoir franchi la ligne de démarcation entre la France occupée et la France libre, à Ecleux, près de Mouchard (Jura). La deuxième étape prévue aurait dû m'amener à Barcelone.

Dans le présent travail, je me suis efforcé de reconstituer le trajet que j'ai suivi en partant de Perpignan pour aboutir à Figueras, après avoir traversé les monts Albères. Le but poursuivi est purement descriptif et documentaire : il se propose de fournir, par une somme de détails précis, une contribution utile aux travaux des historiens.

Le tracé de l'itinéraire, au cœur de la montagne, ne laisse place à aucun doute dans mon esprit. En poussant à l'extrême le souci de la méticulosité, la seule incertitude, très mineure, ne porte que sur une région de la crête formant la frontière ; on peut l'évaluer à deux ou trois centaines de mètres, au maximum. Elle se situe en un endroit dépourvu de tout sentier, au col de Tarrès. Mais, après franchissement de la crête, la descente, au milieu d'éboulis, rejoint inévitablement un sentier menant en tout premier lieu au village espagnol d'Espolla, au nord de Figueras (Catalogne), dans l'Alt Empordà. A vol d'oiseau, la distance entre le col de Tarrès et Espolla est de 9 kilomètres.

Cinquante-six ans après cette traversée des Pyrénées, j'ai désiré vérifier sur place la véracité de mes souvenirs. Avec mon fils, Michel Evrard, je me suis rendu à Espolla. Nous y sommes arrivés le 17 juin 1998 dans la soirée. Nous avons pris logement et repas à l'Hostal Manela, au centre même du village. De là, chaque jour, jusqu'à notre départ le 24 juin, nous sommes partis à pied sur des chemins et des sentiers en direction du col de Tarrès et du col de Banyuls. Nous avons parcouru, sur le versant espagnol des Albères, des segments importants de l'itinéraire suivi en juillet 1942. Les autres tronçons, ceux tout proches des cimes, dont le trajet est épuisant, ont été reconnus à courte distance en vue directe et avec l'aide de jumelles.

1. Dès notre arrivée à Espolla, la famille propriétaire de l'Hostal nous a accueillis d'une manière très chaleureuse. Le premier soir, nous l'informâmes longuement des buts de notre visite. Les jours suivants, nous passâmes rapidement au rang d'amis, puis fûmes promus à celui de membres de la famille. Je parle l'espagnol (le castellano), mais non le catalan. Ce dernier est la langue usuelle de l'endroit. C'est le parler courant des propriétaires de l'Hostal : la señora Manela Bassegoda, son fils le señor Angel Olivet, sa belle-fille la señora Clara Casellas et son petit-fils.

In de overgrote meerderheid van de gevallen vonden deze grensoverschrijdingen plaats, hetzij in het uiterste westen van de Pyreneeën (de Atlantische Pyreneeën), hetzij aan het andere uiteinde van de bergketen, dwars door het Massief van Albères, in de Oostelijke Pyreneeën.

In juni 1942 ben ik te Montauban aangekomen via de ontsnappingslijn van de leden van de Militaire Luchtvaart, na de demarcatielijn tussen het bezette en het vrije Frankrijk te zijn overgestoken te Ecleux, dicht bij Mouchard (Jura). Het voorziene tweede traject zou me naar Barcelona brengen. Ik heb mij ingespannen om in het huidige werk het traject te reconstrueren dat ik gevolgd heb, vertrekkende vanuit Perpignan om aan te komen te Figueras, na het oversteken van de Albèrese bergen. Het nagestreefde doel is louter van beschrijvende en documentaire aard: het beoogd een hoeveelheid bijzonderheden te geven, een bijdrage te leveren aan het werk van de geschiedschrijvers.

Het verloop van de reisweg door het hart van de berg, laat in mijn geest niet de minste twijfel bestaan. Bezorgd om een uiterste zorgvuldigheid, slaat de enige zeer kleine onzekerheid slechts op een regio van bergkammen die de grens vormt; men kan ze slechts inschatten over een maximum van twee tot een driehonderdtal meter. Zij situeert zich op de Col van Tarrès, een plaats zonder het minste paadje. Maar na de overtocht en de afdaling van de bergkam te midden van allerhande rotspuin, sluit zij (de grens n.v.d.r.) aan op een paadje dat in de eerste plaats naar het Spaanse dorp Espolla leidt, ten noorden van Figueras (Catalonië) in Alt Empordà. In vogelvlucht bedraagt de afstand tussen de Col van Tarrès en Espolla 9 kilometer.

Zesenvijftig jaar na deze overtocht van de Pyreneeën wou ik ter plaatse de juistheid van mijn herinneringen nagaan. Samen met mijn zoon Michel Evrard, heb ik mij naar Espolla begeven. Wij zijn er aangekomen de avond van de 17 juni 1998. Wij genoten overnachting en maaltijden in het Hostal Manela, in het dorpscentrum zelf. Van daaruit zijn wij dagelijks, tot aan ons vertrek op 24 juni, te voet vertrokken over wegen en paden, in de richting van de Cols Tarrès en Banyuls. Op de Spaanse berghelling van Albères hebben wij belangrijke segmenten van de weg die gevolgd werd in 1942, afgelopen. De andere weggedeelten, met name deze dicht bij de top waarvan het traject zeer uitputtend is, werden op zicht en op korte afstand verkend bij middel van een verrekijker.

1. Vanaf onze aankomst te Espolla heeft de familie, eigenaars van de Hostal, ons op een zeer hartelijke wijze onthaald. De eerste avond informeerden wij hen uitgebreid over de doelstellingen van ons bezoek. De volgende dagen werden wij al gauw vrienden om nadien lid van de familie te worden. Ik spreek Spaans (het Castellano), maar geen Catalaans. Dit laatste is evenwel de plaatselijke taal. Het is de gebruikelijke spraak van de eigenaars van de Hostal: señora Manela Bassegoda, haar zoon señor Angel Olivet, haar schoondochter señora Clara Casellas en haar kleinzoon.

Doña Clara, qui utilise parfaitement les deux langues, fut pour moi une très précieuse collaboratrice. Son aide dévouée fut incomparable pour guider efficacement mes recherches, me signaler les détails locaux utiles, me traduire les informations que son mari et sa belle-mère me transmettaient en langue catalane. Elle me mit en rapport, dans un climat de confiance, avec plusieurs hôtes habituels, dont certains souvenirs pouvaient confirmer ou préciser les miens.

J'eus la chance de m'entretenir avec ses parents qui habitent Cassà de la Selva, près de Gérone. Le señor et la señora Casellas complétèrent ma documentation sur la période 1948-1990 dans la province de Gérone et plus spécialement à Cassà de la Selva ; on en verra plus loin l'utilité à propos d'un personnage-clé.

Ainsi donc, grâce à la famille de l'Hostal et, plus particulièrement, à Doña Clara, mon fils et moi fûmes plongés dans une atmosphère dominée par sa couleur intégralement catalane, mais où régnait, chez nos auditeurs et informateurs, d'abord réservés, puis de plus en plus ouverts, un incontestable et vif intérêt pour mon odyssée. Jour après jour, ces conditions se révélèrent d'une importance capitale pour faire progresser mes recherches et vérifications.

Quotidiennement, mon fils et moi fûmes au contact de diverses personnes, souvent âgées, capables de confirmer ou de rectifier, par leur vécu, ce que j'avais écrit antérieurement en m'appuyant seulement sur ma mémoire ou quelques notes. Je dois aussi mentionner les informations très précieuses que j'obtins à l'occasion de leur passage à Bruxelles, le 16 juillet 1998, du señor Pere Navarra i Bassegoda et de son épouse, la señora Laura Juncosa i Martorell, habitant actuellement à La Garrida (Catalogne). Le señor Pere Navarra i Bassegoda est originaire d'Espolla et est le neveu de la señora Manela Bassegoda.

Pendant sa jeunesse à Espolla, il connut bon nombre d'événements qui se passèrent dans ce pueblo et dans ses environs au cours de la guerre civile et de la décennie suivante. Ses commentaires me furent longuement explicités, au cours même de cet entretien, par la señora Matilde Martínez Sallés, consultante technique de l'Attaché d'Education, près l'Ambassade d'Espagne à Bruxelles. Elle les replaça dans leur cadre politique et social pour expliquer les motivations et ressorts d'action de personnes, de nationalité espagnole, citées dans le récit. Je lui suis très reconnaissant de cette attention qui est une garantie d'impartialité et d'objectivité dans l'établissement de la vérité.

Doña Clara die uitstekend deze twee talen beheerst, was voor mij een uitstekende medewerkster. Haar toegewijde hulp was onvergelijkbaar bij het doelgericht leiden van mijn opzoekingen, het aangeven van nuttige plaatselijke bijzonderheden en het vertalen van de informatie die mij werden verstrekt in de Catalaanse taal door haar echtgenoot en schoonmoeder. Zij bracht mij in contact met meerdere habituele hotelgasten waarvan sommige herinneringen de mijne konden bevestigen of preciseren.

Ik had het geluk mij te kunnen onderhouden met haar ouders die te Cassà de la Selva wonen, dichtbij Gerona. Señor en señora Casellas vervulde mijn documentatie over de provincie Gerona en meer in het bijzonder deze over Cassà de la Selva, over de periode 1948-1990; wij zullen verder zien wat het nut is van een sleutelfiguur.

Alzo werden mijn zoon en ikzelf, dank zij de familie van de Hostal en meer in het bijzonder Doña Clara, ondergedompeld in een sfeer gedomineerd door een volledige Catalaanse kleur. Daar waar onze luisteraars en informanten eerst gereserveerd waren, werden zij steeds vrijmoediger en heerste er een onbetwistbaar en levendig interesse voor mijn odyssee. Dag na dag bleken deze omstandigheden een kapitale vereiste voor de vooruitgang van mijn opzoekingen en verificaties.

Dagelijks kwamen mijn zoon en ikzelf in contact met verschillende personen, dikwijls oud, maar in staat door hun ervaring te bevestigen of te rectificeren hetgeen ik vroeger had neergeschreven slechts steunende op mijn geheugen of enkele notities. Ik moet ook de zeer nauwkeurige informatie vermelden die ik bekam van señor Pere Navarra i Bassegoda en zijn echtgenote señora Laura Juncosa i Martorell heden wonende te La Garrida (Catalonië), naar aanleiding van hun doorreis te Brussel op 16 juli 1998. Señor Pere Navarra i Bassegoda is afkomstig van Espolla en is de neef van señora Manela Bassegoda. Gedurende zijn jeugd te Espolla heeft hij een groot aantal gebeurtenissen gekend die zich afspeelden in deze pueblo en zijn omgeving gedurende de burgeroorlog en het daaropvolgende decennium. Zijn commentaar werd mij lang en uitdrukkelijk toegelicht gedurende dit onderhoud zelf, door señora Matilde Martínez, technisch raadgever van de Attaché Vorming, aan de Spaanse ambassade te Brussel. Zij plaatste deze (commentaar n.v.d.r.) terug in het politieke en sociale kader teneinde de motivatie en de gedreven acties van de personen met Spaanse nationaliteit aangehaald in dit verhaal, te verklaren. Ik ben haar zeer erkentelijk voor deze aandacht die een garantie vormt voor de onpartijdigheid en de objectiviteit bij het vaststellen van de waarheid.

2. On trouvera plus loin, tout au long de l'exposé, des noms d'endroits, de ruines, de mas, de carrefours, de chemins menant à des destinations précises. Il va de soi que je ne connaissais pas ces détails en 1942, puisque je ne disposais d'aucune carte topographique. Leur dénomination propre ou officielle, dans le cours de la narration, est le résultat des informations que j'ai glanées à Espolla en juin 1998, pendant mes parcours dans la montagne, une carte à la main, ou encore en discutant chaque soir avec les membres de la famille Olivet-Casellas et l'un ou l'autre autochtone, sur certaines particularités des sentiers suivis et des cimes observées aux abords du col de Tarrès.

Ces détails sont destinés à tracer avec précision, sur des cartes à petite échelle (1:25.000), l'itinéraire suivi par mon groupe d'évadés. Ils n'ont pas changé depuis 1942 : la solitude et la sauvagerie des lieux et parfois les difficultés de leur accès les ont sauvegardés contre des modifications imputables à l'action de l'homme. Si une attention particulière a été portée sur ce point, c'est parce que beaucoup de récits d'évadés sont entachés d'un flou fâcheux concernant leur itinéraire, alors que la précision est requise pour éviter de semer le doute, chez l'historien qui les consulte, sur la valeur du témoignage.

3. Puisque mon itinéraire, dans le massif des Albères, se situe à peu près à mi-distance du col du Perthus et du col de Banyuls, il convient, dès maintenant, de relever une différence caractéristique entre les versants français et espagnol de la montagne, en cet endroit. Ceci a son importance pour expliquer les rigueurs de l'itinéraire suivi et les temps nécessaires pour parcourir des distances relativement courtes, à des altitudes moyennes ou faibles. Le versant français présente des â-pics, des irrégularités rocheuses sévères dans un relief austère et tourmenté, dès qu'on quitte la forêt et les sentiers tracés, par où s'effectuent, depuis des siècles, les passages des chasseurs, contrebandiers et randonneurs. Par opposition, sur le versant espagnol, la chaîne principale est flanquée de chaînons secondaires, extrêmement découpés, d'altitude plus réduite. Ce sont les *Puigs*, en langue catalane.

Ainsi donc, la zone des plateaux, au sud des Pyrénées, ne commence qu'après une série de gradins, séparés par des failles parallèles. Ces dénivellations constantes, où ne cessent de se succéder montées et descentes, confèrent aux itinéraires des routes et des sentiers sur le versant espagnol, en dépit d'une altitude peu élevée, un élément de lassitude physique et psychique. Après les efforts de la montée pour parvenir au sommet d'un puig par un sentier bordé ou envahi par une végétation d'épineux ou bien devenant de plus en plus improbable en s'enfonçant dans des bois de hêtres et de chênes, le marcheur n'est pas récompensé.

2. Verder in de uiteenzetting zullen wij plaatsnamen, namen van ruines, landhuizen, kruispunten en wegen tegenkomen die naar nauwkeurige bestemmingen leiden. Het is vanzelfsprekend dat ik deze bijzonderheden niet kende in 1942, daar ik over geen enkele topografische kaart beschikte. Hun eigen of officiële benaming weergegeven in de loop van het verhaal, is het resultaat van de bijeen gesprokkelde informatie te Espolla in juni 1998, gedurende mijn rondlopen door de bergen met een kaart in de hand, of nog, door elke avond te discussiëren met leden van de familie Olivet-Casellas en de een of andere autochtoon, over sommige bijzonderheden van de gevolgde paden en de waargenomen bergkammen in de onmiddellijke omgeving van de Col van Tarès.

Deze bijzonderheden hebben als bedoeling, op kaarten met een kleine schaal (1:25.000), de route te traceren gevolgd door mijn groep ontsnapt. Deze (de bijzonderheden n.v.d.r.) zijn niet veranderd sinds 1942. De eenzaamheid en de woestheid van de plaatsen en soms hun moeilijke toegang, hebben hen gevrijwaard van aantastingen door menselijk handelen. Indien er op dit punt bijzondere aandacht aan wordt besteed is dit omdat vele verhalen van ontsnapt omgeven zijn door een betreutswaardige vaagheid wat hun reisweg betreft, terwijl nauwkeurigheid vereist is om het zaaien van twijfels over de waarde van de getuigenis te vermijden bij de historicus die ze raadpleegt.

3. Daar mijn reisweg in het Massief van Albères zich ongeveer halfweg de Cols van Perthus en Banyuls situeert, is het vanaf nu aangewezen op deze plaats een karakteristiek verschil aan te geven tussen de Franse en de Spaanse berghellingen. Dit is van belang om de zwaarte van de gevolgde reisweg en de benodigde tijd te kunnen aangeven bij het doorlopen van relatief korte afstanden op gemiddelde of zwakke hoogten. De Franse berghelling vertoont pieken, rotsachtige en greve onregelmatigheden over een streng en getourmenteerd reliëf van zodra men het woud en de ontstane paden verlaat, waarlangs sinds eeuwen jagers, smokkelaars en omwonenden zich verplaatsen. In tegenstelling hiermede wordt op de Spaanse helling de belangrijkste bergketen geflankeerd door secundaire, extreem ingesneden kammen met een kleinere hoogte. Het zijn de *Puigs* in de Catalaanse taal.

Zo begint ten zuiden van de Pyreneeën de laagvlakte slechts na een reeks van terrasculturen, gescheiden door evenwijdige breuken. Deze voortdurende niveauverschillen, met onophoudelijke hellingen en afdalingen, voegen aan de reisroutes en de paden op de Spaanse berghelling een element van psychische en fysische afmattig toe, ondanks de kleine hoogte. Na de inspanningen van de beklimming om de top van een puig langs een paadje te bereiken, afgeboord of overwoekerd door een stekelige vegetatie, erg onduidelijk wordend of zich steeds meer verliezend in beuken en eikenbossen, wordt de marscheerder geenszins gecompenseerd.

Il découvre une vallée sauvage, suivie d'un nouveau puig qu'il lui faudra escalader pour se rapprocher du but. Puis, des autres puigs, dissimulés par le relief, lui succèdent ... Espolla, placée à la lisière de la plaine d'Empordá, n'est atteinte qu'après la traversée d'une série de puigs. Je ne les ai pas comptés, ni en 1942, ni en 1998. Depuis le col de Tarrès, leur nombre doit voisiner la douzaine au moins.

4. Quant à Espolla, le pueblo compte actuellement environ 400 habitants. Il réunissait en 1942 une population d'environ 300 âmes. L'accès des cols situés à la frontière franco-espagnole ne s'est pas amélioré depuis 1942. Une unique route, utilisable par un véhicule « tous terrains » est recouverte, dans sa partie proche d'Espolla, d'un revêtement bétonné fort délabré. Les autres tronçons sont des chemins de terre jusqu'au col de Banyuls, sur un parcours de douze kilomètres. Des sentiers, partant de cette route, à environ trois kilomètres d'Espolla, mènent à travers les puigs vers les cols del Pal, de Tarrès et de la Carbassera.

Mais ces derniers ne sont atteints qu'au prix d'une marche éreintante de quatre à cinq heures, dans une solitude parfois troublée par la rencontre inattendue de sangliers, de compagnies de perdrix, de faisans et d'autres gibiers.

Le village tout blanc, sillonné de rues étroites, semble figé dans un aspect qui remonte à plusieurs siècles. Il est dominé par son église, située sur une sorte de petit promontoire, face au chemin venant du col de Banyuls.

5. En dépit de ses détails et sa précision, la description de mon itinéraire et de ses environs n'apporterait que peu d'éléments vraiment nouveaux à ce que plusieurs milliers d'évadés belges ont réalisé et vécu dans la montagne pyrénéenne, si cette traversée n'avait abouti, sur le versant espagnol, à des péripéties singulières qui ont entouré l'aide efficace pratique, mais insolite, accordée par le curé d'Espolla aux six évadés qui constituaient mon groupe.

Ces circonstances sont demeurées inédites jusqu'à ce jour. Il m'a semblé que, plus d'un demi-siècle après les événements, elles méritent d'être révélées et racontées.

Hij ontwaart een woeste vallei, gevolgd door een nieuwe te beklimmen puig teneinde dichterbij zijn doel te komen. Nieuwe, door het reliëf versluierde puigs volgen elkaar op ... Espolla, gebouwd aan de rand van de laagvlakte van Empordá, kan slechts bereikt worden na beklimming van een reeks puigs. Ik heb ze niet geteld, noch in 1942, noch in 1998. Vanaf de Col van Tarrès moet hun aantal minstens rond de twaalf liggen.

4. Wat Espolla betreft telt de pueblo heden ongeveer 400 inwoners. In 1942 verbleven er ongeveer 300 zielen. De toegang tot de bergtoppen op de Frans-Spaanse grens is er sinds 1942 niet op verbeterd. De enige weg, bruikbaar door een voertuig "alle terrein", is dicht bij Espolla gedeeltelijk bekleed met een laag sterk versleten beton. De andere weggedeelten zijn, tot aan de top van de Banyuls over een omloop van twaalf kilometer, aardewegen. Op drie kilometer van Espolla vertrekken vanaf deze route paden die, dwars door de puigs, naar de Cols del Pal, Tarrès en la Carbassera leiden. Maar deze laatste zijn slechts te bereiken tegen de prijs van een afmattende tocht van vier tot vijf uur, waarvan de eenzaamheid soms wordt verstoord door de onverwachte ontmoeting met everzwijnen, een vlucht patrijzen, fazanten en ander wild.

Het volledig witte dorpje doorklieft door smalle straten lijkt als gestold, een aanblik zoals enkele eeuwen geleden. Het wordt gedomineerd door zijn kerk, gesitueerd op een soort van klein voorbergte, tegenover de weg die van de Col van Banyuls komt.

5. Ondanks zijn bijzonderheden en precisering brengt de beschrijving van mijn reisweg en zijn omgeving slechts weinig echt nieuwe elementen bij aan datgene wat meerdere duizenden ontsnapte Belgen hebben gerealiseerd en beleefd op de Pyreense berg, indien deze overtocht van de Spaanse berghelling niet was uitgedraaid op opmerkelijke verwickelingen die de ongewone, maar doelgerichte praktische hulp hebben omgeven; hulp verleend door de pastoor van Espolla aan de zes ontsnapten die mijn groep samenstelden.

Deze omstandigheden zijn onopgemerkt gebleven tot de dag van vandaag. Meer dan een halve eeuw na de gebeurtenissen lijkt het mij dat zij het waard zijn onthuld en verteld te worden.

I. Derniers préparatifs

Au début de juillet 1942, je me trouvais à Montauban, avec une dizaine d'aviateurs belges que je connaissais bien. Nous vivions cachés dans des mansardes d'hôtels situés dans le quartier de la gare. Depuis une semaine environ, le groupe attendait impatiemment le signal du départ vers l'Espagne.

Vers la fin de la première semaine de juillet, un responsable du réseau d'évasion m'ordonna de me rendre à Toulouse, avec cinq aviateurs.

Obéissant à des instructions auxquelles je me soumettais passivement sans la moindre discussion, je logeais, certains jours, à l'hôtel de Paris, et, d'autres jours, dans une dépendance de l'hôtel du Bon Pasteur. A plusieurs reprises, je dus emprunter des issues dérobées de secours pour échapper à des contrôles de police.

Le 18 juillet, un sous-officier belge, membre du réseau, m'apprit que, le lendemain, à 18 heures, un certain « Monsieur Adolphe » (*) viendrait me rencontrer dans un salon de l'hôtel de Paris. Effectivement, le 19 juillet, à l'heure prévue, un personnage se présenta sous ce nom. Il me conduisit dans un petit restaurant où se trouvait déjà un autre officier belge : le capitaine aviateur Nottet. Nous y prîmes notre repas. C'est pendant ce dernier que « Monsieur Adolphe » m'annonça que je partirais le lendemain, en direction de Barcelone, Madrid et Gibraltar. Il me remit une certaine somme d'argent en pesetas et, en livres sterling. Elle était largement suffisante pour atteindre Madrid en train. Je ferais partie d'un groupe de six personnes ayant appartenu à l'Aéronautique militaire. Je connaîtrais sa composition le lendemain à l'aube, au moment du départ en train vers Perpignan.

Deux guides espagnols nous rejoindraient dans un petit restaurant de cette ville. Ils nous conduiraient à Barcelone en auto ou en train, après la traversée des Pyrénées. Ils nous procureraient la nourriture au cours du voyage. Nous devions leur obéir docilement. Pour le cas où des avatars nous sépareraient des guides, je reçus l'adresse où je devais me rendre à Barcelone. C'était celle d'un employé du consul général de Belgique à Barcelone, Monsieur Marc Jottrand. Je devais la retenir par cœur. Il m'était interdit de l'écrire dans mes papiers personnels ou de la communiquer à quiconque. En Espagne, je devais détruire les faux papiers me conférant une nationalité française fictive. En cas d'arrestation, je devais déclarer ma nationalité belge véritable et soutenir que le but final de mon voyage était le Congo belge.

Le 20 juillet, à l'aube, je fus intégré dans un groupe constitué de six militaires qui avaient appartenu à l'Aéronautique militaire.

(*) Après la guerre, on découvrit que ce « Monsieur Adolphe » était un agent double. J'appris plus tard qu'il aurait été arrêté, jugé et fusillé.

I. Laatste voorbereidingen

Begin juli 1942 bevond ik mij te Montauban, samen met een tiental andere Belgische vliegeniers die ik goed kende. Wij leefden verborgen in zolderkamers van hotels, gesitueerd in het stationskwartier. De groep wachtte sinds ongeveer een week ongeduldig op het vertreksein naar Spanje. Tegen het einde van de eerste week van juli gaf een verantwoordelijke voor het ontsnapingsnetwerk mij het bevel, mij naar Toulouse te begeven met vijf vliegeniers.

Gehoorgevend aan de instructies waaraan ik mij lijdzaam en zonder de minste discussie onderwierp, verbleef ik sommige dagen in het Hotel de Paris en op andere dagen in een bijgebouw van het Hotel du Bon Pasteur. Meerdere malen heb ik gebruik moeten maken van verborgen nooduitgangen om aan de politiecontrole te ontsnappen.

Op 18 juli deelt een Belgische onderofficier, lid van het netwerk, mij mede dat de volgende dag om 18.00 uur een zekere "Mijnheer Adolphe" (*) mij zal komen opzoeken in een salon van het Hotel de Paris. En effectief, op 19 juli op het voorziene uur, bood zich een heerschap aan onder deze naam. Hij leidde mij naar een klein restaurant waar zich reeds een andere Belgische officier bevond: kapitein-vlieger Nottet. Wij namen er onze maaltijd en het is gedurende deze maaltijd dat "Mijnheer Adolphe" mij mededeelde dat ik de volgende dag zou vertrekken richting Barcelona, Madrid en Gibraltar. Hij overhandigde mij een zekere som geld in pesetas en in Engelse ponden. Zij was ruim voldoende om Madrid per trein te bereiken. Ik zou deel uitmaken van een groep van zes personen die tot de Militaire Luchtvaart hadden behoord. Haar samenstelling zou ik de volgende ochtend vernemen, op het ogenblik van het vertrek per trein naar Perpignan.

Twee Spaanse gidsen zouden ons vervoegen in een klein restaurant in deze stad. Zij zouden ons naar Barcelona brengen per auto en trein, na de overtocht van de Pyreneeën. Zij zouden ons eten bezorgen gedurende de reis. Wij moesten hen onderdanig gehoorzamen. Ik ontving het adres waarheen ik mij te Barcelona moest begeven in geval een tegenslag ons van de gidsen zou scheiden. Het was het adres van een bediende van het Algemene Consulaat van België te Barcelona, mijnheer Marc Jottrand. Ik moest het van buiten leren. Het was mij verboden het in mijn papieren in te schrijven of het aan wie dan ook mede te delen. In Spanje moest ik de valse papieren, die mij een fictieve Franse nationaliteit toekenden, vernietigen. In geval van aanhouding moest ik mijn werkelijke Belgische nationaliteit kenbaar maken en voorhouden dat mijn eindbestemming Belgisch Congo was.

De 20ste juli bij het ochtendgloren werd ik ingelijfd in een groep bestaande uit zes militairen die hadden behoord tot de Militaire Luchtvaart.

(*) Na de oorlog ontdekte men dat deze "Mijnheer Adolphe" een dubbel agent was. Later vernam ik dat hij zou zijn aangehouden, veroordeeld en gefusilleerd.

Des liens de camaraderie, de confiance, voire d'amitié les unissaient. Ce groupe comprenait : le lieutenant aviateur (observateur) Jean Weygaerts, le sous-lieutenant aviateur Albert-Emile Oger, le lieutenant médecin Edgard Evrard, le sergent aviateur Marc Stainier, le sergent aviateur Paul Delorme et le caporal mécanicien Marcel Van der Kelen.

En dernière minute, à l'hôtel de Paris, juste avant de nous rendre à la gare pour prendre le train à destination de Perpignan, trois autres hommes vinrent grossir notre équipe. Le premier, sous-officier dans une unité de cavalerie, nous dit s'appeler Adelson Jeuniaux. Les deux autres étaient des étudiants universitaires d'une vingtaine d'années ; je n'ai pas gardé le souvenir de leurs noms.

Rien de nos vêtements ou nos chaussures n'aurait indiqué que nous allions traverser les Pyrénées, puis l'Espagne. Je portais un costume « complet » déjà usagé. J'étais chaussé d'une paire de souliers ordinaires, de type « molière ». J'emportais depuis Bruxelles une petite valise contenant un minimum de sous-vêtements et de chaussettes de rechange ainsi que mon rasoir. Une lanière de cuir dont la longueur permettait de la faire passer par la poignée de la valise et sur l'épaule pouvait m'apporter une aide dans des moments difficiles. Les autres n'étaient pas mieux équipés que moi. Je n'avais aucune carte d'Espagne ni de Catalogne. Nous débarquâmes à la gare de Perpignan. C'était enfin le vrai départ vers les Pyrénées et l'Espagne.

Au cours d'une collation rapide dans un petit restaurant, appelé « Le Helder », qui nous avait été indiqué à Toulouse comme lieu de passage obligé, deux Espagnols, en quête de nous, se signalèrent. C'étaient nos guides. D'apparence, leur âge devait avoisiner 25 ans. L'un ne comprenait pas le français. L'autre le connaissait vaguement. En fait, il le baragouinait dans les limites d'un vocabulaire très élémentaire.

II. Itinéraire dans les Pyrénées sur le versant français. Passage de la frontière franco-espagnole

a. L'affaire commence le 20 juillet 1942, dans l'après-midi.

Une camionnette bâchée emmène, au départ de Perpignan, les 9 évadés belges et les deux guides espagnols. Elle prend la route d'Argelès. Les guides nous distribuent du pain, du fromage et des morceaux de sucre. Au moment des recommandations, ils nous montrent que chacun possède un revolver et un couteau.

Bindings van kameraadschap, vertrouwen en zelfs vriendschap verenigde hen.

Deze groep bestond uit: luitenant-vlieger (waarnemer) Jean Weygaerts, onderluitenant-vlieger Albert-Emile Oger, luitenant geneesheer Edgard Evrard, sergeant-vlieger Paul Delorme en korporaal technicus Marcel Van der Kelen.

De laatste minuut, juist voor wij ons naar het station begaven om de trein te nemen met bestemming Perpignan, kwamen drie andere mannen onze ploeg versterken in het Hotel de Paris. De eerste, onderofficier in een eenheid van de cavalerie, zegt ons Adelson Jeuniaux te heten. De twee anderen waren universiteitsstudenten van ongeveer twintig jaar; ik kan mij hun namen niet meer herinneren.

Niets aan onze klederen of schoeisel duidde er op dat wij de Pyreneeën zouden oversteken en nadien Spanje. Ik droeg een reeds gebruikt "compleet" pak en een paar gewone schoenen van het type "molière". Vanaf Brussel droeg ik een kleine valies met een minimum aan ondergoed en verse kousen, evenals mijn scheerapparaat. Een lederen riem, waarvan de lengte toeliet door het handvat over mijn schouder te gaan, kon mij helpen in moeilijke ogenblikken. De anderen waren niet beter uitgerust dan ik. Ik had geen enkele kaart van Spanje, noch van Catalonië. Wij stapten af aan het station van Perpignan.

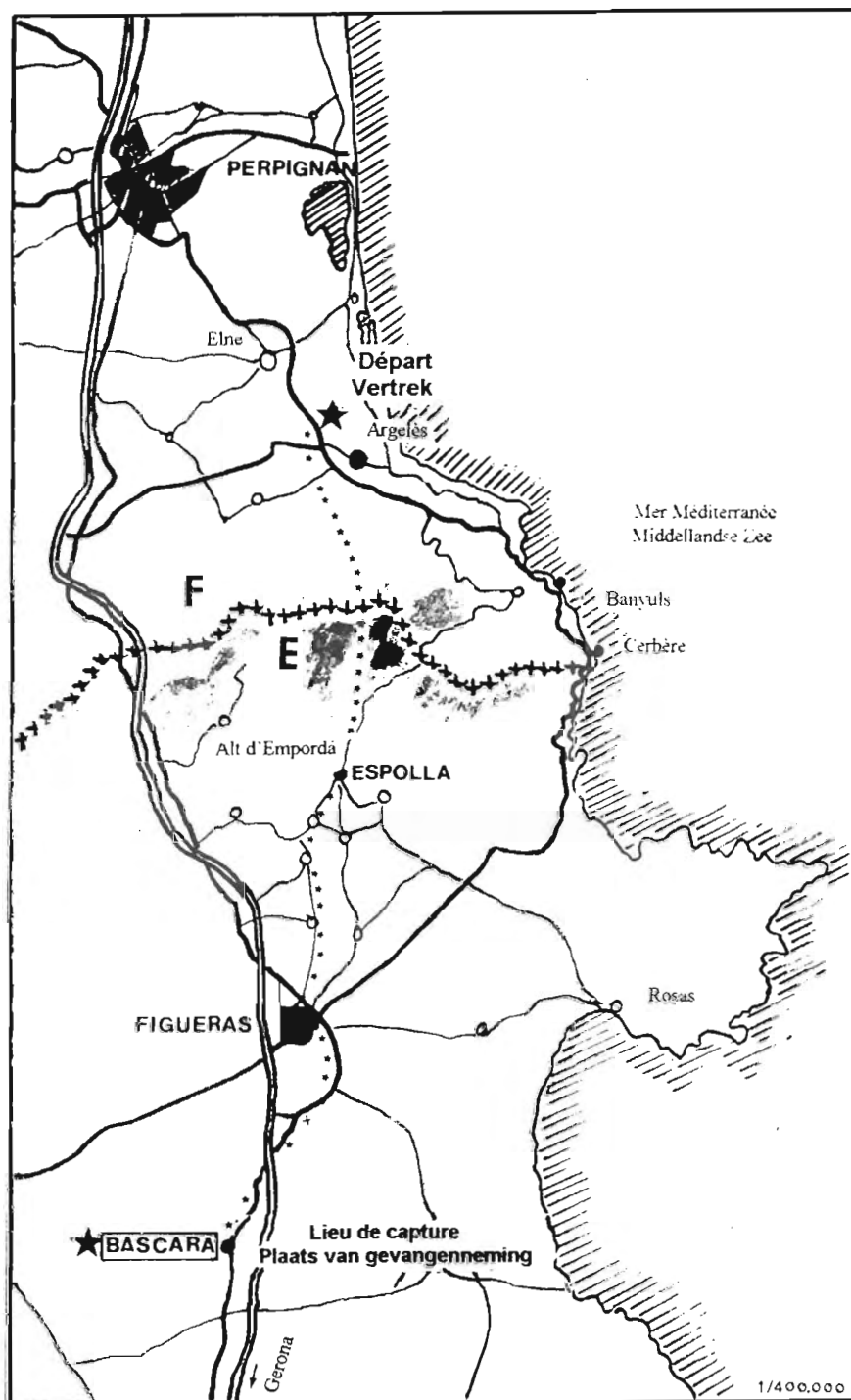
Het was eindelijk de echte afreis naar de Pyreneeën en Spanje.

In de loop van een lichte en vlugge maaltijd in een klein restaurant "Le Helder" genaamd, dat ons als verplichte plaats van doorgang was aangewezen te Toulouse, melden zich twee Spanjaarden die naar ons op zoek waren. Het waren onze gidsen. Volgens hun voorkomen moest hun ouderdom rond de 25 jaar schommelen. De ene begreep geen Frans, de andere vaag. In feite brabbelde hij het, gelimiteerd door een zeer elementaire woordenschat.

II. Reisweg door de Pyreneeën op de Franse bergflank. Overtocht van de Frans-Spaanse grens

a. Het geheel vangt aan op 20 juli 1942 in de namiddag.

Een camionnette met zeildoek neemt de 9 Belgische ontsnapten en de twee Spaanse gidsen mee, bij het vertrek vanuit Perpignan. Zij neemt de weg naar Argelès. De gidsen delen brood, kaas en stukjes suiker uit. Op het ogenblik van de recommanatie laten zij zien dat elkeen een revolver en een mes bezit.

La camionnette s'arrête en pleine campagne en un endroit situé au sud du Tech, entre Elne et Argelès, tout près de cette dernière localité. Nous sommes débarqués. Le véhicule file aussitôt. Jusqu'au crépuscule, c'est une marche vers la montagne, à l'écart des villages. Nous sommes répartis en deux groupes, chacun ayant son guide espagnol. La région traversée est une zone de plaine, riche en vignobles. Ceux-ci facilitent la dissimulation en cours de route.

De camionnette houdt halt midden op het platteland op een plaats ten zuiden van Tech, tussen Elne en Argelès, dichtbij deze laatste lokaliteit. Wij worden er uit gezet. Het voertuig gaat er onmiddellijk snel vandoor. Tot aan de avondschemering wordt het een mars naar de berg, weg van de dorpen. Wij zijn verdeeld in twee groepen elk met zijn Spaanse gids. De doorlopen streek is een laagvlakte rijk aan wijngaarden. Deze vergemakkelijken de dissimulatie onder weg.

On aperçoit quelques hameaux et des fermes isolées. Les deux groupes demeurent séparés par quelques centaines de mètres, mais ne se perdent jamais de vue. Parfois, à proximité des rares habitations, les guides imposent un silence total. C'est toujours le cas lorsque s'entendent des aboiements émanant de celles-ci.

Quand la nuit est tombée, la marche se poursuit par un sentier longeant ce qui, dans le noir, semble être une forêt. Ce sont, en effet, les confins orientaux de la forêt de Sorède.

En fin de nuit, c'est l'arrêt dans une petite vallée étroite où coule un ruisseau. Nous nous désaltérons et reconstituons nos réserves d'eau dans de petites bouteilles. Nous devons nous dissimuler dans des infractuosités du terrain et observer un silence total. Les guides nous interdisent de nous déplacer en groupe pour aller boire ou nous laver au ruisseau. Ils allèguent qu'un Polonais a été récemment tué en cet endroit par une patrouille française. Tout déplacement doit être justifié et réduit au strict minimum.

Nous dormons là, soigneusement cachés. La nuit est douce et le ciel est magnifiquement étoilé. Il en sera de même pour les deux nuits suivantes dont la pénombre éclairera suffisamment nos futurs trajets nocturnes.

b. Le 21 juillet 1942

Quand le jour se lève, nous découvrons, adossée à cette vallée, une masse rocheuse et abrupte. Nous devons bientôt la traverser.

Dans la journée, pendant que nous continuons de nous reposer en silence, les guides prospectent et inspectent les environs avec beaucoup de circonspection. Ce bloc rocheux imposant et dénudé ne peut être que le *Roc del Grill*.

Dans les brèves conversations, à voix assourdie, destinées à tromper la longue attente du crépuscule, l'un de nous évoque la date du jour : 21 juillet, fête nationale belge !

Nos souvenirs éveillent des images de liesse populaire et patriotique et rappellent les défilés de troupes que survolaient les avions. Mais le monde désert de la montagne n'a rien qui puisse entretenir le sujet ni favoriser la bravade. Cette page nostalgique est assez rapidement tournée. Et la clandestinité dans laquelle nous vivons sans pouvoir en prévoir la fin fait de nous des hommes quelque peu désespérés, projetés dans une sorte d'ordalie avec un destin où se profile insidieusement un péril mortel.

Vers le soir et durant la nuit, nous sommes engagés dans une montée pénible, lente et harassante, à travers un paysage tourmenté. Nous formons deux groupes distincts : un guide est à la tête de chacun d'eux. Il arrive parfois que les guides prennent leur revolver en main. Il est rare que nous suivions un sentier. Le plus souvent, nous peignons en haletant dans des rocaïlles.

Wij merken enkele gehuchten op en geïsoleerde hoeves. De twee groepen blijven enkele honderden meters van elkaar, maar verliezen elkaar nooit uit het zicht. In de nabijheid van vreemde woningen leggen de gidsen soms een volledige stilte op. Dit is altijd het geval wanneer er geblaf wordt gehoord afkomstig van deze woningen.

Wanneer de nacht is ingevallen wordt de mars vervolgd over een paadje dat schijnbaar langs een bos loopt. Het zijn inderdaad de uiterst oostelijke grenzen van het woud van Sorède. Aan het einde van de nacht wordt halt gehouden in een kleine, smalle vallei waar een beekje stroomt. Wij verfrissen ons en vullen onze waterreserves aan in kleine flesjes. Wij moeten ons verbergen in de oneffenheden van het terrein en een totale stilte in acht nemen. De gidsen verbieden ons om ons te verplaatsen in groep, om te gaan drinken of ons te gaan wassen in het beekje. Zij voeren aan dat recentelijk op deze plaats een Pool werd gedood door een Franse patrouille. Elke verplaatsing moet worden gerechtvaardigd en herleid tot het strikte minimum.

Wij slapen er zorgvuldig verstopt. De nacht is zacht met een prachtige sterrenhemel. Zo zal het blijven de twee volgende nachten, onze toekomstige trajecten voldoende verlicht in het halfdonker.

b. De 21ste juli 1942

Wanneer de dag aanbreekt ontdekken wij tegen deze vallei een steile rotsmassa. Wij zullen deze weldra moeten oversteken.

Overdag, wanneer wij ons in stilte verder uitrusten, prospecteren en inspecteren de gidsen de omgeving met veel omzichtigheid. Een indrukwekkende en kale rotsblok kan niet anders dan de *Roc del Grill* zijn. In korte conversaties met gedempte stem, bedoeld om het lange wachten op de avondschemering te omzeilen, haalt een van ons de datum van vandaag aan: 21 juli, België's nationale feestdag!

Onze herinneringen roepen beelden op van volkse en vaderlandslievende uitbundigheid; herinneren aan de défilé van de troepen door vliegtuigen overvlogen. Maar de desolate omgeving van de berg heeft niets om het onderwerp te ondersteunen of uit te dagen. Dit nostalgische blad wordt nogal snel omgedraaid. De clandestiniteit waarin wij leven, zonder het einde ervan te kunnen voorzien, maakt van ons enigszins ontredderde mannen, gekeerd naar een soort godsgericht, met een bestemming waar zich een dodelijk gevaar verraderlijk aftekent.

Tegen de avond en gedurende de nacht zijn wij betrokken in een pijnlijke beklimming, langzaam en afmattend, dwars door een getourmenteerd landschap. Wij vormen twee onderscheiden groepen: een gids bevindt zich aan het hoofd van elk van hen. Soms gebeurt het dat de gidsen hun revolver trekken. Zelden volgen wij een paadje. Meestal zwoegen wij hijgend door het rotspuin.

c. Le 22 juillet 1942

A l'aube, notre petite troupe s'arrête dans une sorte de creux, au milieu d'un décor aride de montagne. C'est là que nous prenons un repos silencieux et dissimulé, jusqu'au milieu de l'après-midi. Pendant ce temps, les guides vont reconnaître les environs. Une inquiétude sourde et inavouée nous étreint. En fin d'après-midi et durant la nuit suivante, c'est de nouveau l'escalade très ardue d'un très important massif rocheux, dans la région du Collet del Touler, au-delà de laquelle nous plaçons nos espoirs. Nous descendons enfin au flanc d'une paroi semée d'éboulis, quand, très loin, à notre gauche, on distingue des lumières. Le guide qui marche avec nous laisse entendre qu'il agirait de feux du port de Cerbère. Il est très difficile d'évaluer, dans le noir de la nuit, la distance nous séparant de ces quelques lumières. Réconfortés par ces repères, certains les situent à une quinzaine de kilomètres. Peut-être nourrissent-ils ainsi leurs espoirs d'une fin prochaine de l'ascension. En effet, nous sommes certainement proches d'une crête, puisqu'il n'y a plus d'obstacle montagneux formant écran vers l'est.

Parfois, plus fréquemment que la veille, sans doute parce que le passage présente des risques plus grands d'une rencontre avec des militaires de garde dans ce paysage désolé, les guides sortent leur revolver ou leur couteau. La lumière des étoiles nous transforme en cibles. Nous sommes de plus en plus fatigués et affamés, car nous sommes à court de nourriture. Cette montée qui n'en finit pas fait émerger l'impression que, malgré nos efforts, la frontière est encore hors de portée et que nous errons, désorientés et impuissants, livrés au bon vouloir de deux hommes.

d. A l'aube du 23 juillet

Nous débouchons sur une partie herbeuse, n'offrant qu'une vue limitée. Selon mon identification, nous sommes dans la réserve naturelle de la forêt de la Massane. Les guides nous ménagent un bref arrêt où nous pouvons enfin nous coucher sur l'herbe.

A la remise en route, nous attaquons une légère remontée, nettement plus facile que la très dure escalade de la nuit. Nos Espagnols sont anxieux : ils nous imposent un silence total. Nous arrivons dans un lieu aux horizons plus ouverts. Les guides nous disent que nous venons de traverser la frontière. Il n'y a aucun sentier, mais l'herbe ne manque pas. Nous nous arrêtons pour le repos. Chacun se sent soulagé de l'angoisse qui l'oppressait depuis deux jours. Il me reste deux morceaux de sucre : j'en donne un à Emile Oger, tenaillé par la faim et j'absorbe le dernier. Nous croulons tous dans le sommeil. L'aube est proche ; elle se devine.

c. De 22de juli 1942

Bij het ochtendgloren houdt onze kleine groep halt in een soort holte midden in een droge bergomgeving. Daar nemen wij een stille en verborgen rust tot midden in de namiddag. Gedurende deze tijd gaan de gidsen de omgeving verkennen. Een zware en ongekennde onrust grijpt ons aan.

Op het einde van de namiddag en gedurende de volgende nacht is het opnieuw de zeer moeizame beklimming van een belangrijk rotsmassief in de streek van Collet del Touler waarop wij onze hoop richten. Eindelijk dalen wij de helling van een rotswand af bezaaid met neergevallen stenen, wanneer wij zeer ver aan onze linkerkant lichten onderscheiden. De gids die met ons opstapt laat verstaan dat het hier gaat om de lichten van de haven van Cerbère. In de donkere nacht is het uiterst moeilijk de afstand te schatten die ons van deze lichten scheidt. Gesterkt door deze herkenningstekens situeren sommigen deze op een vijftiental kilometer. Misschien geven zij zichzelf op die wijze hoop op het einde van een volgende beklimming. Inderdaad zijn wij kort bij een bergkam daar er geen bergachtige hindernissen meer zijn die oostelijk een scherm vormen.

Soms en veel meer dan de vorige dag halen de gidsen hun revolver of mes boven. Ongetwijfeld omdat de huidige doortocht veel grotere risico's meebrengt om in dit desolate landschap op militaire wachten te stoten. Het licht van de sterren vormt ons om tot doelen. Wij raken meer en meer vermoeid en hongerig, daar wij een tekort aan voedsel hebben. Deze beklimming die niet ophoudt doet ons de indruk krijgen dat de grens nog ver weg is ondanks onze inspanningen en wij gedesoriënteerd en machteloos ronddolen, overgeleverd aan de goede wil van de twee mannen.

d. De ochtend van de 23de juli

Wij botsen op een grasrijk gedeelte dat evenwel slechts een beperkt uitzicht biedt. Volgens mijn vaststelling zijn wij in het natuurreservaat van het woud van Masane. De gidsen staan ons een kort oponthoud toe. Wij kunnen ons eindelijk op het gras neervlijen.

Terug op weg vallen wij een kleine helling aan, heel wat gemakkelijker dan de zeer moeizame beklimming van de nacht voordien. Onze Spanjaarden zijn angstig en leggen ons een volledige stilte op. Wij komen aan op een plaats met een meer open horizon. De gidsen zeggen ons dat wij de grens zijn overgestoken. Er is geen enkel paadje maar aan gras ontbreekt het niet. Wij houden halt om te rusten. Iedereen voelt zich opgelucht na de opgepropte angst sinds twee dagen. Er blijven mij twee klontjes suiker over; een geef ik aan Emile Oger gekweld door de honger. Ikzelf zuig het laatste op. Wij vallen allen in slaap. Het laat zich voorspellen dat de ochtend dichtbij is.

Où sommes-nous ? Selon une très haute probabilité rétrospective, basée sur des repaires bien conservés dans des souvenirs que je n'ai cessés d'entretenir depuis les événements, en les confrontant aux cartes détaillées, nous nous trouvons dans la région du *Col de Tarrès* (911 mètres). C'est par lui que nous nous engageons sur le versant espagnol de la montagne. C'est du moins, ce que dicte la logique en fonction de l'itinéraire suivi sur le versant français.

Un peu plus à l'est, le *Col del Pal* (899 mètres) qui se situe dans son voisinage immédiat, aurait également pu être utilisé pour traverser la frontière. L'alternative, beaucoup moins vraisemblable, mais possible, nous porterait un peu plus à l'ouest du col de Tarrès, c'est-à-dire au *Col de la Carbassera* (990 mètres). La distance à vol d'oiseau séparant les deux extrêmes (col del Pal à l'est et le col de la Carbassera à l'ouest) n'est que de 1750 mètres et le col de Tarrès qu'impose la logique est à mi-distance.

Waar bevinden wij ons ? Volgens een zeer grote retrospectieve waarschijnlijkheid, gesteund op goed bewaarde herinneringen die mij sinds de gebeurtenissen niet hebben losgelaten, bevinden wij ons in de streek van de *Col van Tarrès* (911 meter). Het is langs deze col dat wij op de Spaanse helling van de berg geraken. Dit is tenminste hetgeen de logica aangeeft volgens de gevolgde route over de Franse bergheiling.

Enigszins ten oosten zou de *Col del Pal* (899 meter), die zich in de onmiddellijke omgeving situeert, ook gebruikt kunnen worden om de grens over te steken. Het minder waarschijnlijke, maar mogelijk alternatief zou ons meer ten westen van de col van Tarrès brengen, t.t.z. naar de *Col van de Carbassera* (990 meter). De afstand in vogelvlucht die deze twee extremen van elkaar scheidt (de Col del Pal ten oosten en de Col de la Carbassera ten westen) bedraagt slechts 1750 meter en de Col van Tarrès die de logica ons oplegt, bevindt zich halfweg.

Parcours à pied ——— Trajet à voet Parcours en car Trajet per bus

En fait, depuis juin 1998, tout doute a disparu dans mon esprit. C'est indiscutablement par le col de Tarrès que nous sommes passés. Ma certitude repose sur la base d'un souvenir dont la réalité fut confirmée en 1998. Quand, dans la lumière de l'aube, notre groupe commença la descente vers le sud, je fus saisi d'une profonde déception qui demeura gravée dans ma mémoire. Naïvement, lors du passage de la frontière, la peur qui, durant les jours précédents, nous avait étreints tenacement au cours de nos ascensions nocturnes, avait fait place à une sorte d'euphorie irraisonnée : tout irait mieux en Espagne. Et voilà que, dès le début de la descente, des tas d'éboulis remplissaient l'espèce de cheminée où nous étions contraints de descendre. Nous sautons de roche en roche. Des gros cailloux que nous avions heurtés nous précédaient en roulant. Sur plus d'un kilomètre, nous fûmes, à chaque pas, à la recherche de notre équilibre.

Cet épisode pénible, de mauvais augure, m'était demeuré vivace, comme s'il était lié à l'événement inoubliable que fut le franchissement nocturne d'une frontière interdite. Or, au cours du séjour à Espolla en juin 1998, j'ai pu observer, aux jumelles, par temps très clair, avec visibilité parfaite, à partir d'un point situé sur le chemin menant au col de Banyuls, à environ trois kilomètres du village, les trois cols cités plus haut.

Du col de Tarrès se détache une coulée d'éboulis qui se dessine comme une traînée sombre et irrégulière au milieu de la végétation rabougrie verdâtre qui borde la faille. Au Col del Pal, il en va tout autrement : on distingue nettement un sentier bien tracé qui y prend naissance et descend vers la vallée. Il en est de même au Col de la Carbassera.

Le soir du même jour, j'ai raconté aux hôtes habituels de l'Hostal les divers épisodes qui avaient meublé mes activités de la matinée. Deux personnes qui connaissent bien ces trois cols pour les avoir fréquentés maintes fois m'ont affirmé péremptoirement que mes constatations sont exactes, qu'il en est ainsi depuis très longtemps et qu'il suffit de regarder les cols à l'œil nu, ou mieux aux jumelles, depuis l'observatoire que constitue le sommet du Puig de Balaguer pour en être immédiatement convaincu.

L'affaire du col où la frontière fut franchie est réglée : nous sommes passés au col de Tarrès.

III. Itinéraire dans les Pyrénées sur le versant espagnol : 23 juillet 1942

Quand l'aube se dessine à l'est, les guides nous réveillent. Nous allons aborder la descente du versant espagnol.

Inderdaad, sinds juni 1998 is elke twijfel uit mijn geest verdwenen. Wij zijn onbetwistbaar gepasseerd over de col van Tarrès. Mijn zekerheid vindt haar steun op basis van een herinnering waarvan de realiteit werd bevestigd in 1998. Wanneer bij ochtendlicht onze groep de afdaling naar het zuiden begon, werd ik door een grote ontgoocheling aangegrepen die in mijn geneugen gegrift bleef. Naïef genoeg had de schrik, die ons de vorige dagen hardnekkig in zijn greep hield bij de overgang van de grens tijdens onze nachtelijke beklimmingen, plaats gemaakt voor een soort van onredelijke euforie: in Spanje zou alles beter gaan. En zie, vanaf het begin van de afdaling vulde een hoop rotspuin een soort van schoorsteen waarlangs wij gedwongen werden af te dalen. Wij sprongen van rots naar rots. Grote keien die wij los geduwd hadden rolden voor ons uit. Over meer dan één kilometer moesten wij bij elke stap ons evenwicht zoeken.

Deze pijnlijke periode is mij als een slecht voorteken hardnekkig bijgebleven. Alsof zij verbonden was met de onvergetelijke gebeurtenis, het nachtelijk overschrijden van een verboden grens. Welnu, gedurende het verblijf te Espolla in juni 1998, heb ik bij zeer helder weer en met een uitstekende zichtbaarheid, vanaf een punt op de weg die leidt naar de col van de Banyuls op ongeveer drie kilometer van het dorp, de drie bergtoppen die hierboven zijn vermeld, met de verrekijker kunnen waarnemen.

Vanaf de Col van Tarrès maakt zich een stroom neergestort rotspuin los die zich als een somber en onregelmatig spoor aftekent, temidden van de groenachtige en verschrompelde vegetatie die de gescheurde grond afboordt. Op de Col del Pal ligt het helemaal anders: men kan een duidelijk afgelijnd paadje onderscheiden dat er begint en naar de vallei loopt. Hetzelfde op de Col van de Carbassera.

De avond van dezelfde dag heb ik aan de stamgasten van het hotel de verschillende episodien verteld die mijn activiteiten van de morgen uitmaakten. Twee personen die deze cols goed kenden, daar zij er herhaaldelijk geweest waren, hebben mij afdoende bevestigd dat mijn vaststellingen juist zijn en dat het al sinds lange tijd zo is. Het volstaat de cols met het blote oog of met de verrekijker te bekijken vanaf het observatiepunt gevormd door de Puig van Balaguer, om er onmiddellijk van overtuigd te zijn. De toedracht van de col waar de grens werd overgestoken is opgelost: wij zijn de Col van Tarrès overgestoken.

III. Reisweg in de Pyreneeën over de Spaanse berghelling: 23 juli 1942

Wanneer de ochtend zich ten oosten aftekent maken de gidsen ons wakker. Wij gaan de afdaling van de Spaanse berghelling aanvatten.

En 1942, l'Espagne utilise le système de l'heure solaire, sans y apporter la moindre modification au cours de l'année. Le 23 juillet 1942, les premières lueurs de l'aube sont apparues à 03 heures 56 minutes. Nous avons donc repris notre marche vers 4 heures.

Du Col de Tarrès (911 mètres), le passage qui s'offre à nous est d'une grandeur superbe. A droite et à gauche, la chaîne des Albères se prolonge jusqu'au fond de l'horizon avec le découpé sauvage de ses cimes et de ses cols. Devant nous, c'est la succession des puigs recouverts d'une végétation dense où alternent buissons d'épineux et forêts.

Entre les lignes parallèles des puigs, des vallées, cachées en partie par le relief, laissent deviner des bandes étroites de clairières herbeuses longeant des rivières. Plus loin, des oliveraies, des forêts de chênes, des rangées de vignobles se soupçonnent quand la vue porte dans les trouées entre les puigs. Une chaîne de montagnes, dont la distance estompe les contours dans une sorte de brume, forme un arrière-plan majestueux. Cette perspective grandiose, empreinte de sérénité dans son immobilité, nous redonne un sentiment de tranquillité et de paix, qui s'était effacé depuis longtemps.

Les guides nous arrachent aux réflexions et contemplations et nous ramènent aux réalités de notre sort. Celui-ci est lié au choix de la route à suivre.

Du Col de Tarrès, il n'existe ni chemin ni sentier sur environ 1,5 kilomètre. Cette partie de la montagne présente un degré d'inclinaison assez important ; elle est couverte de pierres et de rochers. Plus loin, en direction du sud, le terrain revêt la forme de deux vallées étroites, longues d'environ 4,5 kilomètres, séparées par un massif de collines (puigs), orienté selon l'axe nord-sud. Dans les vallées, quelques fermes ou mas constituaient les seuls lieux qui étaient habités en 1942. Tous ne le sont plus en 1998. Leurs noms sont cités sur les cartes de la région. Dans la vallée située à l'ouest, se trouvent l'ermitage et les mas de *Sant Marti de Baussitgès* puis, plus au sud, l'ermitage et les mas de *Sant Genis d'Esprac*. Dans la vallée située à l'est, ce sont les mas *Freixe*, *Corbera* et la *Llosa*. Du mas *Corbera*, un chemin orienté vers le nord-est conduit au col de Banyuls (365 mètres) : en 1942, ce point de la frontière franco-espagnole est occupé par la Guardia civil. Des carabineros patrouillent dans ses environs. Le massif des puigs, qui sépare les deux vallées, présente une altitude moyenne de 450 à 500 mètres. Il se termine, au sud, par le *Puig de Balaguer* (679 mètres.)

Pour déterminer avec certitude le trajet de notre marche vers la plaine, un fait domine et ne doit pas être oublié : en juillet 1942, jamais nous n'avons rencontré une présence humaine et jamais nous n'avons vu ni aperçu la moindre habitation, même rudimentaire. Considéré actuellement, avec l'appui de cartes au 1:25000, le choix des guides trouve sa justification dans des raisons de sécurité.

In 1942 maakt Spanje gebruik van het zonneur-systeem zonder er in de loop van het jaar iets aan te veranderen. De 23ste juli 1942 verschijnt het eerste ochtendlicht om 03.56 uur. Wij hebben dus onze mars hernomen tegen 4 uur.

Vanaf de Col van Tarrès (911 meter) is de doorgang die voor ons ligt van een schitterende grootsheid. Rechts en links strekt zich de bergketen van Albères uit tot diep in de horizon met de woeste aftekening van zijn kruinen en toppen. Voor ons de opeenvolging van puigs opnieuw bedekt met een dichte vegetatie, afgewisseld met stekelige struiken en bossen. Tussen de evenwijdige lijnen van de puigs laten de gedeeltelijk in het reliëf verscholen valleien smalle, open stroken begroeiing raden langsheen de rivieren. Verder laten zich olijflantages, eikenbossen en rijen wijngaarden vermoeden wanneer het zicht reikt tot de doorgangen van de puigs. Een bergketen, waarvan de contouren door de afstand door een soort nevel worden vervaagd, vormt een majestueuze achtergrond. Dit grandioos beeld, weerspiegeling van sereniteit in zijn onveranderlijkheid, schenkt ons opnieuw een gevoel van rust en vrede dat wij sinds lang niet meer hebben ervaren.

De gidsen halen ons uit onze mijmeringen en beschouwingen en brengen ons terug tot de werkelijkheid van ons lot. Deze is gekoppeld aan de keuze van de te volgen route. Vanaf de Col van Tarrès is er geen enkele weg noch pad over een afstand van ongeveer 1,5 kilometer. Dit deel van de berg kent een vrij hoge graad van inclinatie, het is bedekt met stenen en rotsen. Verder in zuidelijk richting neemt het terrein de vorm aan van twee smalle valleien met een lengte van ongeveer 4,5 kilometer, gescheiden door een heuvelmassief (puigs) zich oriënterend volgens de as noord-zuid. In de valleien vormen enkele hoeven of landhuizen de enige bewoonde plaatsen in 1942. In 1998 zijn ze er niet meer allemaal. Hun namen worden weergegeven op de landkaarten van de streek. In de oostelijke vallei bevindt zich de kluis en het landhuis van *Sant Marti de Baussitgès* en daarna meer naar het zuiden de kluis en het landhuis van *Sant Genis d'Esprac*. In de vallei ten oosten, zijn er de landhuizen van *Freixe*, *Corbera* en *La Llosa*. Vanaf het landhuis *Corbera* leidt een noordoost georiënteerde weg naar de Col van Banyuls (365 meter): in 1942 is dit punt de Frans-Spaanse grens bezet door de Guardia Civil. Carabineros patrouilleren in de omgeving. Het massief van de puigs dat de twee valleien van elkaar scheidt heeft een gemiddelde hoogte van 450 tot 500 meter. Het eindigt in het zuiden met de *Puig de Balaguer* (679 meter).

Om met zekerheid het traject van onze mars naar de laagvlakte te bepalen mag een dominant feit niet worden vergeten: in juli 1942 hebben wij geen enkele menselijke aanwezigheid vastgesteld en nooit hebben wij enige bewoning, zelfs rudimentair, gezien of opgemerkt. De dag van vandaag, met behulp van kaarten op 1:25.000 schaal, wordt de keuze van de gidsen gerechtvaardigd om redenen van veiligheid.

La leur d'abord, car ils savent ce qui les attend s'ils sont capturés ou dénoncés.

Théoriquement, trois itinéraires peuvent être empruntés. Nous les appellerons les itinéraires n°1, n°2 et n°3. Deux d'entre eux doivent être éliminés. On en trouvera ci-après les raisons.

L'itinéraire n°1 rejoint la vallée située à l'est, en direction de la route carrossable aboutissant au col de Banyuls. Voyons ce qui justifie son élimination.

Au sortir des difficultés créées par les éboulis, les guides nous mènent à un endroit qu'ils semblent très bien connaître : c'est là que s'amorce un sentier qui s'enfonce dans un bois. Se détachant de notre trajet incertain, il se précise vers la gauche. Néanmoins, les guides ne l'empruntent pas. L'eussent-ils suivi, nous aurions rencontré, au passage, les *mas de Freix, Corbera et la Llosa*. Or ces mas sont totalement absents de mes souvenirs. En outre, les deux guides auraient offert l'occasion d'une capture rapide et facile de notre groupe aux Guardias civils et aux carabineros assurant une surveillance permanente des environs du col de Banyuls.

Ce sentier en direction de l'est n'aurait pu exercer son attrait tentateur que sur des guides dont l'ignorance des mesures policières couvrant la région serait inconcevable ...

Hun veiligheid staat voorop, daar zij weten wat hen te wachten staat mochten zij worden gepakt of verraden. Theoretisch kunnen drie routes worden gebruikt. Wij noemen ze route nr. 1, nr 2 en nr 3. Twee van deze moeten worden uitgesloten. Wij zullen hierna de redenen hiertoe zien. Reisweg nr 1 vervoegt de oostelijke vallei in de richting van de berijdbare weg naar de col van Banyuls. Laten wij nagaan wat zijn uitsluiting rechtvaardigt. Na de moeilijkheden als gevolg van de neergestorte rotsstenen, brengen de gidsen ons naar een plaats die zij goed schijnen te kennen: daar begint een paadje dat diep in een bos doordringt. Zich losmakend van ons twijfelachtig traject loopt het duidelijk naar links. Niettemin volgen de gidsen het niet. Hadden zij het wel gevolgd, dan zouden wij bij de doorgang op de landhuizen van *Freix, Corbera en La Llosa* gebotst zijn. Welnu, ik kan mij deze landhuizen niet meer herinneren. Bovendien zouden de twee gidsen de gelegenheid gehad hebben om onze groep gemakkelijk en snel te laten gevangen nemen door de Guardias Civil en de carabineros, die een permanent toezicht verzekerden op de omgeving van de col van Banyuls. Dit paadje in oostelijke richting zou zijn verleidelijke aantrekkingskracht slechts kunnen uitoefenen op gidsen waarvan de onwetendheid omtrent de politiemaatregelen van toepassing in de streek, onvoorstelbaar zou zijn.

La marche continue donc vers le sud et reprend son caractère ardu. Après la lisière du bois, le sentier se divise. Ses deux branches se rétrécissent encore au milieu de fourrés particulièrement denses, constitués d'arbustes épineux. La branche de droite, en pente descendante marquée, se dirige incontestablement vers une vallée : nous l'appellerons l'itinéraire n°2. La branche de gauche s'en va vers la ligne des crêtes d'un puig important qui nous barre la vue au-delà de sa masse obstructive : c'est l'itinéraire n°3.

Nos guides n'ont pas suivi l'itinéraire n°2. On peut comprendre aisément les motifs de leur décision. Le sentier de droite nous aurait conduits à l'ermitage et aux mas de Sant Genis d'Esprac et, en même temps, au débouché du sentier venant de Sant Martí de Baussitgès. En juin 1998, mes excellents informateurs d'Espolla m'apprirent, avec des preuves photographiques à l'appui, que ces mas étaient occupés et exploités en 1942 par six familles (témoignage d'Angel Olivet et de Clara Casellas)

De mars gaat dus verder naar het zuiden en herneemt zijn moeizaam karakter. Na de rand van het bos splitst het pad zich. Zijn twee takken vernauwen zich nog, in het midden de dichte begroeiing van stekelige struiken. De sterk afdalende rechter tak richt zich onbetwistbaar naar een vallei: wij zullen hem route nr 2 noemen. De linker tak gaat in de richting van de bergkammen van een belangrijke puig die ons verderop door zijn obstructieve massa het zicht ontnemt: het is de route nr 3.

Onze gidsen hebben route nr 2 niet gevolgd. De reden van hun beslissing valt gemakkelijk te begrijpen. Het rechte pad zou ons geleid hebben naar de kluis en het landgoed van Sant Genis d'Esprac en, terzelfder tijd, naar de plotse uitloop van het pad komende van Sant Martí de Baussitgès. In juni 1998 leerden mij mijn uitstekende informanten van Espolla, aan de hand van bewijzende foto's, dat deze landhuizen in 1942 bezet en uitgebaat werden door zes families (getuigenis van Angel Olivet en Clara Casellas).

Ces dernières tiraient leurs principales ressources de l'élevage d'une race bovine autochtone, la vache des Albères. Cet animal, au phénotype réduit (1,10 m à 1,25 m de hauteur), résiste bien au froid, mais est très sensible à la chaleur de l'été. Il vit en régime de liberté totale et s'alimente essentiellement de faines. Fournissant peu de viande, cette vache est en voie de disparition et actuellement, les mas ont été désertés par les familles qui les occupaient en 1942.

Les guides, dans l'exercice de leurs dangereuses missions, ne tenaient absolument pas à se faire identifier par des membres des familles des mas. La prudence la plus élémentaire imposait d'éviter le sentier des mas de Sant Genis d'Esprac et de Sant Marti de Baussitgès.

Venait s'ajouter une autre raison très importante de se garder, à tout prix, de cet itinéraire n°2. Elle a dû peser d'une manière impérative sur la décision des guides. Elle nous a été révélée, le 16 juillet 1998, par M. P. Navarra, cité plus haut. Pendant la guerre civile, des membres des brigades internationales avaient construit une baraque en matériaux durs à proximité de Sant Genis d'Esprac; on pourrait encore la voir actuellement. Son occupation par des petites unités de l'armée républicaine assurait la garde et le contrôle des points de passage par plusieurs cols de la frontière franco-espagnole, notamment ceux de la Carbassera et de Tarrès. Après la débâcle des troupes républicaines en Catalogne, en février 1939, l'occupation de cette baraque passa aux militaires des armées nationalistes. C'était le cas en juillet 1942. Elle se prolongea pendant toute la durée de la 2ème Guerre mondiale et même durant plusieurs années, après la fin de cette dernière.

Très logiquement, nos guides, pour assurer leur propre sécurité, ont suivi la branche gauche du sentier. *C'est l'itinéraire n°3.*

Il épouse la ligne de crête du massif des puigs. Son parcours est très difficile. La densité des arbustes épineux est telle qu'il exige une connaissance parfaite de son unique tracé utilisable. Toute erreur emmène le randonneur, après quelques mètres, devant une barrière infranchissable qui l'oblige à rebrousser chemin et à retrouver le véritable sentier. Mais cette végétation assure un écran qui obstrue souvent la vue à distance. C'est une difficulté pour d'éventuels tireurs postés qui tenteraient de barrer l'usage du sentier. Pour les guides, au contraire, une rencontre importune avec des membres isolés d'une patrouille donnerait lieu, sur un tel trajet, à l'emploi efficace de leur arme de poing ou de leur couteau-poignard.

Le plus important des puigs échelonnés sur l'itinéraire n°3 est le *puig de Balaguer*. Au début de sa descente en direction du sud, la vue domine, sur une brève distance, les sommets du puig suivant. Le regard peut alors discerner, sur une ample profondeur, le paysage qui s'étend au-delà des gradins atténués que forment les dernières collines.

Deze laatsten verkregen hun voornaamste inkomen door het fokken van een ras autochtone runderen, de koe van Albères. Dit dier, verkleind fenotype (1,10 m tot 1,25 grootte), weerstaat goed aan koude, maar is zeer gevoelig voor de hitte van de zomer. Het leeft in volledige vrijheid en voedt zich essentieel met beukennotjes. Deze koe levert weinig vlees op en is aan het uitsterven. De landhuizen zijn heden verlaten door de families die ze bezetten in 1942. De gidsen hielden er absoluut niet aan bij het uitvoeren van hun opdrachten, zich te laten identificeren door de bewoners van de landhuizen. De meest elementaire voorzichtigheid verplichtte het pad naar de landhuizen van Sant Genis d'Esprac en Sant Marti de Baussitgès, te mijden.

Er was nog een andere belangrijke reden om zich ver te houden van route nr 2. Zij heeft op een gebiedende wijze moeten wegen op de beslissing van de gidsen en werd ons uit de doeken gedaan op 16 juli 1998 door M.P. Navarra, hierboven vermeld. Gedurende de burgeroorlog hadden leden van internationale brigades een barak gebouwd uit duurzame materialen in de nabijheid van Sant Genis d'Esprac; men zou deze vandaag nog kunnen zien. Haar bezetting door kleine eenheden van het republikeinse leger verzekerde de bewaking en de controle van de doorgangspunten over verschillende cols van de Frans-Spaanse grens, meer bepaald deze van Carbassera en Tarrès. Na de ineenstorting van de republikeinse troepen in Catalonië in februari 1939, ging de bezetting van deze barak over naar de militairen van de nationalistische legers. Dit was het geval in juli 1942. Zij bleef doorgaan de ganse duur van de tweede wereldoorlog en zelfs gedurende verschillende jaren na het einde van deze laatste.

Zeër logisch en om hun eigen veiligheid te verzekeren hebben onze gidsen de linker tak van het pad gevolgd. *Het is route nr 3.*

Zij sluit aan op het bergkammenmassief van de puigs. Haar omloop is zeer moeilijk. De dichtheid van de stekelige struiken is dermate, dat zij een uitstekende kennis vereist van haar enig bruikbaar tracé. Elke vergissing brengt de rondtrekker na enkele meters voor een onneembare hindernis die hem verplicht om op zijn stappen terug te keren en het echte pad terug te vinden. De vegetatie vormt evenwel een scherm dat dikwijls het afstandelijke zicht verhindert. Het is een moeilijkheid voor de eventueel uitgezette schutters die zouden proberen het gebruik van het pad te beletten. Voor de gidsen daarentegen zou een dergelijk traject de gelegenheid bieden om doelgericht gebruik te maken van hun vuistwapen of dolkmes, bij een ongelegen ontmoeting met geïsoleerde leden van een patrouille.

De meest belangrijke puig voorkomende op route nr 3 is deze van *Balanguer*. Bij het begin van zijn afdaling naar het zuiden domineert het zicht, over een korte afstand, de toppen van de volgende puig. De blik kan dan over een ruime diepte het er zich achter uitstrekkende, afnemende landschap onderscheiden, gevormd door de laatste heuvels.

Si notre groupe est maintenant réduit à six, du moins est-il homogène. Les militaires qui le composent appartiennent au personnel navigant et au personnel spécialiste de l'Aéronautique militaire. Ils se connaissent depuis longtemps. Ils ont le même esprit et, dans la montagne, ils ont déjà ressenti la cohésion qui les soude les uns aux autres dans les moments difficiles.

Perplexes et affamés, accroupis au pied des chênes-lièges dont les vieux troncs, par leurs dimensions, nous dissimulent à la vue d'éventuels importuns, nous tentons de garder notre sang-froid. Nous tirons au clair notre situation. Personne, dans le groupe, ne connaît la langue espagnole. Trois d'entre nous ont suivi des leçons d'anglais : nous n'en voyons pas l'utilité immédiate. Je suis le seul qui, au cours de ses humanités, a appris le latin.

Nous avons faim. Nous n'avons rien à manger. Nous ne pouvons pas nous permettre de tergiverser sur notre conduite et nos plans. C'est sans grande discussion que nous prenons la résolution de demeurer ensemble et de tout mettre en commun pour atteindre notre objectif : Barcelone. Telles sont les instructions reçues à Toulouse.

Mais en premier lieu, c'est à Figueras que nous devons nous rendre. C'est de là que nous espérons pouvoir utiliser le train. Il se peut que d'autres solutions viennent s'offrir à nous. Nous les saisirons. Nous nous donnons mutuellement des espérances, même si elles n'ont pas de corps. Il est de règle que les desperados ne s'avouent jamais vaincus.

A Figueras, nous aviserons. Mais, il importe d'y parvenir ... D'un endroit du bois de chênes-lièges où nous patientons, l'un de nous vient de distinguer un toit et un bâtiment qui semble partiellement effondré. Cette bâtisse en ruines se trouve à moins de cent mètres, en contrebas, dans une dépression très arborée. Nous sommes intrigués, et même inquiets, par ce qui pourrait signifier une présence humaine en ces parages. Le sergent aviateur Paul Delorme décide d'aller rôder prudemment dans les environs de ce bâtiment d'allure misérable. Une demi-heure plus tard, Delorme revient. Il n'a pas aperçu âme qui vive. Il s'est approché des ruines d'une construction dont il n'a pu déterminer quelle fut sa destination avant les importants dégâts qui l'ont transformée en un tas de décombres. Mais Delorme rapporte un renseignement très important. Le sentier tout proche que nous avons suivi depuis la traversée du puig de Balaguer débouche, après un parcours d'une cinquantaine de mètres, sur un chemin de terre, carrossable puisque sa largeur est d'environ 3 mètres. Ce chemin passe près des ruines, puis tourne à gauche et prend la direction du village que notre guide a dénommé Espolla ...

Nu onze groep herleid is tot zes, is hij tenminste homogeen. De militairen die hem samenstellen behoren tot het vliegend personeel en het gespecialiseerde personeel van de Militaire Luchtvaart. Zij kennen elkaar sinds lange tijd. Zij hebben dezelfde geest en hebben in de bergen, in moeilijke ogenblikken, reeds de saamenhorigheid ervaren die de ene aan de andere bindt.

Perplex en hongerig, neergehurkt aan de voet van de kurkeiken waarvan de oude tronken door hun afmetingen ons onttrekken aan eventuele hinderlijke blikken, proberen wij onze koelbloedigheid te bewaren. Wij klaren onze situatie uit. Niemand in de groep kent de Spaanse taal. Drie onder ons hebben Engelse lessen gevolgd: wij zien er het onmiddellijke nut niet van in. Ik ben de enige die gedurende zijn humaniora Latijn heeft gestudeerd.

Wij hebben honger en hebben niets te eten. Wij kunnen ons niet veroorloven om ons gedrag en onze plannen om te keren. Het is zonder veel discussie dat wij besluiten samen te blijven en alles in het werk te stellen om ons objectief te bereiken: Barcelona. Zo zijn de instructies, ontvangen te Toulouse.

Maar in de eerste plaats moeten wij ons naar Figueras begeven. Vandaar hopen wij de trein te kunnen benutten. Het is mogelijk dat zich andere oplossingen aanbieden. Wij zullen ze aangrijpen. Wij geven elkaar hoop, zelfs al stelt zij niets voor. Het is de regel dat opstandelingen zich nooit gewonnen geven. Te Figueras zullen wij overleg plegen. Maar het is belangrijk er te geraken. Vanaf een plaats in het kurkeikenbos waar wij halt houden onderscheidt een van ons een dak en een gebouw dat gedeeltelijk ingestort schijnt te zijn. Dit grote gebouw in puin bevindt zich op minder dan honderd meter in een lager gelegen opvallende depressie. Wij zijn geïntrigeerd en zelfs ongerust door datgene wat op een menselijke aanwezigheid zou kunnen duiden in deze streek. Sergeant-vlieger Paul Delorme besluit voorzichtig te gaan rondsluipen in de omgeving van dit miserabel uitzienend gebouw. Een half uur later komt Delorme terug. Hij heeft geen levende ziel opgemerkt. Hij is de ruïnes van een constructie genaderd waarvan hij niet heeft kunnen uitmaken wat hun bestemming was vóór de belangrijke beschadigingen die het hebben herleid tot een puinhoop. Maar Delorme brengt een zeer belangrijke inlichting mede. Het nabije pad dat wij hebben gevolgd sinds de overtocht van de puig van Balanguer komt uit, na een omloop van een vijftigtal meter, op een berijdbare aardeweg, daar zijn breedte ongeveer 3 meter bedraagt. Deze weg loopt tot kort bij de ruïnes, draait daarna links en volgt de richting naar het dorp dat door onze gids Espolla genoemd werd ...

Nous décidons de partir immédiatement, tant nous avons faim. Nous suivrons cette route en tournant le dos à la montagne. Si les guides reviennent vers nous avec la nourriture promise, nous les rencontrerons, puisque, en bonne logique, ils l'auront achetée à Espolla.

De cet épisode, j'ai gardé depuis 1942, un souvenir intact et net. J'en soupçonnais confusément l'importance. Ces ruines, que j'ai regardées avec méfiance, m'ont toujours paru un repère significatif et durable sur le trajet de notre itinéraire, dans l'éventualité, très problématique, où je tenterais plus tard de le reconstituer. Aussi, dès le soir du 17 juin 1998, à l'Hostal Manela, je n'ai pas omis de les évoquer quand j'ai narré mon histoire à tous les membres assemblés de la famille des propriétaires, don Angel, doña Manela, doña Clara et leurs quelques hôtes locaux, au cours de la longue conversation qui se prolongea très tard après le souper. Il y eut accord unanime pour leur donner un nom : *las ruinas de los molinos* (les ruines des moulins).

Ces ruines d'un ancien moulin à farine bordaient, en 1942, sur la droite, le chemin qui descend du col de Banyuls et se termine à Espolla. Elles existaient déjà au début du 20e siècle. Mais, elle ont disparu en 1997 : des Anglais ont acheté le terrain où elles se délabraient depuis plus d'un siècle. Ils ont fait effectuer d'importants travaux de restauration pour aboutir à l'édification d'un beau bâtiment d'habitation, premier élément d'un mas pour l'élevage de chevaux ...

Il est évident que ces témoignages sur l'existence et l'emplacement précis des ruines prospectées par Delorme et vues ensuite par les cinq autres membres du groupe, signifient que, depuis le col de Tarrès, nous avons suivi l'itinéraire passant par le puig de Balaguer et débouchant à proximité des ruines. Puis, nous avons emprunté la dernière partie du chemin qui descend du col de Banyuls et même inévitablement à Espolla.

D'autres renseignements sur le rôle joué par ces ruines en 1942 sont venus s'ajouter à ceux recueillis à Espolla. Ils m'ont été fournis le 16 juillet 1998 par le señor P. Navarra. A partir de mars 1939 et pendant toute la durée de la 2ème Guerre mondiale, une section de la Guardia Civil fut casernée au village de Sant Clemente et une section de carabineros (douaniers armés) le fut à Espolla. Leurs missions consistaient à surveiller le col de Banyuls et les autres cols des cimes (Carbassera, Tarrès et Pal) ainsi que les chemins leur donnant accès. Les carabineros étaient tout spécialement chargés de la garde de ces accès par des patrouilles. Ils avaient aménagé dans les « ruinas de los molinos » un abri de fortune qu'ils occupaient occasionnellement, surtout en cas d'intempérie ou lorsqu'ils avaient des raisons de se dissimuler. L'endroit était idéal, puisqu'il permettait à la fois la surveillance du chemin du col de Banyuls et celle du débouché obligé des sentiers venant de Sant Genis d'Esprac et du puig de Balaguer, c'est-à-dire des cols des cimes.

Wij besluiten onmiddellijk te vertrekken zo hongerig zijn wij. Wij zullen deze weg volgen, onze rug naar de berg gekeerd. Indien de gidsen naar ons terugkomen met het beloofde voedsel dan zullen wij hen tegenkomen daar zij, logischer wijze, deze zullen gekocht hebben te Espolla.

Van deze episode is mij sinds 1942 de herinnering scherp bijgebleven. Ik zag er beschaamd het belang van in. Deze ruines, die ik met wantrouwen heb bekeken, hebben mij altijd een betekenisvol en duurzaam merkpunt toegeschreven op het traject van onze reisweg waarvan ik later, zeer problematisch, zou trachten deze terug samen te stellen. Vanaf de avond van 17 juni 1998 ben ik ook in het Hostal Manela, niet vergeten ze naar boven te halen wanneer ik mijn belevenissen vertelde aan de verzamelde leden van de familie-eigenaars waaronder Angel, doña Clara en enkele van hun lokale gasten, gedurende de lange conversatie die uitliep tot laat na het avondmaal. Men was unaniem akkoord om hen een benaming te geven: *las ruinas de los molinos* (de ruines van de molens).

Deze ruines van een oude graanmolen boorden in 1942 de rechter kant van de weg af die afdaalde van de Col van Banyuls en eindigde te Espolla. Zij bestonden reeds in het begin van de 20ste eeuw maar verdwenen in 1997: Engelsen hebben het terrein gekocht waarop zij sinds meer dan een eeuw stonden te vervallen. Zij hebben er belangrijke restauratiewerken doen uitvoeren om tot een mooi wooncomplex te komen. Een eerste element van een landhuis voor het fokken van paarden

Het is voor de hand liggend dat deze getuigenissen over het bestaan en de juiste plaats van de ruines, geprospecteerd door Delorme en nadien bekeken door de vijf andere leden van de groep, betekenen dat wij, sinds de Col van Tarrès, de route gevolgd hebben over de puig van Balaguer en uitlopende nabij de ruines. Daarna hebben wij het laatste deel van de weg aangevat dat afdaalt van de Col van Banyuls en onvermijdelijk leidt naar Espolla.

Andere inlichtingen omtrent de rol van deze ruines in 1942 werden toegevoegd aan deze, verzameld te Espolla. Zij werden mij op 16 juli 1998 overgemaakt door señor P. Navarra. Vanaf maart 1939 en gedurende de gehele duur van de tweede wereldoorlog was een sectie van de Guardia Civil gekazerneerd in het dorp San Clemente en een sectie carabineros (gewapende douaniers) te Espolla. Hun opdracht bestond er in de Col van Banyuls en de andere cols van de bergkammen te bewaken (Carbassera, Tarrès en Pal) evenals hun toegangswegen. De carabineros waren in het bijzonder belast met het bewaken van de toegangen bij middel van patrouilles. In de "ruinas de los molinos" hadden zij een geïmproviseerde schuilplaats ingericht die zij bij gelegenheid betrokken, vooral in geval van slechte weeromstandigheden of wanneer er redenen waren om zich te verbergen. Het was een ideale plaats omdat zij tegelijkertijd het toezicht toeliet op de weg van de Col van Banyuls en op de enige uitlopende paden, komende van San Genis d'Esprac en de puig van Balaguer, t.t.z. de cols van de bergkammen.

Nos guides le savaient. Ils devaient être originaires d'Espolla ou d'un pueblo voisin : on ne s'engage pas dans les embûches du très difficile sentier du puig de Balaguer sans en connaître parfaitement tous les traquenards. Les endroits où ils nous abandonnèrent montrent lumineusement qu'ils appréhendaient les dangers du passage en groupe devant les « ruinas de los molinos » et ceux des patrouilles sur le chemin du col de Banyuls. Demeurer en ces lieux à la tête d'une troupe de neuf étrangers eût relevé de l'inconscience, d'une folle témérité ou de l'héroïsme. Ils furent des « héros qui détaillent », à la manière de ceux qu'a définis Jean Giraudoux dans sa pièce célèbre « La guerre de Troie n'aura pas lieu » (Acte premier, scène sixième). Les deux guides nous lâchèrent avant le débouché du sentier et le passage devant les « ruinas » : le premier détailla, sans crier gare, dans la descente du puig de Balaguer, et le deuxième dans le bois de chênes-lièges, en invoquant un prétexte crédible aux yeux d'hommes affamés.

Après avoir dépassé les « ruinas » et en suivant le chemin carrossable, nous franchissons encore trois puigs d'importance réduite. Ce sont des collines dont les pentes ont néanmoins des dénivellations qui comptent pour des hommes fatigués. Mais, maintenant, la route longe des oliveraies, des vignobles, des plantations de pins.

Après une vingtaine de minutes, quand nous arrivons au sommet de la troisième colline, l'église, puis tout le village d'Espolla se découvrent à nos yeux. Cette vision se charge de l'espoir de satisfaire bientôt notre faim. Elle permet aussi d'évaluer, en temps de marche, la distance qui nous sépare du pueblo : une vingtaine de minutes.

C'est alors le moment où je fais part à mes camarades du plan qui me trotte en tête. Je descendrai seul au village d'Espolla. Quant à eux, ils m'attendent dans l'oliveraie où nous sommes assis. Si je ne suis pas revenu à une heure que nous fixons, ils en déduiront que j'ai perdu ma liberté. Ils tenteront, dans ce cas, de parvenir à Barcelone, sans s'inquiéter de moi. Mon raisonnement est assez simpliste. Puisque le village possède une église, il a son curé. Celui-ci est un intellectuel qui, en raison de ses études, a peut-être une certaine connaissance de la langue française. S'il ignore celle-ci, il connaît le latin. De mes humanités gréco-latines, il me reste des rudiments de vocabulaire concernant des mots latins courants : *panis, carnis, cibus, comedere, bibere, aqua, iter, via, peregrinari, viaticum, adjuvare* ... Si je trouve le curé, je lui ferai confiance pour obtenir son aide et son silence sur notre présence. Mes camarades me donnent leur accord et me remettent des pesetas en vue de résoudre notre problème le plus urgent : l'achat de nourriture.

En cheminant vers l'église, je ne rencontre personne. J'ai tout le temps de réfléchir au comportement que je dois adopter, si possible, quand je serai en présence du prêtre. Cela me paraît une condition essentielle pour ne pas courir à l'échec et à ses conséquences désastreuses.

Onze gidsen wisten het. Zij moesten van origine van Espolla zijn of van een naburige pueblo: men gaat zich niet wagen aan de zeer moeilijke hindernissen van het pad van de puig van Balaguer, zonder de valstrikken perfect te kennen. De plaatsen waar zij ons in de steek lieten tonen overduidelijk aan dat zij de gevaren vreesden van de doorgang in groep langs de "ruinas de los molinos" en deze van de patrouilles op de weg van de Col van Banyuls. Op deze plaatsen aan het hoofd blijven van een troep van negen vreemdelingen zou blijk hebben gegeven van een onverantwoorde stoutmoedigheid of heldenmoed. Het waren "helden die er van door gingen" op de wijze zoals zij door Jean Giraudoux werden omschreven in zijn vermaard stuk "De oorlog van Troyes zal niet plaats vinden" (eerste acte, zesde scène). De twee gidsen lieten ons in de steek vóór de uitloop van het pad en vóór de doorgang aan de "ruinas": de eerste maakte zich onverwacht uit de voeten op de afdaling van de puig van Balaguer en de tweede in het kurkeikenbos door in de ogen van de hongerige mannen een geloofwaardig voorwendsel aan te wenden.

Na de "ruinas" te zijn voorbij gegaan en de berijdbare weg volgende, staken wij nog drie puigs van minder belang over. Het zijn heuvels waarvan de hellingen niettemin hoogteverschillen hebben die tellen voor vermoeide mannen. Maar nu loopt de weg langs olijfplantages, wijngaarden en denaanplantingen. Na een twintigtal minuten, wanneer wij aankomen op de top van de derde heuvel, zien wij eerst de kerk en daarna het ganse dorp Espolla. Deze aanblik verhoogt de hoop weldra onze honger te kunnen stillen. Hij stelt ons eveneens in de mogelijkheid tijdens de mars de afstand die ons scheidt van de pueblo in te schatten: een twintigtal minuten.

Het ogenblik is dan aangebroken om mijn kameraden kennis te geven van het plan dat door mijn hoofd speelt. Ik zal alleen naar het dorp Espolla gaan terwijl zij op mij zullen wachten in de olijfplantage waar wij neerzitten. Indien ik niet terug ben op het uur dat wij vaststellen, zullen zij er de conclusie uit trekken dat ik mijn vrijheid heb verloren. Zij zullen dan proberen Barcelona te bereiken, zonder zich zorgen om mij te maken. Mijn redenering is nogal eenvoudig. Gezien het dorp een kerk heeft, is er ook een pastoor. Deze is een intellectueel die, als gevolg van zijn studies, misschien een zekere kennis van de Franse taal heeft. Kent hij die niet, dan kent hij het Latijn. Uit mijn Grieks-Latijnse humaniorastudies blijft er mij een rudimentaire woordenlijst bij met betrekking tot de meest courante Latijnse woorden: *panis, carnis, cibus, comedere, bibere, aqua, iter, via, peregrinari, viaticum, adjuvare* ... (*) Als ik de pastoor vind zal ik hem in vertrouwen nemen om zijn hulp en zijn stilzwijgen te verkrijgen rond onze aanwezigheid. Mijn kameraden geven mij hun instemming en peseta's met het oog op de oplossing van ons meest dringend probleem: de aankoop van voedingsmiddelen. Op weg naar de kerk kom ik niemand tegen. Ik heb al de tijd om na te denken over de houding die ik moet aannemen, indien mogelijk, in aanwezigheid van de priester. Dat lijkt mij een essentiële voorwaarde om niet schaak gezet te worden en de rampzalige gevolgen ervan op te lopen.

(*) De Nederlandse vertaling van de Latijnse woorden brood, vlees, voeding, opeten, drinken, water, ook weg, in het buitenland vertoeven, reizen, reisgeld, helpen ...

Brusquement, je sens monter en moi le sentiment d'une profonde solitude et la détresse d'un homme isolé, laissé à lui-même, perdu, condamné au naufrage. Le vaste paysage lumineux, tel que je l'ai contemplé du haut de la montagne, puis du puig de Balaguer, éveille l'impression d'une nature immobile depuis des siècles, étrangère aux travaux et aux peines des hommes de la plaine. Mon anxiété ne trouve pas place dans ce monde minéral et végétal, insensible aux misères humaines. Il a cessé d'évoquer à mes yeux la magie d'une paix sereine sous un ciel ensoleillé.

Je songe à une toile de Pierre Breughel l'Ancien : la chute d'Icare. Calme et splendeur de la mer et du ciel, indifférence universelle, alors que seul et minuscule dans le coin inférieur gauche du tableau, Icare se noie au milieu des débris de son rêve.

Quand le chemin arrive en bordure du village, il bifurque. Sa branche gauche prend la direction du centre de l'agglomération. Sa branche droite, beaucoup plus courte, monte directement vers l'église ; c'est elle que j'emprunte en pressant le pas. Une brève rue qui ne comporte que trois ou quatre maisons m'amène devant un pré clôturé. Je tourne à droite et arrive directement sur le parvis de l'église. Le bâtiment n'a aucun cachet artistique remarquable. Il est surmonté d'une tour quadrangulaire. Sa façade est unie, de teinte ocre. En son milieu, une porte ancienne, toute simple, à deux battants. Elle n'est pas fermée à clef.

Je pénètre dans l'église. Elle est vide. La nef est longue d'une vingtaine de mètres : elle contient deux séries de onze bancs. Chacun de ceux-ci peut recevoir quatre ou cinq fidèles. Au fond de l'église, le chœur, qui n'a rien de particulier est à un niveau un peu surélevé. Tous les murs sont uniformément blancs.

Je vais m'asseoir sur le dernier banc de droite et promène un regard curieux pour tromper mon sentiment d'insécurité anxieuse. Dans le fond, à gauche, je remarque un baptistère massif. Derrière moi, à droite de la porte, une grande croix, à laquelle est suspendu un Crucifié d'un pathétisme typiquement espagnol, est accrochée au vaste mur nu. De chaque côté de la nef, trois chapelles sont plongées dans une demi-obscurité. On y devine la présence de tableaux. Des petites toiles pendues aux pilastres représentent les quatorze stations du chemin de croix. Pour l'éclairage pendant les offices, il y a quatre lampadaires très simples suspendus au-dessus du chœur et six autres au-dessus de la nef.

Angoissé, j'attends les événements. L'église est silencieuse. Elle demeure vide. Les fenêtres diffusent un éclairage discret sur les murs blafards de la nef et du chœur. Somme toute, une église où rien n'attire spécialement l'attention et où il ne se passe rien ! Nada !

Au bout d'environ un quart d'heure, entre un prêtre en soutane. Traversant la nef dans toute sa longueur, il a dû remarquer ma présence, mais il ne montre aucun signe d'attention à celle-ci. Arrivé au milieu du chœur, il se dirige vers la droite où se trouve une porte latérale

Onverwacht voel ik een diepe eenzaamheid in mij opkomen, de nood van een geïsoleerde man overgeleverd aan zichzelf, verloren, gedoemd om te stranden. Het heldere, weidse landschap, zoals ik het heb ondergaan van hoog op de berg en nadien vanaf de puig van Balaguer, roept de indruk op van een sinds eeuwen onveranderde natuur, vreemd aan de ingrepen en de inspanningen van de laagvlakgebewoners. Mijn angst hoort niet thuis in deze minerale en vegetatieve wereld, ongevoelig voor de menselijke ellende. In mijn ogen heeft hij opgehouden de bekoring op te roepen van een serene vrede onder een zonnige hemel. Ik denk aan een doek van Pieter Breugel de Oude: de val van Icaros. Kalmte en grootsheid van zee en hemel, universele onverschilligheid, terwijl alleen en minuscule, in de linker binnenhoek van het tableau, Icaros zich verdrinkt midden de brokstukken van zijn droom.

Wanneer de weg de rand van het dorp bereikt, splitst hij zich. Zijn linker tak neemt de richting van het centrum van de agglomeratie. Zijn rechter tak, veel korter, gaat rechtstreeks naar de kerk. Het is deze die ik neem, met verhoogde pas. Een korte straat met slechts drie of vier huizen brengt mij voor een omheinde weide. Ik draai naar rechts en kom rechtstreeks op het kerkplein. Het gebouw heeft geen enkel opvallend karakteristiek cachet. Het is voorzien van een rechthoekige toren. Zijn voorkant is vlak met een tint van oker. In zijn midden is er een oude poort met twee klinken. Zij is niet afgesloten.

Ik ga de kerk binnen. Zij blijkt ledig. Het schip is een twintigtal meters lang met twee rijen van elf banken. Op elk van deze banken kunnen vier of vijf gelovigen plaatsnemen. Voor in de kerk is er het koor dat lichtjes hoger ligt en niets opmerkelijks heeft. Alle muren zijn eenvormig wit.

Ik zet mij neer op de laatste rechter bank en laat mijn blik nieuwsgierig rondwalen teneinde mijn angstgevoel van onzekerheid te omzeilen. Achteraan links merk ik een massieve doopvont. Achter mij, rechts van de deur, bevindt zich een groot kruis opgehangen aan een brede muur waaraan een Gekruisigde hangt met een typisch Spaanse pathetiek. Aan elke zijde van het schip in het halfdonker, zijn er drie kapellen. Men kan er enkele doeken veronderstellen. Kleine sterren opgehangen aan de pilaren stellen de veertien staties van de kruisweg voor. Voor de verlichting bij de eredienst zijn er vier zeer eenvoudige lampen opgehangen boven het koor en zes anderen boven het schip.

Angstig wacht ik de gebeurtenissen af. De kerk is gehuld in stilte. Zij blijft leeg. De vensters verdelen een discreet licht op de bleke muren van de middenbeuk en het koor. Alles bij elkaar een kerk waar niets bijzonders de aandacht trekt en waar niets gebeurt ! Nada !

Na ongeveer een kwartier komt een priester in soutane binnen. De middenbeuk doorlopend over gans haar lengte moet hij mijn aanwezigheid opgemerkt hebben, maar hij geeft geen enkel teken dat het zo is.

et il disparaît sans me jeter un regard. Je pense que cette porte donne accès à la sacristie : c'est dans la norme des choses. Je décide d'aller y rejoindre l'ecclésiastique qui, selon les apparences, est le curé d'Espolla.

Il est alors environ dix heures du matin. Grosso modo, six heures se sont écoulées depuis notre départ du col de Tarrès. Une évaluation de cette durée approximative repose sur l'estimation suivante. Selon des informations recueillies à Espolla en juin 1998, il faut quatre heures à un marcheur alerte et convenablement équipé pour effectuer le trajet jusqu'au village. Si l'on tient compte de l'état de fatigue et de la faim que nous endurions, ainsi que de l'attente dans le bois de chênes-lièges, le temps réel de cette étape peut être porté aux environs de six heures.

IV. Le voyage au bout de la montagne

Le curé d'Espolla

A. La rencontre du 23 juillet 1942

Les cinquante-sept années qui se sont écoulées depuis ma rencontre avec le curé d'Espolla n'ont pas atténué de très nombreux détails de cet épisode. Elles ont néanmoins effacé de ma mémoire le souvenir précis des traits de son visage, malgré l'aide de photographies qui m'ont été présentées récemment. Mais, j'ai retenu que d'apparence, c'était un homme plutôt jeune d'allure, au milieu de la trentaine. Je m'en étais rendu compte en le fixant attentivement au cours du bref trajet qu'il venait d'effectuer devant moi, dans la traversée de l'église. Après quelques minutes, comme le prêtre ne réapparaissait pas, je me dirigeai vers le chœur et m'arrêtai au seuil de la sacristie. L'ecclésiastique, qui était seul, me regarda et me fit signe d'entrer.

La sacristie, telle que l'ai revue le 21 juin 1998, m'a laissé la même impression triste que celle du 23 juillet 1942. C'est une salle très sombre, longue de 5 à 6 mètres et large d'environ 4 mètres. Dans le mur du fond, est aménagée une petite fenêtre qui ressemble plutôt à une lucarne. Elle dispense une lumière faiblarde qui serait insuffisante s'il n'y était suppléé par un éclairage électrique parcimonieux. Des armoires et de vieux coffres qui feraient le bonheur d'antiquaires sont alignés à droite. Des vêtements et objets liturgiques sont accrochés ou rangés le long du mur de gauche.

En 1942, je ne possède aucune notion de la langue espagnole ni du parler catalan. C'est donc en français que je salue le prêtre.

verdwijnt zonder mij een blik te gunnen. Ik denk dat deze deur uitgeeft op de sacristie: het past in het kader. Ik besluit er naar toe te gaan en de priester te vervoege die, volgens het voorkomen, de pastoor van Espolla is.

Het is dan ongeveer tien uur in de morgen. Grosso modo zijn er zes uren verstreken sinds ons vertrek van de Col van Tarrès. Een evaluatie van deze benaderende tijdsduur steunt op de volgende inschatting. Volgens de inlichtingen verzameld te Espolla in juni 1998, heeft een geoefende marscheerder voorzien van een aangepaste uitrusting, vier uren nodig om het traject tot aan het dorp af te leggen. Indien men rekening houdt met de staat van vermoeidheid en honger die wij doorstonden, evenals de wachttijd in het kurkeikenbos, dan kan de reële tijd voor deze etappe gebracht worden op ongeveer zes uren.

IV. De reis naar de top van de berg

De pastoor van Espolla

A. De ontmoeting van 23 juli 1942

De zevenenvijftig jaren die verstreken zijn sinds mijn ontmoeting met de pastoor van Espolla, hebben de vele bijzonderheden uit deze periode niet aangetast. Niettemin hebben zij de juiste herinnering aan zijn gelaatstreken uit mijn geheugen gewist, ondanks de hulp van fotomateriaal dat mij recentelijk werd aangeboden. Maar het voorkomen is mij bijgebleven. Het was een man met een eerder jeugdig uiterlijk, middenin de dertig. Ik had er mij rekenschap van gegeven toen ik hem aandachtig gade sloeg gedurende het korte traject dat hij voor mij aflegde bij het doorlopen van de kerk. Daar de priester niet kwam opdagen begaf ik mij na enkele minuten naar het koor en hield ik halt voor de drempel van de sacristie. De geestelijke die alleen was keek mij aan en deed me teken binnen te komen.

De sacristie, zoals ik ze heb terug gezien in 1998, heeft op mij dezelfde trieste indruk nagelaten als in 1942. Het is een sombere ruimte, 5 tot 6 meter lang en ongeveer 4 meter breed. In de achterste muur is er een kleine venster aangebracht die eerder lijkt op een zoldervenster. Zij laat een zwak licht door dat onvoldoende zou zijn indien het niet werd aangevuld door een spaarzame elektrische verlichting. Kasten en oude koffers die antiquairs zouden doen watertanden, staan rechts opgelijnd. Kledingstukken en liturgische voorwerpen zijn opgehangen of geschikt langs de linker muur.

In 1942 had ik geen enkele notitie van de Spaanse taal; evenmin sprak ik Catalaans. Het was dus in het Frans dat ik de priester begroet.

Je poursuis en déclinant mon nom, ma qualité de médecin et ma nationalité belge. D'un coup de canif, je déchire, en un endroit précis, la doublure de mon veston et procède devant lui à l'extraction de ma carte d'identité, -la vraie- et la lui tends. Il me répond en espagnol. Je comprends néanmoins, avec l'aide de sa mimique et de ses gestes, le sens de ce qu'il me dit : il n'a qu'une connaissance limitée du français. Je lui propose d'ajouter le latin au français et à l'espagnol dans notre conversation. Son sourire me signifie son agrément. C'est donc dans un langage étrange que je lui fournis mes premières explications : j'ai fui la Belgique, occupée par les Allemands et j'ai traversé la frontière franco-espagnole, tout juste au nord d'Espolla. Je viens solliciter son assistance pour moi-même et pour cinq compatriotes.

Il s'inquiète de savoir où ceux-ci se trouvent. Je lui donne une indication assez vague sur l'olivieraie où ils se dissimulent, mais cela paraît le soulager d'une certaine appréhension. Car, immédiatement, il répond à la confiance que je lui ai témoignée par une contrepartie similaire qui établira bientôt entre nous deux une sorte de pacte confidentiel tacite. Il me demande où mon groupe désire se rendre. Je lui réponds : d'abord à Barcelone, ensuite beaucoup plus loin. Il n'insiste pas. Je reprends l'initiative de la conversation en l'informant de la faim de loup que nous endurons. Il me prie de le suivre jusqu'à la cure pour continuer l'entretien.

Nous traversons l'église. Au dehors, nous nous dirigeons vers le pré, un peu en contrebas de l'église. Le chemin qui le longe à gauche présente quelques habitations. Les façades de pierres grises leur prêtent un aspect morne. Le prêtre me désigne une maison dont la porte est surmontée d'une rangée de pierres blanches qui portent d'anciennes inscriptions. J'en déduis que ce doit être son lieu de résidence. Rien ne dénote que ce soit un bureau de la police ou de la Guardia Civil. Je l'accompagne.

Dans le vestibule, il ouvre la première porte à droite, et me fait entrer dans une pièce de grandes dimensions, qui semble être à la fois une salle de séjour et une cuisine. Une femme âgée s'y trouve. Par son travail de nettoyage de vaisselle et par son habillement, je comprends qu'elle s'occupe de tâches ménagères.

Le curé me demande quel est le montant dont je dispose en pesetas. Je lui présente les billets que mes camarades m'ont confiés et j'y ajoute quelques-uns des miens. Alors, s'engage un long dialogue en catalan entre le curé et la ménagère. Le sens de la conversation m'échappe totalement. Le prêtre prélève une partie de mes pesetas et les donne à son interlocutrice. Celle-ci rectifie sa tenue vestimentaire, prend un panier et sort. En juin 1998, lors de mon séjour à Espolla, j'ai appris de diverses personnes qui ont bien connu cette vieille dame, qu'il s'agit de la mère du curé. La confiance de celui-ci, dans la tâche qu'il a remise à sa mère, en ce matin du 23 juillet 1942, est donc assurée de la discrétion et du silence.

Ik ga verder met het opgeven van mijn naam, mijn hoedanigheid als geneesheer en mijn Belgische nationaliteit. Met een messentrek scheur ik op de juiste plaats de dubbelvoering van mijn vest open en haal er voor zijn neus mijn echte identiteitskaart uit die ik hem overhandig. Hij antwoordt mij in het Spaans. Ik begrijp niettemin de zin van wat hij zegt met behulp van zijn mimiek en zijn gebaren: hij heeft slechts een beperkte kennis van het Frans. Ik stel hem voor het Latijn aan onze Franse en Spaanse conversatie toe te voegen. Zijn glimlach betekent voor mij zijn instemming. Het is dus in een vreemdsoortige taal dat ik hem mijn eerste verklaringen geef: ik ben het door de Duitsers bezette België ontvlucht en de Frans-Spaanse grens overgestoken juist ten noorden van Espolla. Ik kom hem om hulp verzoeken voor mijzelf en mijn vijf landgenoten.

Hij maakt zich ongerust om te weten waar deze zich bevinden. Ik geef hem een nogal vage aanduiding over de olijfplantage waar zij zich verbergen, maar dat schijnt hem toch te verlichten van een zekere vrees. Want onmiddellijk beantwoordt hij het vertrouwen dat ik hem betuigd heb met een tegenprestatie die weldra een soort vertrouwelijk en stilzwijgend pact tot stand brengt tussen ons beiden. Hij vraagt mij waar mijn groep naartoe wenst te gaan. Ik antwoord hem: eerst naar Barcelona, vervolgens veel verder. Hij dringt niet verder aan. Ik herneem het initiatief van de conversatie door hem te informeren over de wolvenhonger die wij doorstaan. Hij verzoekt me hem te volgen naar de pastorie om het onderhoud verder te zetten. Wij doorlopen de kerk. Buiten gekomen gaan wij naar een weide, een beetje lager gelegen dan de kerk. Langs de weg die er links langs loopt staan enkele huizen. De voorgevels in grijze stenen geven hen een saai uitzicht. De priester wijst mij een huis aan waar boven de deur, op een rij witte stenen, een oude inscriptie staat. Ik leid hier uit af dat dit zijn residentie moet zijn. Niets wijst er op dat dit een bureau van de politie of van de Guardia Civil zou zijn. Ik vergezel hem.

In de inkomhal opent hij de eerste deur rechts en laat mij binnen in een ruimte plaats die tegelijkertijd een woonplaats en een keuken schijnt te zijn. Er bevindt zich een bejaarde vrouw. Aan haar afwas van het vaatwerk en door haar kleding begrijp ik dat zij zich bezig houdt met de huishoudelijke taken.

De pastoor vraagt me welk het bedrag is aan pesetas waarover ik beschik. Ik overhandig hem de biljetten die mij door mijn kameraden werden toevertrouwd en ik voeg er nog enkele van mij aan toe. Dan begint er een lange dialoog in het Catalaans tussen de pastoor en de huishoudster. De betekenis van de conversatie ontgaat mij volledig. De priester neemt een gedeelte van mijn pesetas en geeft ze aan zijn gesprekspartner. Deze schikt haar kleding, neemt een mandje en gaat buiten. In juni 1998, gedurende mijn verblijf te Espolla, heb ik van verschillende personen die deze oude dame goed gekend hebben vernomen dat het om de moeder van de pastoor ging. Het vertrouwen van deze laatste in de taak die hij zijn moeder heeft overgedragen die morgen van 23 juli 1942, is dus verzekerd van discretie en stilzwijgen.

Le curé me prie de m'asseoir à table, prépare du pain avec de la confiture, me verse du vin et m'invite à manger. Au cours de ce frugal repas, il me pose quelques questions relatives à nos guides dans la montagne ainsi qu'au voyage projeté vers Barcelone. Mes réticences lui font très vite comprendre qu'il n'obtiendra rien sur l'itinéraire dans la montagne ni sur nos guides. Il change de sujet. Que veut dire « au-delà de Barcelone » ? Je lui indique très sommairement, sans explications, que l'entreprise impliquera le franchissement d'autres frontières : le Portugal, puis la mer et, peut-être l'Afrique où nous possédons une colonie ... Puis, je me tais. Il abandonne le sujet. Sans doute, en sait-il assez, puisqu'il vient d'apprendre que nous avons l'intention de quitter l'Espagne.

Alors, très posément, très lentement, dans un langage simple où se mêlent des mots espagnols, français et latins, il m'explique qu'un groupe de six personnes attirera inévitablement l'attention de la Guardia Civil à Figueras. Dans cette ville, il faut, à tout prix, éviter la gare, ses environs et certains endroits dans le centre. Il me répète des mots espagnols jusqu'à ce qu'il ait acquis la certitude d'avoir été bien compris.

Mais d'abord, il faut gagner Figueras en évitant les contrôles de la Guardia civil et des carabineros. Le prêtre me déconseille vivement de conduire mes camarades à Espolla. Il ne peut en résulter que des bavardages dangereux auxquels il importe de se soustraire. Il y a des carabineros à Espolla et des gardes civils à Sant Clemente. Il me décrit, d'une manière précise, un emplacement situé en dehors d'Espolla et facile à atteindre, même par des gens fatigués. Au croisement de deux routes, dans un endroit dépourvu de toute habitation, nous y trouverons un arrêt d'autobus. Situé dans la campagne, il permet de n'être pas remarqué et de se rendre en sécurité à Figueras. Plusieurs fois par jour, un vieil autobus qui n'a rien de confortable, part de Figueras, dessert quelques villages ruraux à proximité d'Espolla et achève sa tournée à Figueras. D'après son expérience personnelle, ce tronçon de ligne, depuis l'arrêt qu'il m'indique jusqu'à l'entrée de Figueras ne subit aucun contrôle systématique ni habituel des policiers. Il m'informe du prix des six billets pour la destination de Figueras. Il me répète les quelques mots que je dois éventuellement adresser au conducteur pour obtenir les billets. Il me prépare le montant exact des pesetas que je dois présenter. Je mets la petite somme à part dans une poche de mon veston. Le terminus de la ligne d'autobus se trouve près de la gare de Figueras. C'est un endroit hautement surveillé par la Guardia Civil : nous devons fuir ses environs et descendre à l'avant-dernier arrêt. Il m'indique, après en avoir fait plusieurs fois le calcul sur ses doigts, le nombre d'arrêts que je dois soigneusement compter en cours de route, afin d'éviter le piège de la gare et descendre à l'arrêt précédent, inoffensif. Il me mentionne ensuite quelques églises de Figueras dont l'accès n'est pas fermé le soir et où nous pourrions aller nous reposer en toute quiétude.

De pastoor verzoekt mij neer te zitten aan tafel, bereidt brood met confituur, schenkt mij wijn in en nodigt mij uit tot eten. Onder het verloop van deze karige maaltijd stelt hij mij enkele vragen m.b.t. onze gidsen in de bergen alsook over de geplande reis naar Barcelona. Mijn recitaties doen hem zeer vlug begrijpen dat hij niets zal te weten komen over de reisroute in de bergen, noch over onze gidsen. Hij verandert van onderwerp. Wat betekent "verderop na Barcelona"? Ik geef hem zeer beknopt aan, zonder uitleg, dat de poging het oversteken van andere grenzen tot gevolg zal hebben: Portugal, daarna de zee en, misschien, Afrika waar wij een kolonie bezitten. Daarna zwijg ik. Hij laat het onderwerp los. Ongetwijfeld weet hij er voldoende over nu hij komt te vernemen dat wij de bedoeling hebben om Spanje te verlaten.

Dan legt hij mij zeer rustig, zeer langzaam uit, in een eenvoudige taal waar Spaanse, Franse en Latijnse woorden zich vermengen, dat een groep van zes personen onvermijdelijk de aandacht van de Guardia Civil zal trekken te Figueras. In deze stad moet het station, zijn omgeving en sommige plaatsen in het centrum tegen elke prijs worden vermeden. Hij herhaalt mij de Spaanse woorden tot hij zekerheid heeft goed begrepen te zijn geweest.

Maar eerst en vooral moet Figueras worden gehaald met vermindering van de controles van de Guardia Civil en de carabineros. De priester ontraadt mij ten stelligste mijn kameraden naar Espolla te leiden. Het kan slechts resulteren in gevaarlijke roddels waarbij het belangrijk is er aan te ontkomen. Er zijn carabineros te Espolla en burgerwachten te San Clemente. Hij beschrijft mij op een nauwkeurige wijze een gemakkelijk te bereiken plaats buiten Espolla zelfs door vermoeide mensen. Bij de kruising van twee wegen, zonder enige bewoning, zullen wij een autobushalte vinden. Op het platteland aangebracht, laat zij toe onopgemerkt en veilig Figueras te bereiken. Meerdere keren per dag vertrekt er een oude, oncomfortabele autobus vanuit Figueras die enkele landelijke dorpen aandoet in de nabijheid van Espolla en zijn ronde beëindigt te Figueras. Naar zijn persoonlijke ervaring is er op dit stuk van de lijn, vanaf de halte die hij mij aanduidt tot aan de ingang van Figueras, geen enkele systematische, noch gewone controle door de politie. Hij informeert mij over de prijs van zes biljetten met bestemming Figueras. Hij herhaalt de enkele woorden die ik eventueel moet richten tot de conducteur om de biljetten te bekomen. Hij maakt mij het juiste bedrag aan pesetas klaar dat ik moet overhandigen. Ik steek de kleine som apart in een zak van mijn colbert. De terminus van de lijnbus bevindt zich dicht bij het station van Figueras. Het is een plaats die onder verhoogd toezicht staat van de Guardia Civil: wij moeten deze omgeving vermijden en afstappen aan de voorlaatste halte. Hij geeft mij het aantal haltes aan, na meerdere malen met zijn vingers de berekening te hebben gemaakt, die ik zorgvuldig moet tellen onder weg teneinde de val aan het station te vermijden en onschuldig af te stappen aan de voorlaatste halte. Vervolgens haalt hij mij enkele kerken aan te Figueras waarvan de toegang 's avond niet is afgesloten en waar wij ons in alle rust zouden kunnen uitrusten.

A Figueras, selon lui, nous devrions former des groupes de deux personnes, suivre à pied la route de Gérone ou des chemins parallèles et n'envisager l'utilisation du train vers Barcelone qu'au départ d'une petite gare. Enfin, nous devrions, si possible, ne pas nous déplacer la nuit.

Le prêtre semble connaître parfaitement les us et coutumes de la Guardia Civil à Figueras et dans les environs englobant Espolla. En l'écouter, j'en arrive à penser que ma cause est devenue sienne devant les dangers à venir. Il traite la Guardia Civil comme si celle-ci était devenue notre ennemi commun !

Sur ces entrefaites, la vieille dame est revenue à la cure. Son panier est rempli de victuailles : du pain, des œufs, du jambon, de la charcuterie, des biscuits, des fruits ... Elle me rend le surplus de pesetas. En effet, toute cette nourriture, achetée dans le village, conformément aux directives du curé, doit être emportée par moi, pour sustenter mes camarades. Sur les conseils du curé, qui surveille le déballage, les œufs sont cuits durs. Puis, le prêtre me fait manger une dernière tranche de pain et répéter le scénario prévu pour le trajet en autobus jusqu'à Figueras. Pendant ce temps, la nourriture est emballée par la ménagère ; j'en ai plein les bras. Quant aux gardes civils, je n'en ai jamais vu, mais je les reconnaitrai aisément ... Le prêtre me les a si bien décrits !

Le curé sort avec moi, comme s'il reprenait le chemin de l'église. Mais, nous tournons à droite. En fait, c'est pour m'indiquer, mine de rien, le trajet qui contourne Espolla. Nous nous arrêtons au bout de la petite rue, à hauteur de la sacristie de l'église. Nous faisons face au chemin venant du col de Banyuls, aux vignobles et aux sentiers qui les traversent. A notre droite, s'étale une perspective dépassant l'extrémité du village. C'est par là que nous passerons pour rejoindre la route menant à l'arrêt de l'autobus. Le curé me signale par des gestes ce que devra être notre cheminement discret. Puis, nous nous serrons la main et nous nous quittons. Et, avec une chaleur qui rayonne de sincérité, il me souhaite bonne chance. *Buena suerte !*

Je reprends le chemin désert qui me ramène à mes camarades, assis ou couchés dans l'olivieraie. Pendant qu'ils dévorent la nourriture que je leur ai apporté, je leur raconte ce qui s'est passé à l'église et à la cure. Après s'être restauré, tout le groupe se remet en route, par paires, en suivant ponctuellement les conseils du curé. Nous passons au travers de vignobles et évitons le village. Nous trouvons sans difficulté le chemin décrit par le prêtre. Après une heure de marche, nous arrivons au carrefour qu'il m'a signalé. Le village de Sant Clemente n'est pas loin, mais notre route n'a fait que le longer. Nous repérons l'arrêt de l'autobus. Quand le véhicule arrive, son accès ne suscite aucune difficulté. Il ne s'exerce aucun contrôle policier pendant le trajet vers Figueras. Nous comptons silencieusement les arrêts. Nous descendons à celui recommandé par le prêtre, afin d'éviter le périlleux terminus.

Volgens hem zouden wij te Figueras groepen van twee personen moeten vormen, te voet de weg naar Gerona of parallel lopende wegen volgen en slechts overwegen de trein naar Barcelona te nemen vanaf een klein station. Tenslotte zouden wij ons, indien mogelijk, 's nachts niet moeten verplaatsen. De priester schijnt de gebruiken en gewoonten van de Guardia Civil te Figueras en in de wijdere omgeving van Espolla, perfect te kennen. Terwijl ik hem beluister begin ik te denken dat mijn beweegredenen de zijne zijn geworden ten aanzien van de komende gevaren. Hij behandelt de Guardia Civil alsof zij onze gemeenschappelijke vijand was geworden!

Op dat ogenblik is de oude dame teruggekeerd naar de pastorie. Haar mand is gevuld met levensmiddelen: brood, eieren, hesp, charcuterie, biscuits, fruit ... Zij geeft mij het overschot aan pesetas terug. Inderdaad zal al dit voedsel, aangekocht in het dorp volgens de richtlijnen van de pastoor, door mij moeten worden meegenomen om mijn kameraden aan te sterken. Naar de raadgevingen van de pastoor die toezicht houdt op het uitpakken, zijn de eieren hard gekookt. Daarna doet de priester mij een laatste snede brood eten en mij het scenario herhalen voorzien voor het traject met de bus tot Figueras. Inmiddels is het voedsel ingepakt door de huishoudster: ik heb de handen vol. Wat de Guardia Civil betreft, ik heb haar nooit gezien maar ik zou haar gemakkelijk herkennen ... De priester heeft haar zo goed beschreven!

De pastoor gaat samen met mij naar buiten alsof hij de weg naar de kerk hernam. Maar wij draaien af naar rechts. Eigenlijk is het om mij ongemerkt het traject te tonen dat om Espolla heenloopt. Wij houden halt op het einde van de kleine straat ter hoogte van de sacristie van de kerk. Wij staan tegenover de weg die van de Col van Banyuls komt en tegenover de wijngaarden en de paden die hen doorkruisen. Rechts van ons strekt zich een vergezicht uit dat het einde van het dorp overstijgt. Het is daarlangs dat wij zullen passeren om de route te vervoegen die naar de autobushalte leidt. De pastoor geeft mij met gebaren aan hoe ons discreet verdergaan zou moeten zijn. Daarna geven wij mekaar de hand en gaan uit elkaar. En met een warmte die straalt van sereniteit wenst hij mij veel geluk; *Buena suerte!*

Ik herneem de verlaten weg die mij naar mijn kameraden voert, die in de olifplantage zitten of liggen. Terwijl zij het voedsel verslinden dat ik voor hen heb meegebracht, vertel ik hen wat er is gebeurd in de kerk en de pastorie. Nadat zij gegeten hebben begeeft zich gans de groep, per twee, terug op weg, nauwkeurig de raadgevingen opvolgend die de pastoor heeft verstrekt. Wij gaan dwars door de wijngaarden en vermijden het dorp. Wij vinden zonder moeilijkheden de weg door de pastoor beschreven. Na een uur marscheren komen wij aan het kruispunt dat hij mij heeft aangegeven. Het dorp San Clemente is niet veraf, maar onze route wordt steeds langer. Wij merken de halte van de autobus op. Wanneer het voertuig komt aanrijden, veroorzaakt het instappen geen enkele moeilijkheid. Er is geen enkele politiecontrole op het traject naar Figueras. Wij tellen ingehouden de halteplaatsen. Wij stappen af een deze aanbevolen door de priester, teneinde de gevaren aan de terminus te vermijden.

Le curé d'Espolla avait raison : nous n'avons aperçu aucun uniforme de membres de la Guardia civil ni l'étrange coiffure dont l'ecclésiastique m'a fait la description.

Marc Stainier va seul en reconnaissance vers la gare. A son retour, il confirme les dires du curé : Guardia civil en abondance, endroit dangereux.

Nous allons nous reposer une heure dans une des églises dont la sécurité m'a été garantie. Il est trois heures quand nous prenons la route de Gérone.

Pendant mon séjour à Espolla en juin 1998, je me suis efforcé de déterminer l'emplacement de l'arrêt d'autobus recommandé par le curé d'Espolla. J'ai pris pour base les renseignements fournis par les autochtones ayant gardé le souvenir des moyens de déplacement vers Figueras, après la guerre civile et, plus précisément en 1942. Je suis arrivé à une certitude. Par les vignobles jouxtant le nord et l'est d'Espolla, notre groupe a rejoint la route qui, partant de Las Rosas, traverse Rabos. Celle-ci passe le long du Syndicat vinicole d'Espolla, effleure le sud de l'agglomération sans y pénétrer. Elle prend la direction du sud-ouest vers Sant Clemente-Sescebes. Elle ne pénètre pas dans le centre de ce village. Ce que souhaitait et recommandait le curé d'Espolla est ainsi réalisé. Prenant la direction de Capmany, la route franchit deux petites rivières. Le carrefour où se trouve l'arrêt de l'autobus que notre groupe a utilisé se rencontre immédiatement après le deuxième pont. C'est là, dans un endroit vide de toute habitation, que vient s'aboucher la route qui descend vers Figueras en passant par les villages de Masarac, Cabanes et Vilabertran. Ce carrefour est situé à 4 kilomètres d'Espolla. Ceci correspond à la distance de la marche que nous avons effectuée à partir d'Espolla.

Au total, les renseignements fournis par le curé d'Espolla se sont révélés exacts et judicieux. Non seulement, grâce à lui, nous avons apaisé notre faim, mais nous avons pu gagner Figueras en évitant tous les pièges tendus à l'encontre de notre liberté.

L'après-midi du 23 juillet, nous prenons la route de Gérone, avec un espoir bien accroché. Pourquoi le souhait de bonne chance émis par le curé d'Espolla, quand je l'ai quitté, ne se réaliserait-il pas dans le concret jusqu'à Barcelone ... et au-delà ?

Hélas ! le jour même, nous sommes capturés par la Guardia Civil à Bascara, à treize kilomètres de Figueras, après avoir franchi le pont sur le Rio Fluvia. En 1942, l'extrémité sud du pont était bordée de vergers. Des membres de la Guardia Civil s'y dissimulaient aisément. A quelques dizaines de mètres, une baraque leur servait de lieu de détention où ils enfermaient leurs prisonniers.

Ce qui nous arriva au pont de Bascara, le curé d'Espolla ne l'avait pas prévu. Il n'est pour rien dans nos incarcérations successives à Figueras, Barcelone, Saragosse, puis, dans notre détention au camp de concentration de Miranda de Ebro.

De pastoor van Espolla had gelijk : wij hebben geen lid van de Guardia Civil in uniform opgemerkt, noch het vreemde hoofddeksel dat de geestelijke mij had beschreven.

Marc Stainier gaat alleen op verkenning naar het station. Bij zijn terugkeer bevestigt hij hetgeen is gezegd door de pastoor: Guardia Civil in grote getallen, gevaarlijke plaats!

Wij gaan een uur uitrusten in een van de kerken waarvan de veiligheid mij werd gegarandeerd. Het is drie uur wanneer wij de weg naar Gerona aanvatten. Gedurende mijn verblijf te Espolla in juni 1998, heb ik mij ingespannen de plaats van de autobushalte te bepalen die door de pastoor van Espolla was aanbevolen. Als basis hiervoor heb ik de inlichtingen genomen mij verstrekt door de allochtonen van Espolla, die zich de verplaatsingsmogelijkheden naar Figueras na de burgeroorlog en meer bepaald in 1942, konden herinneren. Het heeft mij één zekerheid opgeleverd. Doorheen de wijngaarden die aansluiten op het noorden en het oosten van Espolla, heeft onze groep de route vervoegd die, vertrekkende van Las Rosas, Rabos doorkruist. Deze gaat langs de Wijnbouwersvereniging van Espolla en scheert ten zuiden langs de agglomeratie, zonder er op aan te sluiten. Zij neemt de zuidwestelijke richting naar Sant Clemente-Sescebes en gaat niet naar het centrum van het dorp. Hetgeen de pastoor van Espolla wenste en aanbeval is also verwerkelijkt. In de richting van Capmany kruist de route twee kleine riviertjes. Het kruispunt waar zich de halteplaats bevindt die door onze groep werd gebruikt komt onmiddellijk na de tweede brug. Het is daar, op een totaal onbewoonde plaats, dat de route uitkomt die naar Figueras leidt en de dorpen Masarac, Cabanes en Vilabertran aandoet. Dit kruispunt bevindt zich op 4 kilometer van Espolla. Dit stemt overeen met de afstand van de mars die wij afgelegd hebben vertrekkende van Espolla. Al de inlichtingen verstrekt door de pastoor van Espolla blijken nauwkeurig en juist beoordeeld. Dank zij hem, hebben wij niet alleen onze honger kunnen stillen, maar hebben wij Figueras kunnen bereiken en al de valstrikken kunnen vermijden opgezet tegen onze vrijheid.

De namiddag van de 23ste juli nemen wij vol goede hoop de route naar Gerona. Waarom zou de wens van "veel geluk" door de pastoor van Espolla toen ik hem verliet, geen concrete werkelijkheid worden op weg naar Barcelona ... en verder?

Helaas! De dag zelf worden wij door de Guardia Civil opgepakt te Bascara, op 13 kilometer van Figueras, na de brug over de Rio Fluvia te zijn overgestoken. In 1942 was de zuidkant van de brug afgezoomd met een boomgaard. De leden van de Guardia Civil konden er zich gemakkelijk verbergen. Op enkele tientallen meters diende een barak als plaats van hechtenis waar zij hun gevangenen opsloten. Wat ons op de brug van Bascara overkwam had de pastoor van Espolla niet voorzien. Hij zit voor niets tussen onze opeenvolgende opsluitingen te Figueras, Barcelona, Saragossa en daarna onze hechtenis in het concentratiekamp van Miranda de Ebro.

B. L'abbé Josep Xutglá, curé d'Espolla en 1942

*

Eléments biographiques

C'est seulement en juillet 1997 que j'ai appris le nom du prêtre en fonction de curé à Espolla en juillet 1942 ⁽¹⁾

Il s'agit de l'abbé Josep Xutglá.

Il naquit à Les Preces (Catalogne), le 4 décembre 1909. Il entra très jeune au séminaire de Gérone. Il y fit d'excellentes études, avec des qualifications de « *meritissimus* » et de « *laureatus* ». Ordonné prêtre en 1933, il fut désigné comme vicaire à la paroisse d'Amer, un village situé à 25 kilomètres à l'ouest de Gérone. En 1939, il fut nommé curé d'Espolla. On était alors au terme de la campagne de Catalogne, puis de guerre d'Espagne.

En janvier 1939, la frontière avait été le théâtre des pitoyables conditions de vie de milliers de réfugiés. Du 5 au 10 février 1939, 250.000 hommes de l'armée républicaine passèrent la frontière franco-espagnole, en Catalogne. Ils vinrent s'ajouter en France aux 10.000 blessés, 170.000 femmes et enfants et 60.000 civils du sexe masculin. Gérone tomba le 5 février 1939. Le 8 février, les Navarrais occupaient Figueras.

Le même jour, leurs éléments avancés prenaient contact avec l'arrière-garde républicaine. Le 9 février, les généraux Solchaga et Moscardo atteignirent la frontière, le premier au Perthus, le deuxième dans les montagnes de Nuria. Le 10, les troupes nationalistes bordaient la frontière sur toute sa longueur. Ainsi prit fin la campagne de Catalogne. La guerre d'Espagne se poursuivit encore, dans les noyaux de résistance : Valence, Almeria, Murcia, Carthagène. Ils tombèrent en mars 1939. Le 31 mars 1939, la guerre était finie².

C'est donc au moment où la région catalane jouxtant les Pyrénées connaissait les drames de la guerre que l'abbé J. Xutglá entama son ministère sacerdotal à Espolla. Il l'exerça pendant 9 ans, en ce village. Le 24 avril 1948, il fut désigné pour exercer la fonction de curé dans l'important bourg rural de Cassá de la Selva, situé à une quinzaine de kilomètres au sud-est de Gérone. Il affirma toujours qu'il n'avait pas demandé cette mutation. Il dirigea sa nouvelle paroisse, avec beaucoup de zèle et sans interruption pendant 42 ans. C'est là qu'il mourut, le 5 février 1990.

Une revue locale de cette bourgade, « *Llum i Guia* », dans son numéro 460 de février 1990, publia à son sujet, à l'occasion de son décès, plusieurs articles très élogieux. Dans celui qui retrace les traits saillants de sa carrière, on cite son passage à Amer, puis à Espolla. Cette période fait l'objet des lignes suivantes : « *En 1939, il fut nommé curé à Espolla, après avoir réussi brillamment les épreuves prévues. Il avait traversé les calamités de la guerre de 1936, avait été menacé et poursuivi plusieurs fois, avec des moments de péril pour sa propre vie* ». Cette dernière phrase est chargée d'allusions qu'il m'est impossible de déchiffrer

⁽¹⁾ C'est le résultat de plusieurs visites exploratoires à Espolla, que firent ma nièce Colette Evrard et son mari Claude Navez, en juillet 1997. Les contacts qu'ils nouèrent sur place furent d'une grande efficacité.

⁽²⁾ Thomas Hugh - Histoire de la guerre d'Espagne (Edition française) - Editeur R. Laffont. Paris - 1961. Tome II. Pp 368-374

B. De abt Josep Xutglá, Pastoor te Espolla in 1942

*

Biografische elementen

Het is slechts in juli 1997 dat ik de naam vernomen heb van de priester, in functie als pastor te Espolla in juli 1942 ⁽¹⁾ Het betreft de abt Josep Xutglá.

Hij werd geboren te Les Preces (Catalonië) de 4de december 1909 en trad zeer jong in het seminarie te Gerona. Hij deed er uitstekende studies met kwalificaties als « *meritissimus* » en « *laureatus* ». Priester gewijd in 1933 werd hij aangeduid als vicaris van de parochie Amer, een dorp op 25 km ten westen van Gerona. In 1939 werd hij pastoor benoemd te Espolla. Het was dan het einde van de Catalaanse campagne en daarna de Spaanse oorlog. In januari 1939 was de grens het toneel geweest van erbarmelijke levensomstandigheden van duizenden vluchtelingen. Van 5 tot 10 februari 1939 staken 250.000 mannen van het republikeinse leger in Catalonië de Frans-Spaanse grens over. Zij kwamen zich in Frankrijk voegen bij de 10.000 gekwetsten, de 170.000 vrouwen en kinderen en de 60.000 mannelijke burgers. Gerona viel de 5de februari 1939. De 8ste februari bezetten de Navarranen Figueras. Dezelfde dag namen hun vooruitgeschoven posten contact met de achterwacht van het republikeinse leger. De 9ste februari bereikten de generaals Solchaga en Moscardo de grens. De eerste te Perthus, de tweede in de bergen van Nuria. De 10de bevinden de nationalistische troepen zich langs de volledige grens. Zo neemt de campagne van Catalonië een einde. De Spaanse oorlog gaat nog door in de kernen van het verzet: València, Almeria, Murcia, Carthago. Zij vallen in maart 1939. De 31ste maart 1939 was de oorlog voorbij ⁽²⁾. Het is dus op het ogenblik dat de Catalaanse streek nabij de Pyreneeën de oorlogsdrama's onderging, dat de abt J. Xutglá zijn priesterlijk ambt aanvatte te Espolla. Gedurende 9 jaar oefende hij het uit in dit dorp. De 24ste april 1948 werd hij aangeduid om de belangrijke functie van pastoor waar te nemen in het belangrijke landelijke stadje Cassá de la Selva, op een vijftiental kilometer ten zuidoosten van Gerona. Hij bevestigde altijd dat hij deze mutatie niet gevraagd had. Hij bestuurde zijn nieuwe parochie met veel geloofsijver en zonder onderbreking gedurende 42 jaar. Hij sterft er op 5 februari 1990. Een plaatselijke tijdschrift van dit stadje « *Llum i Guia* » publiceerde over hem, ter gelegenheid van zijn overlijden, meerdere zeer lovende artikels. In het artikel dat de zeer opvallende kenmerken van zijn loopbaan natrekt, haalt men zijn verblijf aan te Amer en nadien te Espolla. Deze periode vormt het onderwerp met de volgende bewoordingen: « *In 1939, werd hij pastoor benoemd te Espolla, na glansrijk te zijn geslaagd in de voorziene proeven. Hij had de calamiteiten van de oorlog doorgemaakt in 1936, was bedreigd geworden en meerdere keren vervolgd met gevaarlijke momenten voor zijn eigen leven* » Deze laatste zin zit vol allusies die ik onmogelijk kan ontcijferen.

⁽¹⁾ Het is het resultaat van meerdere exploratiebezoeken aan Espolla die mijn nicht Colette Evrard en haar echtgenoot Claude Navez in juli 1997 maakten. De contacten die zij ter plaatse aanknoopten waren van een grote doeltreffendheid.

⁽²⁾ Zie hiernaast

Y avait-il, dans la personnalité du curé d'Espolla, en 1942, certains traits particuliers, des idéaux sociaux ou culturels, des convictions extra-religieuses, peut-être politiques, qui déclenchèrent et guidèrent son action généreuse à mon égard ? Dans cette assistance portée à des étrangers « illégaux », qui lui étaient totalement inconnus, quelles raisons profondes l'incitèrent aux développements inattendus qu'il donna, non seulement à son aide matérielle, mais surtout à ses conseils pratiques, pour contourner ou traverser les dispositifs de la Guardia Civil dans la région et ainsi échapper à la capture ? Le nombre de détails précis qu'il fournissait à ce sujet montre la portée qu'il attribuait à cette question.

Les hasards de la destinée m'ont conduit à ne jamais revoir le curé d'Espolla depuis juillet 1942. Pendant 55 ans, j'ai même ignoré son nom et, par conséquent, la mutation intervenue en 1948 dans son ministère sacerdotal, puis sa mort en 1990. Mais j'ai toujours gardé de lui un souvenir silencieux, doublé d'un sentiment de vive reconnaissance.

Les blessures de la guerre d'Espagne ne se cicatrisent que très lentement. Les guerres civiles amènent toujours des soubresauts ultérieurs, souvent sous forme de répressions. Ainsi, se prolongent des ressentiments, des inimitiés chez des personnes dont les idéologies diffèrent ou entre des supérieurs et des inférieurs d'une même structure hiérarchique. C'est la raison pour laquelle pendant 55 ans, je n'ai pas divulgué l'épisode du 23 juillet 1942 à Espolla, afin d'éviter de faire encourir à l'abbé Xutglá les risques de reproches ou de sanctions de la part d'une hiérarchie soupçonneuse, à cause de la forme d'aide qu'il m'accorda. Je me suis tu. *Primum non nocere*

C. Situation du clergé dans les structures du régime de Franco en Catalogne en 1942

En me rendant à Espolla en juin 1998, en vue d'un séjour d'une semaine, l'un des objectifs que je m'étais fixés était de prendre des contacts avec des autochtones, qui ont connu l'abbé J. Xutglá ou qui en ont entendu parler par leurs proches, de les interroger, de les écouter, de discuter avec eux en utilisant la langue espagnole. J'espérais ainsi pouvoir corriger, le cas échéant, certains jugements préconçus portés sur son comportement à mon égard, dissiper des obscurités et adopter le langage qui convient à l'historien impartial.

Werd de persoonlijkheid van de pastoor van Espolla in 1942 gekenmerkt door zekere bijzondere karaktertrekken, door sociale of culturele idealen, door buitengewone religieuze overtuigingen, misschien politieke, die zijn grootmoedig handelen jegens mij leidden en op gang brachten ? Welke diepe redenen zetten hem aan, in deze bijstand verleend aan "illegale" vreemdelingen die hem volledig onbekend waren, ontwikkelingen op gang te brengen, niet alleen aan materiële hulp, maar vooral aan praktische raadgevingen om de maatregelen van de Guardia Civil in de streek te omzeilen of door te komen en alzo te ontsnappen aan gevangenneming? De hoeveelheid nauwkeurige bijzonderheden die hij besteedde aan dit onderwerp, geven de draagwijdte aan die hij toekende aan deze vraag.

De toevalligheden van de lotsbestemming hebben er toe geleid de pastoor van Espolla nooit meer terug te zien sinds juli 1942. Gedurende 55 jaar was ik zelfs onwetend omtrent zijn naam en derhalve van de mutatie tussengekomen in zijn priesterlijk ambt in 1948, en daarna zijn dood in 1990. Maar ik heb altijd een stille herinnering aan hem bewaard, overtrokken door een gevoel van diepe erkentelijkheid.

De wonden van de Spaanse oorlog helen slechts zeer langzaam. De burgeroorlogen brengen altijd onverwachte gebeurtenissen mee, dikwijls onder de vorm van repressie. Op die wijze woekert wrok en vijandigheid voort bij die personen waarvan de ideologieën verschillen, of tussen superieuren en ondergeschikten binnen eenzelfde hiërarchische structuur. Dat is de reden waarom ik gedurende 55 jaar, de episode van 23 juli 1942 te Espolla, niet heb onthuld teneinde het lopen van risico's, verwijten of sancties ten aanzien van abt Xutglá te vermijden vanwege een achterdochtige hiërarchie, omwille van de hulp die hij mij verleende. Ik heb gezwegen. *Primum non nocere* (*)

C. Toestand van de clerus in de organisatie van het Franco-regime in Catalonië in 1942

Wanneer ik mij in juni 1998 naar Espolla begaf voor een verblijf van een week, was één van de doelstellingen die ik mij had voorgenomen, in contact te treden met autochtonen die de abt J. Xutglá hebben gekend of die over hem hebben horen praten door hun nabestaanden, om hen te ondervragen, te beluisteren en met hen te discussiëren in de Spaanse taal. Op die wijze hoopte ik, mocht het geval zich voordoen, zekere vooroordelen en onduidelijkheden omtrent zijn houding ten aanzien van mij uit de weg te ruimen en een taalgebruik aan te nemen dat past bij een onpartijdig historicus.

(*) Op uw hoede zijn schraadt niet

Cette immersion dans la population susceptible de m'éclairer s'est réalisée. Elle m'a montré que les plaies dues à la guerre d'Espagne ne sont que très imparfaitement cicatrisées dans les petits pueblos du Nord de la Catalogne et même, qu'elles saignent encore. Pour tenter de comprendre les ressorts profonds de la conduite de l'abbé J. Xutglá, il faut remonter aux structures imposées à toute la Catalogne dès 1939. En 1942, Espolla subit ces structures, y compris, en ce qui concerne le curé Xutglá, celles regardant les aspects religieux.

A cette époque, Franco fait reposer l'exercice de son pouvoir sur trois formations puissantes : **la Phalange**, **l'Armée** que complète **la Guardia Civil** et **l'Eglise catholique**.

La doctrine de la Phalange est résumée dans les quatre mots de son slogan :

« *Espagne – Une – Grande – Libre* »

« *Une* » : cela signifie la condamnation de tous les nationalismes locaux. Franco et la Phalange songent plus particulièrement aux Catalans et aux Basques.

« *Tout séparatisme est un crime que nous ne pardonnerons pas* » a précisé la Phalange. Et le 5 avril 1938, Franco dénonce le statut de « *Généralité* », concédé par la République à la Catalogne « *en une heure funeste* ».

Dès mars 1939, la répression franquiste en Catalogne fut extrêmement dure, parce qu'étaient considérés comme ennemis publics du régime ceux qui soutenaient le rêve du séparatisme et qui prônaient l'emploi officiel de la langue catalane. Le pouvoir comptait sur le soutien de la bourgeoisie que la nouvelle situation avait enrichie et sur les fonctionnaires désignés par Madrid ⁽³⁾.

A Espolla, en 1942, dans une sorte de conception sociale manichéenne, la quasi-totalité de la population était considérée comme constituée de « *malos* » (mauvais) ou de « *rojos* » (rouges), ayant participé, ou donné leur soutien aux prétendues « *conspirations judéo-marxistes* ». Un infime noyau de « *buenos* » (bons) était formé du curé, de ses proches, de quelques familles aisées, de quelques fonctionnaires et du détachement des carabineros.

« *L'Armée nationaliste* » est victorieuse. Elle devient la grande favorite du régime. Beaucoup de postes importants dans l'administration, la police, les gouvernements des provinces sont occupés par des militaires. L'Armée jouit d'un grand prestige. Franco garde, jusqu'à la fin de la 2ème Guerre mondiale, 150.000 hommes à la frontière des Pyrénées et 350.000 hommes à l'intérieur de la Péninsule. Aussi l'ordre règne dans toute l'Espagne ⁽⁴⁾.

⁽³⁾ Vergès Oriol - Historia de Catalunya. ; dans le volume « *Què es Catalunya* » par Casassas, Vergès, O., Fabregas, X. Vallverdu Fr, Molas J, Ciricé A., et Ginés M. Edition 62. Barcelona 1980

⁽⁴⁾ Descola Jean - Histoire d'Espagne. Edition Fayard. Paris 1967, P.419

Deze onderdompeling tussen de bevolking, in staat om mijn geest te verlichten, is gebeurd. Zij heeft mij aangetoond dat de wonden veroorzaakt door de Spaanse oorlog slechts gedeeltelijk zijn genezen en zelfs nog bloeden in de kleine pueblos van Noord-Catalonië. Om de diepere beweegredenen voor het gedrag van de abt J. Xutglá te begrijpen moet men teruggaan naar de structuren opgelegd aan de Catalaanse bevolking in 1939. In 1942 krijgt Espolla zijn structuren opgelegd, inbegrepen deze m.b.t. de religieuze aangelegenheden en dus wat pastoor Xutglá betreft.

In deze periode steunt Franco voor zijn macht op drie machtige formaties: **de falanx** (slagorde n.v.d.r.), **het leger** dat de **Guardia Civil** aanvult en de **katholieke kerk**.

De doctrine van de falanx is samengevat in de vierledige slogan:

« *Spanje – Eenheid – Grootseid – Vrijheid* »

« *Eenheid* »: Dat betekent de veroordeling van al het lokale nationalisme. Franco en de Falanx denken hier in het bijzonder aan de Catalanen en de Basken.

« *Elk separatisme is een misdaad die wij niet zullen vergeven* » heeft de Falanx gepreciseerd. En op 5 april 1938, heeft Franco het statuut « *Algemeenheid* » toegekend door de Republiek aan Catalonië « *in één rampzalig uur* » verraden.

Sinds maart 1939 werd de Franco-repressie in Catalonië extreem zwaar omdat diegenen die de droom van afscheiding ondersteunden en het officiële gebruik van de Catalaanse taal aanbevoelen, beschouwd werden als publieke vijand. De machthebbers rekenden op de steun van de burgerij die uit de nieuwe situatie voortkwam en op de aangeduide functionarissen te Madrid ⁽³⁾.

Te Espolla werd quasi de volledige samenstelling van de bevolking beschouwd als « *malos* » (slecht) of als « *rodos* » (roden) in een soort van sociale zwart-wit conceptie, die had deelgenomen aan of zijn steun had verleend aan de zogenaamde « *Joods-Marxistische samenzwering* ». Een uiterst kleine kern van « *buenos* » (goeden) werd gevormd door de pastoor, zijn nabestaanden, enkele aanverwante families, enkele functionarissen en het detachement van de carabineros.

« *Het Nationalistische Leger* » zegeviert. Het wordt de grote favoriet van het regime. Vele belangrijke ambten in de administratie, bij de politie en het provinciebestuur, zijn bezet door militairen. Het leger geniet een groot aanzien. Franco houdt, tot aan de tweede wereldoorlog, 150.000 manschappen aan het Pyreneese front en 350.000 manschappen in het binnenland van het Iberisch Schiereiland. In geheel Spanje heerst er orde ⁽⁴⁾.

⁽³⁾ Vergès Oriol - Historia de Catalunya; in het volume « *Què es Catalunya* » door Casassas, Viegès O. Fabregas X. Vallverdu Fr, Molas J, Ciricé A. en Ginés M. Uitgeverij 62. Barcelona 1980

⁽⁴⁾ Descola Jean - Geschiedenis van Spanje Uitgeverij Fayard. Paris 1967, bl 419

L'unité militaire la plus proche d'Espolla est un régiment d'infanterie qui a ses quartiers à la caserne San Fernando à Figueras. Il existe un camp militaire à Sant-Clemente.

« *La Guardia Civil* » a été créée en 1844 dans le dessein de maintenir l'ordre dans les campagnes et de lutter contre le banditisme. Elle est organisée militairement et commandée par un général. Ses officiers portent les mêmes grades que dans l'Armée. Avec ses uniformes gris, ses tricorues, ses capes et ses casernes rébarbatives, cette force de gendarmerie est redoutée, surtout par les habitants des villages et des campagnes. Dans le célèbre poème « *Romance de la Guardia Civil Española* », Federico Garcia Lorca a magnifiquement évoqué cette peur qu'elle inspire :

*Les chevaux sont noirs.
Les ferrures sont noires.
Apparaissent sur les capes
Des taches d'encre et de cire.
S'ils ne pleurent pas, c'est qu'ils ont
Des plombs au lieu de cervelles.
Avec leur âme en cuir verni,
Ils avancent sur le chemin.
Gibbeux et nocturnes,
Là où ils passent, ils installent
Un silence obscur et visqueux
Et des peurs de sable fin.
Ils passent, s'ils veulent passer,
Dissimulant dans leur tête
une vague astronomie
De pistolets immatériels.*

L'angoisse naît sur leurs pas. Quel manifestant espagnol n'a pas connu les tourbillons des capes sinistres ? Cette force est principalement constituée d'anciens sous-officiers et soldats de l'Armée. Elle a la réputation de se conduire, en général, dans sa zone d'action, comme en pays conquis.

Les gardes ne servent jamais dans les régions dont ils sont originaires. On leur reconnaît d'être intraitables. Et, effectivement, ils participèrent avec une terrible rigueur à la répression qui s'appesantit sur la Catalogne à partir de 1939.

Les effectifs de la Guardia Civil étaient de l'ordre de 32.000 hommes en 1931. En 1936, 22.000 passèrent dans les rangs nationalistes. En 1942, les effectifs de 1931 étaient vraisemblablement dépassés. Un détachement de la Guardia Civil tenait garnison dans le village de Sant-Clemente, proche d'Espolla⁽⁵⁾. Pour mémoire, les carabineros sont des douaniers armés. Ils relèvent du Ministère des Finances (*Ministerio de Hacienda*). En 1942, il en existait un détachement à Espolla.

⁽⁵⁾ Thomas Hugh - Histoire de la guerre d'Espagne.
Edition R. Laffont, Paris. 1961. Tome I. pag 78 et 79.

De militaire eenheid die het korst bij Espolla gelegerd is, is een regiment van de infanterie afkomstig van de kwartieren van San Fernando te Figueras. Er is een militair kamp te Sant Clemente.

« *De Guardia Civil* » werd opgericht in 1844 met het plan de orde te handhaven op het platteland en het banditisme te bestrijden. Zij is op militaire leest geschoeid en wordt bevolen door een generaal. Zijn officieren dragen dezelfde graden als in het leger. Met zijn grijze uniformen, zijn driekantige hoeden, zijn schoudermantels en zijn afstotelijke kazernes wordt deze macht van de rijkswacht vooral gevreesd door de inwoners van de dorpen en de bewoners van het platteland. In het beroemd gedicht « *Liefdeslied van de Guardia Civil Española* »^(*) heeft Federico Garcia Lorca de schrik die zij inboezemt prachtig weergegeven:

*Het kleed van de paarden is zwart.
Het hoefbeslag van de paarden is zwart.
Op de kapmantels blinken vlekken van inkt en was.
Zij wenen nooit, hun hersenen zijn als lood.
Met hun ziel in gevernist leder,
Zie je hen komen langs de grote weg.
Als nachtdieren en met gekromde rug.
Brengen zij waar zij verschijnen,
Zwarte en slijmerige stilte
En schrik verspreid als fijne zand korrels.
Zij komen voorbij als zij dat wensen,
Met in hun hoofd verborgen, een wazig uitspannel
Aan ingebeelde wapens.*

(*) Zoals de Franse vertaler van het oorspronkelijk gedicht zegt:
«Toute poésie est intraduisible» is deze vertaling slechts een bescheiden metaforische poging

De angst duikt op met hun schreden. Welke Spaanse betoger heeft de wervelwind niet gekend van de onheilspellende schoudermantels? Deze macht is hoofdzakelijk samengesteld uit voormalige onderofficieren en soldaten van het leger. Zij heeft de reputatie zich in het algemeen te gedragen in haar actiezone, zoals in een overwonnen land. De wachters dienen nooit in streken vanwaar zij afkomstig zijn. Men herkent ze als onhandelbaar. En inderdaad, met een verschrikkelijke terreur namen zij deel aan de repressie die Catalonië ondervond vanaf 1939.

De effectieven van de Guardia Civil bedroegen in 1931, 32.000 manschappen. In 1936 gingen er 22.000 over naar de nationalistische geleerden. In 1942 waren de effectieven van 1931 zeker overtroffen. Een detachement van de Guardia Civil lag in garnizoen in het dorp Sant Clemente, dichtbij Espolla⁽⁵⁾. Ter herinnering, de carabineros zijn gewapende douaniers. Zij vallen onder de bevoegdheid van het Ministerie van Financiën (*Ministerio de Hacienda*). In 1942 was er een detachement te Espolla.

(5) Thomas Hugh - Geschiedenis van de oorlog in Spanje
Uitgeverij R. Laffont, Parijs 1961. Deel I, pag. 78 en 79

L'Église occupe une place prééminente et privilégiée dans l'Etat espagnol. Franco, à la fin de la guerre, lui a fait une promesse solennelle :

« *L'Espagne sera l'empire tourné vers Dieu* » ⁽⁶⁾

De 1936 à 1939, environ seize mille prêtres, moines et religieuses furent massacrés par les républicains. Mais, il ne faut pas oublier pour autant les exécutions et les persécutions dont souffrirent le clergé et les catholiques basques de la part des nationalistes, lors de la « pacification » méthodique du nord de l'Espagne par ces derniers après la conquête de Gijon, le 21 octobre 1937. Les franquistes leur reprochaient d'avoir collaboré avec la République. Dans cette campagne de persécution, 278 prêtres et 125 religieux, parmi lesquels 22 Jésuites, furent spoliés, emprisonnés, déportés dans d'autres régions d'Espagne. Plus tard, le 16 décembre 1937, seize d'entre eux furent exécutés : aucun ne comparut devant un tribunal et ils furent mis en terre sans cercueils ⁽⁷⁾.

Sous la République, les prêtres « collaborateurs » sont simplement considérés comme des hommes qui ont fait le choix d'un certain métier, les plaçant automatiquement dans une sorte de caste professionnelle, au même titre que les médecins, les dentistes, les juges, les avocats. S'il leur arrive de faillir à leur métier, ils peuvent être tués. La motivation sociale conférée au sacerdoce explique l'hostilité à la religion. La classe ouvrière s'en prend aux gens d'Eglise parce qu'elle les juge hypocrites et qu'ils semblent couvrir d'une fausse spiritualité le comportement de la bourgeoisie et de la haute société⁸. Cette mentalité a persisté en Catalogne avec l'instauration du régime franquiste. En outre, elle se complique de la conception selon laquelle les curés de souche catalane et de cœur catalan sont désignés, pour exercer leur ministère dans leur province natale, par les hautes autorités religieuses qui soutiennent sans réserve le gouvernement de Franco et, par conséquent, admettent la suppression de l'autonomie catalane. En chaire, les curés ne peuvent plus s'adresser à leurs ouailles en langue catalane : ils doivent utiliser le castellano, la langue des gens de Madrid. La grande masse de la population des pueblos catalans, notamment celle d'Espolla, les considère comme une caste de collaborateurs du régime nationaliste. La pratique religieuse est considérée comme une adhésion publique à cette conception.

On comprend la situation difficile du curé J. Xutglà quand il arrive à Espolla en 1939. Ces idées, bien ancrées, persistent pendant tout son ministère en cette paroisse. Elles règnent en 1942, quand je l'ai brièvement rencontré. Elles n'ont pas disparu actuellement. Elles déteignent sur les jugements portés

De Kerk bekleeft een prominente en geprivilegieerde plaats binnen de Spaanse Staat. Franco heeft haar op het einde van de oorlog een plechtige belofte gedaan: "*Spanje zal het imperium zijn, gekeerd naar God*" ⁽⁶⁾

Van 1936 tot 1939 werden ongeveer zestienduizend priesters, monniken en religieuzen vermoord door de republikeinen. Maar men mag daarom nog niet de terechtstellingen en vervolgingen vergeten waaronder de clerus en de katholieke Basken hebben geleden door de nationalistes, naar aanleiding van de planmatige "pacificatie" van het noorden van Spanje door deze laatste, na de verovering van Gijon op 21 oktober 1937. De Franco-aanhangers beschuldigheden hen er van samengewerkt te hebben met de republiek. In deze vervolgingscampagne werden 278 priesters en 125 religieuzen, waaronder 22 Jezuïeten, beroofd, gevangen genomen en gedeporteerd naar andere streken in Spanje. Later, op 16 december 1937, werden zestien onder hen terecht gesteld: geen enkele van hen verscheen voor een tribunaal en zij werden begraven zonder kist ⁽⁷⁾.

Onder de republiek worden de "priester-collaborateurs" eenvoudigweg beschouwd als mannen die een vast beroep hadden gekozen en automatisch ondergebracht bij een soort van professionele kaste, op dezelfde wijze als de geneesheren, de tandartsen, de rechters en advocaten. Indien het hen overkomt te t te schieten in hun beroep kunnen zij worden gedood. De sociale waardering toegekend aan deze priesterlijke hoogwaardigheid verklaart de vijandigheid ten aanzien van de religie. De arbeidersklasse vergriipt zich aan de kerkelijke leden omdat zij hen als schijnheilig beoordeelt daar (de kerkelijke leden n.v.d.r.) het gedrag van de burgerij en de hogere kringen afschermen door een valse spiritualiteit ⁽⁸⁾.

Deze mentaliteit heeft zich in Catalonië doorgezet met de invoering van het Franco-regime. Zij wordt ten andere ingewikkelder door de conceptie om hun ambt uit te oefenen in hun geboortestreek, volgens hetwelk de priesters van Catalaanse origine en met een Catalaans hart worden aangeduid door de hoge religieuze autoriteiten, die zonder voorbehoud de regering van Franco en bijgevolg de opheffing van het Catalaanse zelfbestuur steunen. Op de kansel mogen de pastoors zich niet meer tot hun kudde richten in het Catalaans: zij moeten het Castellano gebruiken, de taal van de Madrilenen. Het grootste gedeelte van de bevolking van de Catalaanse pueblos, met name deze van Espolla, beschouwen hen als een kaste van collaborateurs met nationalistische inslag. De religieuze praktijk wordt beschouwd als een publieke steun aan deze conceptie.

Men begrijpt de moeilijke situatie van pastoor J. Xutglà wanneer hij in 1939 in Espolla aankomt. Zijn goed verankerde ideeën blijven overeind gedurende zijn ganse ambtsperiode in deze parochie. Zij voeren de boventoon in 1942, wanneer ik hem kort heb ontmoet. Heden zijn zij niet verdwenen en zij ontcrachten de veroordelingen van zijn persoon.

⁽⁶⁾ Descola Jean - Histoire d'Espagne - Ibidem. pp 420 et 421

⁽⁷⁾ Thomas Hugh - Histoire de la guerre d'Espagne - Ibidem. Tome II. p. 199 et 243

⁽⁸⁾ Thomas Hugh - Histoire de la guerre d'Espagne - Ibidem. Tome I. pp. 251 et 252

⁽⁶⁾ ⁽⁸⁾: Zie hiernaast

sur sa personne. Elles sont à l'origine d'une grande réticence, empreinte de prudence, voire de sous-entendus, quand une opinion sur la valeur morale du prêtre est sollicitée. En 1998, chaque fois que j'ai tenté de savoir ce que la population d'Espolla pensait de lui et comment elle l'appréciait, je n'ai d'abord reçu, le plus souvent, de mes divers interlocuteurs, que des réponses brèves et vagues, du genre : « *C'était un brave homme* » ou encore « *je ne suis pas pratiquant. Je ne l'ai pas fréquenté. Mais on en disait du bien* ».

Les compléments de renseignements ne vinrent qu'ensuite, parcimonieusement, en réponse à certaines questions sur des détails précis.

V. Le geste du curé d'Espolla. Une tentative d'analyse

Dans l'analyse de l'assistance que m'accorda le curé J. Xutglá, le 23 juillet 1942, et dans la recherche des raisons qui l'inclinèrent à l'attitude qu'il adopta vis à vis de ces étrangers inconnus que nous représentions pour lui, quatre aspects peuvent être distingués.

Depuis mon séjour à Espolla en juin 1998, les trois premiers n'ont plus gardé l'atmosphère de mystère qui les entourait. Le quatrième est plus complexe, mais ne recèle aucun doute ni secret.

a. Le premier aspect est d'une évidence irrécusable : le curé d'Espolla ne m'a pas dénoncé aux autorités policières (Guardia Civil, carabineros). Il aurait pu le faire.

En 1942, le haut et le bas clergé, à l'exception des basques, étaient, dans leur très grande majorité, hautement favorables au régime franquiste. C'était une situation que les évadés belges connaissaient mal et évaluaient plus mal encore. Cette ignorance ne les incitait pas à la prudence. Ils auraient pu se souvenir que le 1er juillet 1937, le haut clergé espagnol, présidé par le cardinal Goma, primat d'Espagne, avait pris l'extraordinaire décision d'expédier une lettre commune aux évêques du monde entier. Les prélats terminaient cette lettre en qualifiant le mouvement nationaliste de « *grande famille où le citoyen atteint son plein développement*⁹ ». Certes, ces écrits avaient paru en pleine guerre. Mais depuis la victoire de Franco, rien n'avait changé en ce domaine. Bien au contraire. Cette conception s'était renforcée dans les faits. Il eût donc été normal qu'un prêtre, chargé du ministère sacerdotal d'une paroisse, refusât toute assistance à un étranger « illégal » et même, qu'il dénonçât ce « suspect » aux autorités policières locales.

⁹ Thomas Hugh. Ibidem. Tome II. Pp. 196 et 197

Zij liggen aan de basis van een grote terughoudendheid, voortspuitend uit voorzichtigheid en zelfs stilzwijgendheid, wanneer een mening over de morele waarde van de priester onder de aandacht wordt gebracht. Telkenmale wanneer ik in 1998 heb geprobeerd te weten te komen wat de bevolking van Espolla over hem dacht en hoe zij hem waardeerde, heb ik eerst en vooral en meestal, slechts korte en vage antwoorden gekregen van mijn verschillende gesprekspartners in de zin van: "Het was een brave man" of nog "Ik ben niet pratikerend. Ik heb hem niet bezocht. Maar men sprak er goeds over". De aanvullende inlichtingen kwamen slechts nadien, als karig antwoord op sommige vragen over precieze bijzonderheden.

V. Het gebaar van de pastoor van Espolla Een poging tot analyse

In de analyse van de bijstand die pastoor J. Xutglá mij verleende op 23 juli 1942 en bij het nazoeke van de redenen die neigden tot de houding die hij aannam ten aanzien van deze onbekende vreemdelingen die wij voor hem waren, kunnen vier aspecten worden onderscheiden. Sinds mijn verblijf te Espolla in 1998 hebben de eerste drie niet meer de mysterieuze sfeer die hen omgaf. Het vierde aspect is ingewikkelder maar verbergt geen enkele twijfel, noch geheim.

a. Het eerste aspect is van een onbetwistbare zekerheid: de pastoor van Espolla heeft mij niet verklikt aan de politionele autoriteiten (Guardia Civil, carabineros). Hij had het kunnen doen.

In 1942 waren de hogere en lagere clerus in zeer grote meerderheid, met uitzondering van de Basken, het Franco-regime zeer gunstig gezind. Het was een toestand die de Belgische ontsnapt slecht kenden en nog slechter inschatten. Deze onwetendheid zette hen niet aan tot voorzichtigheid. Zij zouden zich hebben kunnen herinneren dat op 1 juli 1937, de hoge Spaanse clerus, voorgezeten door kardinaal Goma, priemaat van Spanje, de buitengewone beslissing had genomen om een gemeenschappelijke brief te sturen aan al de bisschoppen ter wereld. De prelaten eindigden deze brief met de nationalistische beweging te kwalificeren als de « *grote familie waar de burger zijn volledige ontplooiing bereikt* »⁽⁹⁾ Zeker, deze geschriften waren verschenen in volle oorlog en deze conceptie had zich versterkt door de feiten. Het was dus normaal dat een priester, belast met een religieus ambt in een parochie, elke bijstand aan een "illegale" vreemdeling weigerde en hij deze "verdachte" zelfs verkliktte aan de lokale politionele autoriteiten.⁽⁹⁾ zie hiernaast

D'emblée, le curé d'Espolla a pris une attitude opposée. C'est tout à son honneur. Il s'est muré dans le silence en recouvrant d'un voile quasi-sacramental son œuvre d'assistance envers un étranger en détresse.

- b. Le deuxième aspect** est le prolongement logique et immédiat du premier : le prêtre procura discrètement et abondamment, avec la participation de sa mère, devenue complice de son silence, la nourriture dont mes camarades et moi avions tant besoin pour poursuivre notre équipée. En cela, il se conformait aux préceptes évangéliques dictés par sa foi.

Sa conscience lui rappelait des versets évoquant le Jugement dernier, où le Christ s'adresse aux Justes admis dans son Royaume et leur définit les critères qui basent son choix : *"J'ai eu faim et vous m'avez donné à manger ; j'ai eu soif et vous m'avez donné à boire ; j'étais étranger et vous m'avez recueilli ; j'étais nu et vous m'avez vêtu ; j'étais malade et vous m'avez visité ; j'étais en prison et vous êtes venus à moi (...). Chaque fois que vous avez fait cela envers un de mes humbles frères, c'est à moi que vous l'avez fait"* (Saint Matthieu. § XXV. Versets 31 à 40)

- c. Le troisième aspect** est plus difficile à débrouiller et à analyser. Il s'agit des conseils détaillés que le curé d'Espolla me fournit spontanément afin que mes camarades et moi puissions contourner ou traverser les dispositifs de la Guardia civil dans la région et ainsi échapper à la capture. L'attitude du prêtre laisse deviner qu'il ajouta des considérations profanes à celles qui étaient purement religieuses. Le zèle qu'il déploya, d'une manière très ordonnée, indique qu'il ne portait pas dans son cœur les représentants de l'autorité politique, en charge de la police et du maintien de l'ordre : en l'occurrence, les membres de la Guardia civil et, par extension, les carabineros. Était-ce la Guardia civil dans son ensemble avec ses procédés brutaux, ses exactions, sa participation aux récentes répressions sanglantes en Catalogne, son rôle capital dans la protection des rouages d'un pouvoir central fort qui avait balayé les spécificités et privilèges reconnus antérieurement à la Catalogne ? Ou bien, visait-il plus particulièrement les membres de la Guardia civil installés à Sant-Clemente et les carabineros cantonnés à Espolla ?

Il connaissait parfaitement leurs méthodes, programmes d'activités et habitudes dans l'accomplissement de leur service. Leur reprochait-il des événements qu'intérieurement il ne pouvait approuver et dont-il souhaitait écarter de ma route le renouvellement ?

Dans l'optique de mon analyse de la personnalité du curé d'Espolla et de ses motivations, se pose un corollaire important. Quel est le degré des risques qu'il avait fait réellement encourir à sa propre

Van meet af aan heeft de pastoor van Espolla een tegengestelde houding aangenomen. Het trekt hem geheel tot eer. Hij heeft zich ommuurd met strekt zwijgzaamheid, zijn werk van bijstandverlener met een quasi sacramentele sluier bedekkende, jegens een vreemdeling in nood.

- b. Het tweede aspect** is het onmiddellijke en logische verlengstuk van het eerste: de priester bezorgde discreet en overvloedig het voedsel dat mijn kameraden en ikzelf zo nodig hadden om ons avontuur te kunnen verder zetten, met de medewerking van zijn moeder, medeplichtig geworden aan zijn zwijgen. Daarbij gedroeg hij zich naar de evangelische voorschriften, opgelegd door zijn geloof. Zijn geweten herinnerde hem aan de verzen die het laatste oordeel weergeven, waar Christus zich richt tot zijn ware vrienden in zijn koninkrijk en hen de criteria omschrijft waarop zijn keuze steunt: *"Ik had honger en u heeft mij te eten gegeven; ik had dorst en u heeft mij te drinken gegeven; ik was een vreemdeling en u heeft mij verwelkomd; ik was naakt en u heeft mij gekleed; ik was ziek en u heeft mij bezocht; ik was gevangen en u bent tot mij gekomen (...). Telken male dat u dat heeft gedaan jegens een van mijn nederige broeders, hebt u dat aan mij gedaan"* (Sint Mattheus § XXV. Verzen 31 tot 40).

- c. Het derde aspect** valt moeilijker te ontwarren en te analyseren. Het betreft de gedetailleerde raadgevingen die de pastoor van Espolla mij spontaan geeft opdat mijn kameraden en ikzelf de maatregelen van de Guardia Civil in de regio zouden kunnen omzeilen of voorkomen en alzo ontsnappen aan gevangenneming. De houding van de priester laat raden dat hij wereldse beschouwingen toevoegde aan degene die zuiver religieus waren. De ijver die hij op een zeer besliste wijze tentoon spreidde duidt er op dat hij de vertegenwoordigers van de politieke autoriteiten, belast met politie en ordehandhaving, niet in zijn hart droeg: in onderhavig geval de Guardia Civil en in ruimere zin de carabineros. Is het de Guardia Civil in zijn geheel, met zijn brutale werkwijzen, zijn afpersingen, zijn deelname aan de recente bloedige repressie in Catalonië, zijn kapitale rol bij de bescherming van het raderwerk van een sterke centrale macht die de eerder aan Catalonië toegekende eigenheden en privileges had weggevaagd? Of beoogde hij meer in het bijzonder de leden van de Guardia Civil geïnstalleerd te Sant Clemente en de carabineros gekantonneerd te Espolla?

Hij kende perfect hun methodes, activiteitenprogramma's en gewoonten bij de uitvoering van hun dienst. Verweet hij hen gebeurtenissen die hij inwendig niet kon goedkeuren en waarvan hij de herhaling op mijn weg wenste te voorkomen?

In de optiek van mijn analyse van de persoonlijkheid en de beweegredenen van de pastoor van Espolla, volgt een belangrijke consequentie. Welke is de graad van risico's waaraan hij daadwerkelijk zijn eigen veiligheid bloot stelde, in de hypothese dat ik zijn gedrag aan

liberté, dans l'hypothèse où j'aurais révélé son comportement au cours des interrogatoires auxquels j'ai été soumis à Figueras après mon arrestation et pendant mon incarcération ?

Dans les réponses qui m'ont été données, des facteurs subjectifs ont joué un rôle qu'il est difficile d'apprécier et de mesurer dans une affaire d'évaluation qui ne devrait reposer, pour garantir son impartialité, que sur des critères purement objectifs. Or, ces critères eux-mêmes n'étaient pas identiques, selon les personnes qui exprimaient leur avis. Néanmoins, on doit constater que les réponses ont des teneurs assez concordantes dans leurs conclusions en ce sens que, si elles n'abolissent pas la notion de risques très graves pour le prêtre, elles tendent plutôt à minimiser, dans le concret, l'importance de ceux-ci. Ces opinions procèdent de mes conversations, à bâtons rompus, en des jours différents et sans concertation possible entre les diverses personnes qui se sont prêtées à ces dialogues.

Trois systèmes d'argumentation m'ont été présentés. Je les passerai succinctement en revue, en partant du plus élémentaire et en terminant par celui qui m'a paru le plus élaboré.

1. Dans un premier groupe, on trouve des autochtones qui, érudant tout avis direct sur la personne du prêtre, limitent leur jugement à l'énoncé de principes abstraits, trouvant leurs racines profondes dans la guerre civile et ses prolongements.

- a. De 1939 à 1979 –date de l'instauration de la démocratie en Catalogne – le régime franquiste et les « gens de Madrid » ont balayé l'autonomie de la Catalogne.
- b. le régime franquiste, qui a resserré sa poigne sur la Catalogne durant cette période, a reposé sur l'Armée, la Guardia Civil et le Clergé. Chacun des composants de cette trilogie de « castes » devait s'appuyer totalement sur les deux autres, en cette période où le régime franquiste affrontait de sérieuses difficultés pour s'imposer en Catalogne et, en outre, faire face aux situations délicates inhérentes à la 2ème Guerre mondiale.

Dans ce contexte de rigueur et de répression, m'expliquait-on, la Guardia civil devait méconnaître, si elles étaient portées à sa connaissance, les éventuelles incartades du curé d'un petit pueblo, s'il arrivait à ce personnage local de sortir de son domaine spirituel. Toutefois, il existait une condition à cette impunité : ne pas s'attaquer publiquement au régime politique ni franchir certaines limites dans l'extravagance. Au surplus, m'a-t-on fait remarquer, les prêtres catalans, dans leur ensemble, pour garder leur

het licht zou brengen in de loop van de ondervragingen te Figueras waaraan ik werd onderworpen na mijn arrestatie en gedurende mijn opsluiting ?

In de antwoorden die mij werden gegeven hebben subjectieve factoren een moeilijk te beoordelen en te meten rol gespeeld in een evaluatiegebeuren dat slechts op zuivere objectieve criteria zou moeten steunen om zijn onpartijdigheid te garanderen. Welnu, deze criteria zelf waren, volgens de personen die hun mening ventileerden, niet gelijk. Niettemin moet men vaststellen dat de antwoorden een vrij gelijklopende toon hadden in hun besluiten in deze zin dat, indien zij de notie van zeer zware risico's voor de priester niet opheffen, zij concreet eerder strekken tot het minimaliseren van deze laatsten. Deze meningen komen voort uit mijn conversaties van de hak op de tak over verschillende dagen, en zonder mogelijke uitwisseling van ideeën tussen de verschillende personen die instemden met deze dialogen.

Drie systemen van argumentatie werden mij aangereikt. Ik zal ze achtereenvolgens de revue laten passeren, vertrekkende van het meest elementaire en eindigend met dit dat mij het moeilijkst te verwezenlijken leek.

1. In een eerste groep vindt men de autochtonen die, elke rechtstreekse mening over de persoon van de priester vermijding, hun beoordelingen beperken tot het formuleren van abstracte principes die hun diepere wortels vinden in de burgeroorlog en zijn nasleep.

- a. Van 1939 tot 1979, datum van de invoering van de democratie in Catalonië, hebben de Franco-gezinden en de "lieden uit Madrid" het zelfbestuur van Catalonië weggevaagd.
- b. Het Franco-regime dat gedurende deze periode zijn krachtige greep op Catalonië heeft aangehaald, steunde hiervoor op het Leger, de Guardia Civil en de clerus. Elk van de samenstellers van deze trilogie van "clans" moest volledig steunen op de twee anderen in deze periode, waarin het Franco-regime ernstige moeilijkheden trotseerde om zich te doen gelden in Catalonië en o.a. delicate situaties het hoofd moest bieden, inherent aan de tweede wereldoorlog. In deze context van hardheid en repressie, zo werd mij verteld, moest de Guardia Civil de eventuele misstappen door de pastoor van een kleine pueblo miskennen indien zij er kennis van kreeg en dit plaatselijk personage er toe kwam zijn spiritueel terrein te verlaten. Er was evenwel een voorwaarde gekoppeld aan deze straffeloosheid: niet openlijk het politieke regime aanvallen, noch zekere grenzen van het buitensporige overschrijden. Bovendien, zo heeft men mij doen opmerken, hadden de Catalaanse priesters in hun geheel er alle

situation matérielle et leur prestige, avaient tout intérêt à ne pas aller trop loin dans des gestes de contestation. Tout comme les prêtres basques, ils gardaient dans l'infortune une âme autonomiste catalane. Mais, dans les faits, c'est-à-dire dans l'exercice public de leur ministère sacerdotal, ils devaient se soumettre aux ordres et directives du haut clergé qui était ultra-nationaliste. Le curé Xutglá ne s'était pas livré, le 23 juillet 1942, à des gestes publics d'opposition politique. Il n'avait donc pas à redouter de perdre l'immunité de principe accordée à un membre du clergé.

2. Le deuxième groupe de mes interlocuteurs est composé de personnes qui, les unes, ont connu le curé Xutglá à Espolla, et les autres, à Cassá de la Selva. Toutes ont développé une dialectique qui, bien que de même nature que celle du premier groupe, s'en distingue néanmoins par son caractère moins abstrait et plus circonstanciel. Ceci m'a permis d'obtenir le jugement global que l'opinion publique, dans ces deux paroisses, formulait sur la personnalité du prêtre. Dans ses grandes lignes, l'argumentation émise, appuyée par des exemples de caractère local, se résume ainsi. Pendant la période franquiste, il ne se passa pas de quinzaine, ni même de semaine, sans que le pouvoir central de Madrid ou les autorités officielles de Barcelone n'organisent dans la province de Gérone des cérémonies de toutes espèces, des revues militaires, des fêtes folkloriques ou religieuses et autres manifestations publiques où les autorités civiles, militaires et religieuses de Gérone, de Figueras et d'autres bourgades ne soient présentes. Le premier rang, derrière la plus haute autorité qui préside, est constitué d'une manière immuable par des membres du clergé, des officiers de la Guardia civil en grand uniforme et des officiers supérieurs de régiments de la garnison ou de la région militaire. C'est l'immanquable et prévisible rassemblement des piliers du régime !¹⁰

Peut-on concevoir que le commandant local de la Guardia civil, voisin régulier, en ces cérémonies, de l'autorité religieuse, épiscopale, décanale ou paroissiale, en arrive à créer des ennuis à un prêtre, fréquemment rencontré dans ces circonstances ou tout simplement bien connu de lui, peut-être un peu fantasque ou imprudent dans ses idées généreuses, étrangères à son domaine spirituel, si ces empiètements, même fâcheux, ne mettent pas en cause la solidité du régime et la sécurité de l'Etat ?

J'objectai que de telles manifestations devaient être rarissimes à Espolla, en raison de sa faible population et de son isolement. La participation de son curé à ce genre de réunions officielles ne devait pas être fréquente. Néanmoins, ses supérieurs hiérarchiques et les autorités civiles et militaires, locales et régionales, se devaient de recueillir le jugement de l'opinion publique d'Espolla et, plus

belang bij niet te ver te gaan met daden van contestatie, teneinde hun materiele situatie en hun prestige te behouden. Zoals de Baskische priesters behielden zij in alle tegenslag, een onafhankelijke Catalaanse geest. Maar in feite, t.t.z. bij de publieke uitoefening van hun geestelijk ambt, moesten zij zich onderwerpen aan de bevelen en richtlijnen van de hoge clerus die ultra nationalistisch was. Pastoor Xutglá had zich de 23ste juli 1942 niet overgegeven aan publieke handelingen van politieke oppositie. Hij moest dus niet vrezen zijn principiële immuniteit te verliezen toegekend aan een lid van de clerus.

2. De tweede groep van mijn gesprekspartners is samengesteld uit én personen die pastoor Xutglá te Espolla gekend hebben én de andere te Cassa de la Selva. Allen hebben een dialectiek ontwikkeld die, alhoewel van dezelfde aard als deze van de eerste groep, zich er niettemin van onderscheidt door zijn minder abstract en omstandiger karakter. Dit heeft mij toegelaten de globale beoordeling te bekomen die de publieke opinie in deze twee parochies formuleerde over de persoonlijkheid van de priester. In grote lijnen vat de aangebrachte argumentatie, benadrukt door voorbeelden van plaatselijke aard, zich als volgt samen: onder de Franco-periode ging er geen halve maand, zelfs geen week voorbij zonder dat het centrale gezag te Madrid of de officiële autoriteiten te Barcelona in de provincie Gerona allerhande feestelijkheden, militaire parades, folklorische of religieuze feesten en andere publieke manifestaties organiseerden, zonder dat de burgerlijke, militaire en religieuze autoriteiten van Gerona, Figueras en andere stadjes aanwezig waren. De eerste rij achter de hoogste autoriteit die de manifestatie voorziet, is onveranderlijk samengesteld uit leden van de clerus, officieren van de Guardia Civil in gala-uniform en hogere officieren van de regimenten van het garnizoen of van de militaire regio. Het is de onvermijdelijke en voorspelbare bijeenkomst van de pijlers van het regime⁽¹⁰⁾. Kan men zich indenken dat de plaatselijke commandant van de Guardia Civil, als normale buurman, bij deze plechtigheden van religieuze, bisschoppelijke, decanale of parochiale aard er toe komt een priester, die hij in deze omstandigheden regelmatig heeft ontmoet of die hij goed kent en die misschien een beetje grillig of onvoorzichtig is in zijn edelmoedig denken vreemd aan zijn geestelijk gebied, in moeilijkheden te brengen indien zijn inbreuken, zelfs al zijn deze te betreuren, de solidariteit van het regime en de veiligheid van de staat niet in het geding brengen?

Ik bracht hier tegenin dat dergelijk manifestaties zeer zeldzaam moesten zijn te Espolla als gevolg van zijn kleine bevolking en zijn isolement. De deelname van de pastoor aan dit soort van officiële samenkomsten moest niet frequent zijn. Niettemin behoorden zijn hiërarchische oversten en de burgerlijke en militaire autoriteiten, de beoordeling van zijn persoon door de publieke opinie van Espolla

⁽¹⁰⁾ En 1942-1943, le gouverneur civil de la province de Gérone est un ancien colonel de la Guardia civil.

⁽¹⁰⁾ In 1942-1943, is de gouverneur van de provincie van Gerona een voormalige kolonel van de Guardia Civil.

tard, de Cassá de la Selva, sur sa personne. Quel était le sentiment général ? Je reçus, chaque fois que j'abordai le sujet et posai la question, la même réponse laconique, dépourvue de tout commentaire : « *C'était un brave homme* » (un buen hombre).

3. Le troisième groupe d'interlocuteurs est composé de personnes originaires d'Espolla, ayant personnellement bien connu le prêtre. Grâce à elles, j'obtins une esquisse fiable de la psychologie du curé J. Xutglá, aux environs de l'année 1942.

L'une d'elles avait servi sa messe, chaque matin, durant six ans. Cet homme m'a rapporté qu'en 1943, des carabineros en poste à Espolla avaient froidement abattu un inconnu qui, venant d'un des sentiers de la chaîne des cimes – peut-être celui de notre itinéraire – se dirigeait vers le village. Ils avaient fait feu sur lui, sans avertissement ni sommation préalable, « *parce que cet individu aurait pu constituer une menace* » ! Le curé d'Espolla, averti de l'incident, s'était aussitôt rendu sur place, accompagné de son enfant de chœur, pour administrer l'Extrême Onction à l'agonisant. Celui-ci mourut quelques instants plus tard. Il ne fut jamais identifié. Sans aucun détour, le curé Xutglá refusa ouvertement d'admettre les prétextes indéfendables allégués par les carabineros pour tenter de justifier ce meurtre répugnant. C'était un malheur de plus qu'il ajoutait à la longue liste des atrocités « *goyescas* » du passé récent de la guerre civile et de la répression franquiste, toujours en cours en Catalogne. Comme je demandais à mon interlocuteur la nature du lien qu'il plaçait entre cet assassinat banalisé et ma propre histoire, il me fournit une explication cohérente sur la personnalité du prêtre et son attitude à mon égard.

Le curé Xutglá, en 1942, exerçait son ministère sacerdotal au sein d'une population qui, sur le plan religieux, était composée d'une très large majorité d'indifférents et de non-pratiquants et qui, sur le plan politique, était qualifiée de « rouge » dans sa quasi-totalité, par les autorités nationalistes en place. Malgré les difficultés que cette situation comportait pour lui, il intégrait à ses convictions religieuses et à sa mission pastorale un objectif permanent : réduire et si possible, effacer les haines inexpiables qui, depuis la guerre civile, déchiraient des familles et transformaient en ennemis des amis et voisins d'antan. « *C'était un idéaliste social* », me résuma mon interlocuteur.

en later door deze van Cassa de la Selva, te aanvaarden. Welk was het algemeen gevoel? Ik ontving telkens, ontdaan van elke commentaar, hetzelfde laconieke antwoord wanneer ik het onderwerp aansneed en de vraag stelde: "*Het was een brave man*" (un buen hombre)

3. De derde groep gesprekspartners is samengesteld uit oorspronkelijke personen van Espolla, die de priester persoonlijk goed gekend hebben. Dank zij hen bekom ik een betrouwbare schets van de psychologie van pastoor J. Xutglá, ongeveer rond het jaar 1942. Een van hen had, gedurende zes jaar, elke morgen zijn mis gediend. Deze man heeft mij gerapporteerd dat in 1943 een onbekende, komende van een van de paden van de bergketens – misschien deze van onze reisweg – en die zich naar het dorp begaf, door carabineros van de post te Espolla, koudweg werd gedood. Zij hadden hem beschoten zonder verwittiging noch voorafgaande aanmaning " *omdat dit individu een bedreiging zou kunnen vormen* " ! De pastoor van Espolla verwittigd omtrent het incident, begaf zich onmiddellijk ter plaatse vergezeld van zijn koorknaap om de zieltogende de laatste sacramenten toe te dienen. Deze stierf een paar ogenblikken later. Hij werd nooit geïdentificeerd. Zonder enige omweg weigerde pastoor Xutglá openlijk de onverdedigbare voorwendsels te aanvaarden, aangevoerd door de carabineros om te trachten deze weerzinwekkende moord te rechtvaardigen. Het was het zoveelste ongeluk dat hij toevoegde aan de lange lijst van wrede daden "*goyescas*" uit het recente verleden van de burgeroorlog en de Franco-repressie die nog altijd aan de gang was in Catalonië. Als ik aan mijn gesprekspartner naar de aard van het verband vroeg tussen deze moord en mijn eigen geschiedenis, dan gaf hij mij een coherente uitleg over de persoonlijkheid van de priester en zijn houding tegenover mij.

In 1942 oefende pastoor Xutglá zijn priesterlijk ambt uit in de schoot van een bevolking die op religieus gebied bestond uit een zeer grote groep van onverschilligen en niet pratikerenden die in hun quasi totaliteit op het politieke vlak, gekwalificeerd werden als "rood" door de plaatselijke nationalistische overheden. Ondanks de moeilijkheden die deze toestand voor hem meebracht integreerde hij in zijn religieuze overtuiging en in zijn pastorale zending een permanent doel: de onvergeeflijke haatgevoelens, die sinds de burgeroorlog families verscheurden en vroegere vrienden en buren hervormden tot vijanden, verminderen en indien mogelijk wegvagen. "*Het was een sociale idealist*" vatte mijn gesprekspartner het voor mij samen.

Après quelques instants de réflexion, il rectifia son premier jugement par une autre formulation : « *Non. Il était plus que cela. C'était un mystique. Son mysticisme, d'essence purement religieuse, se nourrissait de charité, mais celle-ci était principalement axée sur la réconciliation et la paix* ».

Certes, son mysticisme se mouvait dans un univers, étranger en principe, à la politique. Mais, négliger celle-ci dans sa vision, ce serait oublier les réalités de l'époque en Catalogne. Mon interlocuteur en convenait. A cette recherche de la réconciliation entre les hommes, faisait contraste, dans l'esprit du prêtre, le tableau des atrocités qu'il avait vues et se prolongeaient encore, trois ans après la fin officielle de la guerre : les tueries, les exécutions, les exactions, les exils, les emprisonnements ne reposant que sur des motifs idéologiques ou des règlements de compte. Terrible exemple : L. Companys (1833-1940), ancien Président de la Catalogne autonome sous la République, s'était enfui en France en janvier 1939. Arrêté à La Baule (Loire-Atlantique) en août 1940 et remis aux autorités espagnoles, il fut reconduit à Barcelone, condamné à mort et fusillé à Montjuich, la même année.

Dans l'optique du curé d'Espolla, la perte de la liberté n'était qu'un premier pas vers les atrocités et la mort violente. En 1942, la Guardia civil en était l'agent principal d'exécution. Elle usait largement de ses pouvoirs discrétionnaires, surtout dans les campagnes où le contrôle des activités de ses membres était beaucoup plus difficile que dans les villes. Aussi, échapper à la Guardia civil quand on n'avait commis aucun crime ou délit grave, était pour le curé, une question qui relevait de la Justice sociale et qui s'apparentait étroitement à son idéal religieux. La charité peut se muer en combat. En se modernisant, si elle exclut la violence, elle admet la force, à condition que celle-ci soit le fruit de la douceur et de la bonté.

Et, sur cette lancée, mon interlocuteur n'excluait pas dans ce mysticisme l'intervention additionnelle d'un idéal culturel catalan qui permettait, dans une certaine mesure, au curé Xutglá, de faire front aux idées et agissements des membres locaux de la Guardia civil, casernés à Sant Clemente et à Figueras, défenseurs du pouvoir central anti-catalan. Je lui demandai si, à son avis, le curé avait couru des risques pour l'aide matérielle qu'il m'avait accordée et surtout pour ses conseils, entièrement axés sur les moyens d'éviter toute rencontre avec la Guardia civil. Il me répondit que

Na enkele ogenblikken van nadenken verbeterde hij zij eerste beoordeling met een andere formulering : " *Nee, hij was meer dan dat. Zijn mysticisme, in essentie zuiver religieus, voedde zich met liefdadigheid, maar deze was vooral gericht op verzoening en vrede* ".

Zeker, zijn mysticisme maakte deel uit van een wereld die in principe vreemd was aan de politiek. Maar deze miskennen in zijn visie, zou voorbijgaan zijn aan de realiteit in Catalonië in deze periode. Mijn gesprekspartner paste hiervoor. Bij deze zoektocht naar verzoening tussen de mensen vormde het beeld van wreedheden die hij had gezien en die drie jaar na het officiële einde van de oorlog nog doorgingen, een tegenstelling in de geest van de priester: de bloedbaden, de terechtstellingen, de afpersingen, de verbanningen, de opsluitingen steunden enkel op ideologische motieven of afrekeningen.

Een verschrikkelijk voorbeeld: L. Companys (1833-1940), voormalig president van het autonome Catalonië onder de republiek, was naar Frankrijk gevlucht in januari 1939. Aangehouden te La Baule (Loire-Atlantique) in augustus 1940 en overgedragen aan de Spaanse autoriteiten, werd hij teruggebracht naar Barcelona, ter dood veroordeeld en gefusilleerd te Montjuich hetzelfde jaar.

In de optiek van de pastoor van Espolla was het verlies van de vrijheid slechts een eerste stap naar de wreedheden en de gewelddadige dood. In 1942 was de Guardia Civil de voornaamste uitvoerende agent. Zij maakte ruim en willekeurig gebruik van haar macht, vooral op het platteland waar de controle van de activiteiten van haar leden veel moeilijker was dan in de steden. Ook ontsnappen aan de Guardia Civil, wanneer men geen enkele misdaad of zwaar vergrijp had gepleegd, was voor de pastoor een kwestie van sociale rechtvaardigheid die nauw verwant was met zijn religieus ideaal. Liefdadigheid kan zich mengen in de strijd. Indien zij zich aanpast en het geweld uitsluit, laat zij kracht toe op voorwaarde dat deze het gevolg is van zachtheid en goedheid.

En in deze zin sluit mijngesprekspartner een bijkomende inmenging van een Catalaans cultureel ideaal in dit mysticisme niet uit dat pastoor Xutglá in zekere zin toeliet in te gaan tegen de ideeën en handelingen van lokale leden van de Guardia Civil, gekazerneerd te Sant Clemente en te Figueras, verdedigers van de centrale anti-Catalaanse macht. Ik vroeg hem of, naar zijn mening, de pastoor risico's had gelopen voor de materiële hulp die hij mij had verleend en vooral voor zijn raadgevingen, volledig gericht op de middelen om elke ontmoeting met de Guardia Civil te vermijden. Hij antwoordde mij dat de pastoor braaf genoeg was

le curé avait suffisamment de sagesse pour évaluer jusqu'où il pouvait s'avancer dans le domaine où la politique vient frôler les matières purement religieuses. Je lui objectai que, dans le cas présent, certaines autorités auraient pu considérer que c'était une réelle immixtion dans la politique. Il me concéda que le curé avait pris des risques que sa mystique lui faisait assumer. « *C'est une règle chez tous les mystiques. L'Histoire en donne de nombreux exemples* »

Que pouvais-je ajouter à cette conclusion émanant d'un homme qui, quotidiennement, avait vu, observé et écouté le curé d'Espolla ?

Au total, il est évident que, malgré la persistance de quelques zones obscures, on peut affirmer que les raisons déterminantes qui motivèrent le curé d'Espolla dans son œuvre de charité s'identifiaient à un devoir religieux précis : se conformer aux préceptes évangéliques jusqu'aux limites extrêmes. Ajoutait-il des pensées de nature profane à de telles considérations purement religieuses ? Les circonstances s'y prêtaient. Le zèle qu'il déploya méthodiquement, au risque d'être inquiet, peu ou prou, par les autorités, incline à ne pas écarter cette possibilité. Mais, semble-t-il, dans son esprit, les idéaux sociaux de justice, de liberté et même de culture catalane spécifique qu'il ajoutait à sa foi religieuse se confondaient dans un seul élan mystique où charité, paix et liberté trouvaient leur place. La synthèse des multiples détails que j'ai appris en juin 1998 au cours de mon séjour à Espolla et dans ses prolongements m'incite à admettre cette perspective unificatrice d'une personnalité pleine de générosité.

d. Le quatrième aspect de cette analyse, contrairement à ses trois prédécesseurs est plus spéculatif qu'explicatif.

Tous mes informateurs catalans, bons connaisseurs des premiers temps du régime de Franco dans la région, sont unanimes sur un trait de la personnalité morale de l'abbé Josep Xutglà. Il se résume en une phrase : la chance était avec moi et m'a favorisé quand j'ai rencontré ce prêtre. La plupart de ses pairs ecclésiastiques m'auraient dénoncé ou éconduit.

Deux questions méritent d'être élucidées. En premier lieu, on peut se demander si le geste du prêtre fut uniquement inspiré par les circonstances fortuites du moment. Lui connaît-on une appartenance à un réseau d'aide à des évadés ou à des opposants politiques catalans ?

En deuxième lieu, aurait-il pu faire davantage pour notre groupe en juillet 1942 et, dans l'affirmative, pourquoi ne l'a-t-il pas fait ?

om in te schatten hoever hij mocht gaan op het gebied waar de politiek raakt aan de strikt religieuze materie. Ik wierp hiertegen op dat sommige autoriteiten in dit geval het zouden hebben kunnen beschouwen als een reële inmenging in de politiek. Hij gaf toe dat de pastoor de risico's had genomen die zijn mystiek hem deed aanvaarden. « *Het is een regel van al de mystici. De Geschiedenis geeft er vele voorbeelden van* »

Wat kon ik aan deze conclusie toevoegen. aangevoerd door een man die de pastoor van Espolla dagelijks had gezien, geobserveerd en beluisterd?

In zijn geheel genomen is het vanzelfsprekend dat, ondanks het voortbestaan van enkele duistere gebieden, men kan bevestigen dat de bepalende redenen die de pastoor van Espolla aanzetten tot zijn liefdadigheidswerk, zich identificeerden met een duidelijk religieus werk: zich tot aan de uiterste limieten richten naar de evangelische voorschriften. Voegde hij soms aan deze zuiver religieuze beschouwingen materiële gedachten toe? De omstandigheden leenden er zich toe. De ijver die hij methodologisch ontplooipte met het risico door de autoriteiten te worden verontrust, neigt er toe deze mogelijkheid niet uit te sluiten. Maar, schijnt het, in zijn geest werden de sociale idealen van rechtvaardigheid, van vrijheid en zelfs de bijzondere Catalaanse cultuur die hij aan zijn religieus geloof toevoegde, vermengd tot een enkele mystieke of liefdadige aanpak waar vrede en vrijheid hun plaats hadden. De synthese van meerdere bijzonderheden die ik heb vernomen in juni 1998 gedurende mijn verblijf te Espolla en later, zetten mij er toe aan deze één geworden toekomstvisie van een persoonlijkheid vol edelmoedigheid, te aanvaarden.

d. Het vierde luik van deze analyse, in tegenstelling tot zijn drie vorige, is eerder van speculatieve dan van verklarende aard. Al mijn Catalaanse informanten, goede kenners van de eerste perioden van het Franco-regime in de regio, zijn unaniem over één trek van de morele persoonlijkheid van pastoor Josep Xutglà. Zij laat zich samenvatten in één zin: het geluk was met mij en was mij gunstig gezind wanneer ik deze priester ontmoette. De grote meerderheid van zijn geestelijke gelijken zouden mij hebben verklikt of afgescheept.

Twee vragen verdienen te worden toegelicht. Op de eerste plaats kan men zich afvragen of het gebaar van de priester uitsluitend werd geïnspireerd door de toevallige omstandigheden van het ogenblik. Maakte hij deel uit van een netwerk tot hulp aan ontsnappen of van Catalaanse politieke opposanten? In de tweede plaats, had hij in juli 1942 meer kunnen doen voor onze groep en in geval van bevestiging, waarom heeft hij het niet gedaan?

- (1) En ce qui concerne la première question, les « anciens d'Espolla » sans s'être concertés, m'ont donné le fond de leur pensée sous forme d'une réponse nette. Ce sont des circonstances fortuites qui offrirent au curé d'Espolla l'occasion d'aider son prochain en difficulté. Son geste de « bon Samaritain » fut purement individuel, ponctuel et solitaire. Personne le lui connaît des comportements, des agissements permettant de soupçonner qu'il fût un maillon d'un réseau organisé de « résistance » au régime de Franco.

Josep Xutglá, né en Catalogne de parents catalans, éduqué à Gérone en Catalogne, pensait en catalan. Devant l'échec du séparatisme catalan, il aurait pu faire siennes les conclusions de la célèbre allocution que prononça le grand philosophe basque Miguel de Unamuno, le 12 octobre 1936, à Salamanque. C'était le jour de fête de l'Hispanité. Une cérémonie avait lieu dans l'amphithéâtre solennel de l'Université dont il était le recteur. Au premier rang de l'assistance on remarquait Madame Franco, l'évêque du lieu, le gouverneur civil et le général nationaliste Millan Astray. Ce dernier venait de lancer une violente attaque contre les Provinces basques et la Catalogne, « *des cancers dans le corps de la nation* », et contre les intellectuels universitaires.

Unamuno improvisa une réponse cinglante qu'il termina par ces mots : « *Vous vaincrez parce que vous possédez plus de force brutale qu'il ne vous en faut. Mais vous ne convaincrez pas. Car pour convaincre, il faut que vous persuadiez. Or, pour persuader, il vous faudrait avoir ce qui vous manque : la raison et le droit dans la lutte. Je considère comme inutile de vous exhorter à penser à l'Espagne. J'ai terminé* »¹¹

Vaincre n'est pas convaincre. Formule qui fut certainement adoptée par beaucoup d'intellectuels catalans en attendant le retour de jours meilleurs. Mais chez beaucoup, ce fut l'expression d'une forme individuelle d'opposition culturelle. Rien n'indique que le curé Xutglá ait dépassé ce stade et ait fait partie d'un réseau d'aide en faveur d'opposants au régime ou d'évadés étrangers traversant l'Espagne pendant la 2ème Guerre mondiale pour continuer la lutte contre les Puissances de l'Axe.

¹¹⁾ Thomas Hugh - Ibidem. Tome II. pp. 52 à 54

- (1) Wat de eerste vraag betreft, hebben de « ouderen van Espolla » zonder gezamenlijk overleg, mij hun diepste gedachten kenbaar gemaakt onder de vorm van een duidelijk antwoord. Het zijn de toevallige omstandigheden die aan de pastoor van Espolla de gelegenheid boden om zijn medemens in nood te helpen. Zijn gebaar als « barmhartige Samaritaan » was zuiver individueel, punctueel en alleenstaand. Niemand kent hem gedragingen of machinaties toe om te laten veronderstellen dat hij een schakel was van een georganiseerd « weerstandsnet » in het Franco-regime.

Josep Xutglá geboren in Catalonië uit Catalaanse ouders, opgevoed te Gerona in Catalonië, dacht in het Catalaans. Voor de hachelijke positie van het Catalaanse separatisme had hij de conclusies uit de beroemde toespraak van de grote Baskische filosoof Miguel de Unamuno op 12 oktober 1936 te Salamanque tot de zijne kunnen maken. Het was op de feestdag van het Spaanse Schiereiland. In het statige amfitheater van de universiteit waarvan hij de rector was, vond een plechtigheid plaats. Op de eerste rij met toehoorders merkte men Mevrouw Franco op, de plaatselijke bisschop, de burgerlijke gouverneur en de nationalistische generaal Millan Astray. Deze laatste had even voordien een heftige aanval gedaan op de Baskische provincies en Catalonië en tegen de universitaire intellectuelen: « *Kankergezwellen in het lichaam van de natie* ». Unamuno improviseerde een striemend antwoord dat hij besloot met de volgende woorden: « *U overwint omdat u over méér dan een meedogenloze kracht beschikt. Maar u overtuigt niet. Want om te overtuigen is het nodig dat u doet geloven. Welnu, om te ~~doen~~ geloven zou u moeten beschikken over datgene dat u mist: de rede en het recht in de strijd. Ik beschouw het als overbodig u aan te moedigen Spanje te gedenken. Ik het gezegd* »⁽¹¹⁾

Overwinnen is niet gelijk aan overtuigen. Een gezegde dat zeker door vele Catalaanse intellectuelen werd aangenomen in afwachting van betere dagen. Maar voor velen was dit de uitdrukking van een persoonlijke culturele oppositie. Niets wijst er op dat pastoor Xutglá dit stadium voorbij was en hij deel uit zou gemaakt hebben van een hulpnetwerk ten gunste van tegenstanders van het regime of van ontsnapte vreemdelingen die Spanje doorkruisten onder de tweede wereldoorlog om de strijd verder te zetten tegen de Asmogendheden.

⁽¹¹⁾ Thomas Hugh - Ibidem - Deel II. Bl 52 tot 54

- (2) L'autre question est plus complexe. Le curé d'Espolla pouvait-il faire davantage dans le domaine de l'aide qu'il m'a dispensée ?

Je l'avais informé avec franchise des plans immédiats de notre groupe : Barcelone et une frontière vers l'Outre-mer. Il se trouvait depuis trois ans dans un village qualifié de « rouge ». Il aurait pu nous mettre en rapport avec un « rouge » d'Espolla ou des environs, afin que nous soyons menés à bon port, par des voies sûres et recueillis éventuellement par des familles catalanes. Parmi ses ouailles, il connaissait certainement des « rouges » en qui il avait une confiance totale et à qui il aurait pu nous adresser.

Il m'indiqua trois églises de Figueras où nous pouvions trouver un asile temporaire. Pourquoi ne nous a-t-il pas envoyé vers un des prêtres qui pensaient comme lui et qui auraient pu agir comme lui ?

C'est qu'en ce cas, il aurait dépassé la frontière d'une zone indécise où le caritatif spirituel se mêle au caritatif social à relents politiques. Manifestement, il se croyait encore autorisé, en conscience, à agir dans ce territoire mixte, mal défini, même si en cela, il s'attaquait d'une manière souterraine à la Guardia Civil.

Mais, selon la remarque d'un de mes informateurs catalans, toutes les indications que le prêtre me donnait et qu'il me faisait répéter par cœur pour être certain que je les avais assimilées étaient uniquement orales. Aucun écrit n'aurait pu se retourner contre lui, en cas de difficultés avec des autorités soupçonneuses. C'est à partir du moment où son aide revêtait un caractère indiscutablement politique qu'il se plaçait en situation de péril pour sa liberté.

Selon ses propres critères personnels, le curé Xutglà n'a pas franchi cette frontière au cours de notre rencontre de juillet 1942. Néanmoins, on peut penser que, dans le climat politique qui régnait à cette époque dans l'Alt Empordà, s'il avait été pris en flagrant délit d'aide envers des étrangers professant des idées non conformes à celles de Franco, notamment en matière de politique étrangère, il aurait suffi qu'une autorité quelconque de la Seguridad ou de la Guardia civil donnât une autre interprétation à son geste pour tout modifier. Il aurait pu rejoindre les prêtres basques et catalans, emprisonnés et soumis aux cruautés insupportables des fanatiques du régime.

Le curé d'Espolla s'est bien gardé de pénétrer dans le domaine indiscutable de la politique, ce monde profane, dangereux, régi par une orthodoxie qui est celle des vainqueurs.

- (2) De andere vraag is complexer. Kon de pastoor van Espolla meer doen op het gebied van hulpverlening die hij mij rijkelijk had verschaft? Ik had hem met terughoudendheid ingelicht over de onmiddellijke plannen van onze groep: Barcelona en de grens naar de overzeese gebieden. Sinds drie jaar bevond hij zich in een dorp dat als "rood" was gekwalificeerd. Hij had ons in verbinding kunnen brengen met een "rode" van Espolla of uit de omgeving zodat wij, langs zekere wegen naar een veilige haven konden worden gebracht en eventueel konden worden opgevangen door Catalaanse families. Hij kende onder zijn schapen zeker "roden" in wie hij een totaal vertrouwen had en naar wie hij ons had kunnen verwijzen.

Hij duidde mij drie kerken aan te Figueras waar wij een tijdelijk toevluchtsoord konden vinden. Waarom heeft hij ons niet naar een van de priesters gestuurd die dachten zoals hij? In dit geval zou hij de grens van een twijfelachtig gebied hebben overschreden waar spirituele liefdadigheid, met een zweem van politiek, zich vermengt met sociale liefdadigheid. Klaarblijkelijk geloofde hij in geweten nog dat het toegelaten was te handelen op dit gemengde, slecht afgelijnde terrein zelfs als hij zich daardoor op een verdoken wijze vergreep aan de Guardia Civil.

Maar volgens de opmerkingen van één van mijn Catalaanse informanten waren al de aanwijzingen die de priester mij gaf uitsluitend mondeling. Geen enkel geschrift zou zich tegen hem kunnen keren in geval van moeilijkheden met verdachte autoriteiten. Het is vanaf het ogenblik dat zijn hulp een onbetwistbaar politiek karakter kreeg dat hij zich in een situatie plaatste met gevaar voor zijn vrijheid. Volgens zijn persoonlijke criteria heeft pastoor Xutglà deze grens niet overschreden bij onze ontmoeting in juli 1942. Niettemin kan men zich indenken dat in het politieke klimaat dat er in die periode in Alt Empordà heerste en indien hij was betrappt op het flagrante misdrijf van hulp aan vreemdelingen die ideeën verkondigden die niet overeenstemden met deze van Franco vooral inzake buitenlandse politiek, het had volstaan dat de een of andere autoriteit van de Seguridad of de Guardia Civil een andere interpretatie gaf aan zijn gebaar om alles te wijzigen. Hij zou de Baskische en Catalaanse priesters hebben kunnen vervoegen, gevangen zijn genomen en onderworpen aan meedogenloze wreedheden door fanatiekelingen van het regime. De pastoor van Espolla heeft er zich wel degelijk voor gehoeid het domein van de onbetwistbare politiek, deze profane en gevaarlijke wereld te betreden, geregeerd door de orthodoxie van de overwinnaars.

Il est demeuré dans ses terres mystiques où s'exprime la démarche solitaire d'un idéaliste qui, dans son repliement à base religieuse, n'exclut toutefois pas, de la dynamique de sa foi, ni l'action, ni le sens de l'humain, ni la générosité.

Après m'avoir accompagné jusqu'à cette frontière périlleuse où commence franchement la politique, il ne lui restait plus qu'à me souhaiter « bonne chance »

Adios. Buena suerte !

VI. Conclusions

L'épisode du franchissement des Pyrénées n'était qu'une étape. Après leur arrestation, les six membres du groupe subirent les épreuves de l'incarcération à la prison de Figueras, au Carcel Modelo de Barcelone et à la prison de Saragosse. Puis, ce fut l'internement au camp de concentration de Miranda de Ebro.

Libérés à des dates diverses entre le 15 mars 1943 et la fin mai 1943 selon les personnes, ils parvinrent enfin en Grande-Bretagne où, tous les six, ils servirent dans la Royal Air Force.

Delorme périt dans un accident en 1945. Les autres rentrèrent en Belgique, au retour du temps de paix. Trois d'entre eux, - Albert-Emile Oger, Marcel Van der Kelen et l'auteur de ce récit, - continuèrent leur carrière dans le milieu de l'aviation militaire, dans les rangs de la Force Aérienne, créée le 15 octobre 1946.

Marc Stainier s'engagea dans l'aviation commerciale. Jean Weygaerts, officier de réserve, reprit sa place dans le cadre professoral d'un établissement d'enseignement, mais demeura très actif, sous diverses formes, à l'Aéro-Club Royal de Belgique et dans l'aviation privée.

Du groupe de ces six hommes, seuls Albert-Emile Oger et l'auteur sont encore en vie en avril 1999.

Jean Weygaerts, dans les mois qui ont précédé sa mort survenue en août 1998, avait approuvé l'ébauche de ce récit.

Plus récemment, Albert-Emile Oger m'a fait des remarques très pertinentes sur des détails et des dates : elles ont trouvé place dans la version définitive de ce texte. Je l'en remercie vivement.

La cohésion fraternelle inébranlable qui unissait les six hommes, dans les dures circonstances de leur aventure pyrénéenne, me donne la conviction profonde que mes trois autres camarades qui ne sont plus de ce monde en auraient approuvé les termes.

Hij is op zijn mystiek terrein gebleven waar zich de solitaire houding van een idealist weerspiegelt die, in een religieuze terugplooiing, de dynamiek van zijn geloof helemaal niet uitsluit, noch de actie, noch de zin van het humane, noch de edelmoedigheid.

Na mij vergezeld te hebben tot aan deze gevaarlijke grens, waar eerlijk gezegd de politiek begint, bleef hem niets anders meer over dan mij "het ga je goed" te wensen.

Adios. Buena suerte!

VI. Besluiten

De episode van de overtocht van de Pyreneeën was slechts één etappe. Na hun aanhouding ondergaan de zes leden van de groep de beproevingen van de opsluiting in het gevang van Figueras, in het Carcel Modelo van Barcelona en in het gevang van Saragossa. Nadien volgt de internering in het concentratiekamp van Miranda de Ebro.

Bevrijd op verschillende data tussen de 15de maart en einde mei 1943, afhankelijk van de personen, slagen zij er uiteindelijk in Groot-Brittannië te bereiken waar zij alle zes dienst nemen bij de Royal Air Force.

Delorme komt om het leven bij een ongeval in 1945. De anderen keren terug naar België, bij het ingaan van de vrede. Drie onder hen, Albert-Emile Oger, Marcel Van der Kelen en de auteur van dit verhaal, vervolgen hun loopbaan in het milieu van de militaire luchtvaart in de rangen van de Luchtmacht, opgericht op 15 oktober 1946.

Marc Stainier trad toe de commerciële luchtvaart. Jean Weygaerts, officier in de reserve, nam opnieuw zijn plaats in als leraar in een onderwijsinstelling maar werd zeer actief onder verschillende vormen in de Koninklijke Aero-Club van België en in de private luchtvaart.

Van de groep van zes mensen zijn alleen Albert-Emile Oger en de schrijver nog in leven in april 1999. Jean Weygaerts had, in de maanden die zijn overlijden vooraf gingen, zijn goedkeuring gehecht aan het ontwerp van dit verhaal. Meer recentelijk heeft Albert-Emile Oger mij zeer pertinente opmerkingen gemaakt met betrekking tot bijzonderheden en data: zij werden verwerkt in de definitieve versie van de tekst. Ik dank hem hiervoor van ganser harte.

De onwankelbare, broederlijke samenhang die de zes mannen verenigde in de harde omstandigheden van hun Pyreneeën avontuur, geven mij de diepe overtuiging dat mijn andere drie kameraden, die niet meer tot deze wereld behoren, de neerslag ervan zouden hebben goed gevonden.

Au retour de mon séjour de juin 1998 à Espolla, j'ai dressé un bilan.

Depuis l'instauration d'un pouvoir démocratique en Catalogne en 1979, le recul du temps a favorisé le recueil de témoignages d'autochtones, soucieux d'impartialité et de vérité.

Mes parcours dans les sentiers de la montagne, ceux effectués par mon fils là où mes forces ne me permettaient plus d'accéder sans prendre des risques disproportionnés, la redécouverte et la confirmation des lieux et repères qui, dans mes souvenirs, étaient demeurés des balises certaines sur mon itinéraire, les nombreuses indications précises obtenues sur place m'ont fait déboucher sur une certitude absolue quant au trajet suivi par mon groupe dans la traversée des Pyrénées. Les raisons du choix d'un trajet difficile sautent aux yeux. Les guides espagnols ont privilégié, avant tout, leur propre sécurité. En parcourant les rudes sentiers des puigs, au milieu des lacs touffus des arbustes épineux, on imagine mal que des patrouilles de gardes civils aient pris le risque de s'y hasarder. La mort les y attendait dans l'éventualité d'une rencontre inopinée avec des guides armés, décidés à vendre chèrement leur peau.

Quant à la personnalité du curé d'Espolla, elle n'a plus le caractère confus et embrumé que lui conférait son mystère. Un éclairage nouveau en a dessiné les grands traits et les ressorts d'action les plus plausibles. C'est le résultat d'une synthèse de tous les propos glanés localement. Des réserves initiales se sont atténuées progressivement. Des langues se sont déliées chez d'anciens paroissiens, voire sans doute chez d'anciens adversaires politiques ou idéologiques qui étaient fort loin d'être tous des « *Rojos* » (rouges) ou des « *Malos* » (mauvais).

En somme, le meilleur service que les Catalans d'aujourd'hui, - plus particulièrement ceux de la Comarca de l'Alt Empordà, - pouvaient m'octroyer dans ma recherche sur les hommes, les montagnes, les sentiers et les dangers de juillet 1942, ils me l'ont rendu très largement et très généreusement en 1998. Ils m'ont donné la certitude d'avoir échappé aux fantasmes de l'imaginaire et d'avoir recréé au mieux la vérité de l'Histoire, dans la rigueur de l'objectivité.

Appendice

Soucieux de la vérité historique, mon Père considérait son texte comme provisoire et toujours susceptible d'être amélioré

Pendant sa brève maladie, il me demanda de retourner à Espolla afin de vérifier encore les détails et, éventuellement, de corriger une erreur.

Selon sa volonté, le texte qu'il traduisit en espagnol fut déposé en septembre 1999 à l'Ayuntamiento (maison communale) d'Espolla. Une brochure dactylographiée fut réalisée et diffusée. Lors de mon séjour en juin 2000, il m'a été déclaré que la véracité et exactitude de son récit n'avaient été contestées par aucuns lecteurs.

Bij mijn terugkeer uit mijn verblijf te Espolla in juni 1998 heb ik een balans opgemaakt. Sinds de invoering van een democratisch bestuur in Catalonië in 1979, heeft de teruggang in de tijd de getuigenverzamelingen van de autochtonen, bezorgd om de onpartijdigheid en de waarheid, gunstig beïnvloed. Mijn aflopen van de bergpaden en deze gedaan door mijn zoon, daar waar mijn krachten mij niet meer toelieten om er te komen zonder het nemen van buitensporige risico's, de herontdekking en de bevestiging van plaatsen en herkenningstekens die in mijn herinneringen zekere bakens waren geworden op mijn reisweg, de talrijke nauwkeurige aanduidingen ter plaatse bekomen, hebben mij gebracht tot een absolute zekerheid omtrent het traject gevolgd door mijn groep bij de overtocht van de Pyreneeën. De redenen tot keuze van een moeilijk traject springen in het oog. De Spaanse gidsen hebben voor alles hun eigen veiligheid voorop gesteld. Over de ruwe paden van de puigs lopende, temidden van een netwerk van dicht begroeide stekelige struiken, kan men zich slecht voorstellen dat patrouilles van de burgerwacht risico's zouden hebben genomen om zich er door te wagen. De dood wachtte hen bij een eventuele onverwachte ontmoeting met de gewapende gidsen, die beslist hadden hun vel duur te verkopen.

Wat de persoonlijkheid van de pastoor van Espolla aangaat, heeft deze niet meer het confuse en mistige karakter dat hem mysterieus werd toegekend. Een nieuwe doorlichting heeft de grote trekken en de meest plausibele aanleiding tot zijn handelen uitgetekend. Het is het resultaat van een synthese van al de plaatselijk bijeen gesprokkelde voorstellingen. De oorspronkelijke terughoudendheid is geleidelijk afgenomen. Tongen van oude parochianen zijn losgekomen en zonder enige twijfel zelfs bij de oude politieke of ideologische tegenstanders, die zeer ver verwijderd waren van allen « *Rojos* » (roden) of « *Malos* » (slechten) te zijn.

Alles te samen genomen: de grootse dienst die de huidige Catalanen mij konden verlenen, meer in het bijzonder deze van Comanca de l'Alt Empordà, bij mijn zoektocht naar mensen, bergen, paden en de gevaren van juli 1942, hebben zij mij ruim en edelmoedig gegeven in 1998. Zij hebben mij de zekerheid gegeven te zijn ontsnapt aan de waanvoorstellingen van de verbeelding en naar best vermogen de historische waarheid te hebben gereconstrueerd in een uiterste objectiviteit.

Appendix

Bezorgd om de historische waarheid beschouwde mijn vader zijn tekst als voorlopig en altijd voor verbetering vatbaar. Gedurende zijn korte ziekte vroeg hij mij terug te keren naar Espolla teneinde de bijzonderheden nogmaals te verifiëren en een fout eventueel te verbeteren. Volgens zijn wil werd de tekst die hij vertaalde in het Spaans in september 1999, neergelegd bij het Ayuntamiento (gemeentehuis) te Espolla. Een getijpte brochure werd opgemaakt en verspreid. Naar aanleiding van mijn verblijf in juni 2000 werd mij verklaard dat de oprechtheid en juistheid van zijn verhaal door geen enkele van de lezers werd gecontesteerd.

Ci-après quelques précisions :

1. L'église d'Espolla – Sant Jaume

C'est un édifice du XVIIIe siècle formé d'une grande nef centrale orientée nord-sud et de chapelles latérales. L'église est située partiellement sur les restes d'une ancienne église romane. Le clocher a subi de nombreuses modifications et ajouts, la dernière étant la construction d'un clocheton de forme hexagonale sur la partie inférieure à base carrée qui est de l'ancienne église romane.

2. Le moulin

Nos interlocuteurs nous en ont parlé en différents termes :

- *el molino* : le moulin ;
- *los molinos* : les moulins ;
- *el molí* : le moulin en catalan

Si des personnes utilisent le pluriel c'est en raison de la présence non seulement d'un moulin à grain, mais aussi d'un pressoir à huile dans le bâtiment.

Actuellement, il est connu sous le nom de « *el molí del Prat* » (le moulin del Prat).

J'ai aussi trouvé « *El molí d'en Salvi* ». Bien que le mot « *los molinos* » ne soit pas une erreur, « *el molino* » ou mieux « *el molí* » est, selon moi, préférable.

3. Après son arrestation à Bascara, le groupe de mon Père fut incarcéré à Figueras au château de Sant Ferran (Castell de Sant Ferran).

Cette grande forteresse en forme de pentagone fut construite de 1753 à 1766.

Toujours propriété de l'armée espagnole, on peut la visiter, ce que j'ai fait en juin 2000.

Le guide signale que la forteresse fut aussi une prison jusqu'en 1936. En réponse à mon étonnement et mes questions, une personne admit, en privé, que des prisonniers avaient été gardés à Sant Ferran « *un certain temps après 1936* » !

Il y a des cicatrices encore sensibles !

Michel EVRARD ©

Hierna volgen enkele toelichtingen:

1. De kerk van Espolla – Sant Jaume

Het is een bouwwerk uit de VIII eeuw bestaande uit een groot centraal schip met laterale kapellen, noord-zuid georiënteerd. De kerk werd gebouwd op de resten van een oude Romaanse kerk. De klokkentoren heeft meerdere verbouwingen en bijbouwsels ondergaan, waarvan de laatste een zeszijdig klokkentorentje is op een inwendige vierkantige basis, behorend tot de oude Romaanse kerk.

2. De molen

Onze gesprekspartners hebben er ons over gesproken in verschillende bewoordingen:

- *el molino* : de molen
- *los molinos*: de molens
- *el molí*: de molen in het Catalaans

Indien sommige personen het meervoud gebruiken is dit omwille van de voorstelling in het gebouw: niet alleen als graanmolen, maar ook als oliepers.

Heden is hij gekend onder de naam « *el molí del prat* » (de molen van Prat). Ik heb ook « *El molí d'en Salvi* » gevonden. Alhoewel het woord « *los molinos* » geen fout betekent, is volgens mij « *el molino* » of beter « *el molí* » te verkiezen.

3. Na zijn arrestatie te Bascara, werd de groep van mijn vader opgesloten te Figueras in het kasteel van Sant Ferran (Castell de Sant Ferran).

Deze grote burcht in de vorm van een pentagon werd gebouwd in 1753 tot 1766. Nog altijd eigendom van het Spaanse leger, kan men het bezoeken, hetgeen ik gedaan heb in juni 2000. De gids haalt aan dat de burcht ook een gevangenis was tot in 1936. Als antwoord op mijn verbazing en mijn vragen geeft iemand ten private titel toe dat gevangenen werden bewaakt te San Ferran « *een zekere tijd na 1936* » !

Er zijn nog altijd gevoelige littekens!

Vertaling: Leon BERGMANS

Le général Evrard à Espolla 56 ans plus tard – Generaal EVRARD te Espolla ,56 jaar later

Diplômes de 70 et 60 ans de brevet
Diploma van 70 en 60 jaar brevet

*

Medaille van 50 jaar brevet
Médaille de 50 ans de brevet

Charles LEJEUNE et/en Joseph SCHOMBROODT

Jean BRUART
Georges DELTOUR
Raymond LALLEMANT
Robert LAUMANS

Georges BERY, Adhémar DE KIMPE, André DELFLY, André DILLIEN,
Michel DOUTRELOUX, Albert DUQUET, Yvonne HENDRICE,
Alexandre JANSSENS, Philippe LAPORT, Albert LEDUC, Marcel LEMAIRE,
Tino MIGGLIAVACCA, Alphonse PELTIER, René SEYNAEVE,
Julien THYS, Jacques TONET, Pierre UYTENHOVE, René WACHEUL

Le courrier *des lecteurs*

Ma lettre fait suite à un intéressant article dans le N° 2/2000 des « Vieilles Tiges » au sujet du drapeau belge. Il y a ± 18 ans, comme commandant à la Sabena, j'ai fait remarquer à la Direction que le drapeau belge peint sur nos avions, dans un rapport à ce sujet, était peint à l'envers, à savoir le rouge devant et le noir derrière, côté droit du fuselage !

Les seuls drapeaux correctement peints à l'époque étaient ceux des Xingus ! Bien sûr, ils avaient été peints au Brésil.

Quand la Sabena a changé le « color-scheme » de sa flotte, je leur ai signalé qu'un drapeau devait flotter dans le vent et non le contraire. Voyez la Force Aérienne, Air France ou le drapeau U.S., côté droit des avions.

Ils ont été naturellement très vexés parce que dans mon rapport ... en plus, j'avais marqué de ne pas changer le jaune ... celui-ci étant toujours au milieu !

Nous sommes en 2000 et les avions de la Sabena volent toujours avec le drapeau belge peint à l'envers sur les côtés droits de leurs avions.

Tout compte fait, cela n'améliorera pas la situation financière, mais n'importe quel gamin qui construit des maquettes sait comment peindre un drapeau.

En relisant votre article, j'ai pensé au drapeau belge de la Sabena et je vous en fait part.

Guy BRUYNINCKX
Ex FAé (USAF 52C) et ex Sabena

Membres d'honneur - Ereleden

Lieutenant-Général Aviateur Michel MANDL
Chef d'Etat-Major de la Force Aérienne
Monseigneur le Prince Antoine de Ligne
Burggraaf Dirk FRIMOUT
Monsieur Camille MONTAIGU, Président
des Vieilles Tiges de l'Aviation luxembourgeoises
Monsieur Dominique WEIBEL

Luitenant-Generaal Vlieger Michel MANDL
Stafchef van de Luchtmacht
Monsieur Alfred BODET
Monsieur Jean DELCOUR
Monsieur Léopold HEIMES
Monsieur Achille VANHEE
Monsieur Victor WINANTS

Conseil d'Administration – Raad van beheer

Bureau

Président-Voorzitter	Léon BRANDERS	02.734.63.77
Vice-président	Jacques DOME	02.762.60.56
Vice-voorzitter	Jean KAMERS	02.731.17.88
Secrétaire-général/Secretaris-generaal	Robert FEUILLEN	013.31.28.70*
Trésorie/Schatbewaarder	Paul JOUREZ	067.79.03.37
Secrétaire-adjoint/Adjunct-secretaris	Charles PEYRASSOL	02.771.12.48

Membres – Leden

Hugo CLOECKAERT	02.657.00.54
Paul DE CLERCK	
Georges de CONINCK	02.344.46.38
André DILLIEN	02.673.36.32*
Hubert MOJET	02.770.93.71
Norbert NIELS	016.58.10.86
Alex PEELAERS	014.54.70.63
	0495.21.70.63
	014.54.09.72*
Jacques ROELAND-HELMAN	02.465.46.51
	02.732.79.37
Gérard VERMANDER	02.770.98.22

* +Fax

Secrétariat – Secretariaat

Wijngaardstraat 4
3290 DIEST
Tél/Fax: 013.31.28.70

Indien U een adres- en of telefoonwijziging hebt, laat het secretariaat weten.

Ook uw belangrijke familiale gebeurtenissen.

Si vous changez d'adresse ou de numéro de téléphone, n'oubliez pas d'en aviser le secrétariat. Egalement, vos événements familiaux importants.

**Volgend tijdschrift
Prochain bulletin**

15.04.2001